

PODGORICA

I PRISTUPAČNOST GRADSKO KULTURE

Nada Ljiljanić | Aleksandar Saša Zeković | Anđela Radovanović

Zajedno
za opšte dobro

Podgorica: gradsko i lokalno upravljanje zajedno

Za jednakost svih u društvu.
Za učešće svih u kulturnom životu.

Nada Ljiljanić, mr Aleksandar Saša Zeković, Andela Radovanović
PODGORICA I PRISTUPAČNOST GRADSKE KULTURE

Izdavač: **GLAVNI GRAD PODGORICA**
Služba Gradonačelnika
Sekretarijat za kulturu
Sekretarijat za socijalno staranje

Biblioteka: Društvena kohezija

Urednik: mr Aleksandar Saša Zeković

Korice: Božidarka Četković

Grafička obrada: Branko Gazdić

Štampa: Studio Branko – Podgorica

Tiraž: 300

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-9549-6-3 (Glavni grad Podgorica)
ISBN 978-9940-774-20-2 (Sekretarijat za kulturu -
Glavni grad Podgorica)
ISBN 978-9911-633-02-6 (SSS GG)

COBISS.CG-ID 38975492

Ova studija izdaje se u sklopu implementacije mjera iz podgoričke Povelje o društvenoj koheziji, koje sprovodi Juventas u partnerstvu sa Glavnim gradom i Programom Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP). Povelja je usvojena u okviru programa „Zajedno za opšte dobro“, koji sprovode UNDP, UNICEF i UNESCO u partnerstvu sa Vladom Crne Gore, a finansira Fond Ujedinjenih nacija za izgradnju mira. Sadržaj i mišljenja iznijeta u ovoj studiji isključivo su stavovi autorki i autora, a ne nužno i izdavača, Glavnog grada, Programa Ujedinjenih nacija za razvoj i nevladine organizacije „Juventas“.

**Nada Ljiljanić
mr Aleksandar Saša Zeković
Anđela Radovanović**

**PODGORICA
I PRISTUPAČNOST
GRADSKE KULTURE**

Podgorica, 2026.

SADRŽAJ

SAŽETAK	6
Summary, Résumé, Abstract	
PREDGOVOR	6
Važno (nam) je da kulturna scena Podgorice postane pristupačnija	
FOREWORD	6
It is important (to us) that the cultural scene of Podgorica become more accessible	
UVOD	19
Učešće osoba s invaliditetom u kulturi (ne) funkcioniše u praksi	19
I PODGORICA I KULTURA: (NE)PERSPEKTIVNOST PRISTUPAČNOSTI	23
II EVROPSKA UNIJA: POLITIKE I PRAKSA INKLUZIVNOSTI	37
III STANDARD: „LAKO ČITLJIV FORMAT” - „EASY TO READ”	45
IV IZAZOVI DRUŠTVENE KOHEZIJE I ZAJEDNICA OSOBA S INVALIDITETOM U PODGORICI: KAKO DO PROMJENA	53
V INTERNETSKE STRANICE I INKLUZIVNOST GRADSKIH USTANOVA KULTURE	57

VI	JAVNA USTANOVA NARODNA BIBLIOTEKA „RADOSAV LJUMOVIĆ”	59
VII	JAVNA USTANOVA MUZEJI I GALERIJE PODGORICE	85
VIII	NEPRISTUPAČNA SPOMENIČKA KULTURA	103
IX	JAVNA USTANOVA KULTURNO - INFORMATIVNI CENTAR „BUDO TOMOVIĆ”	111
X	JAVNA USTANOVA GRADSKO POZORIŠTE PODGORICA	127
XI	GLAVNI GRAD PODGORICA SEKRETARIJAT ZA KULTURU	147
XII	DOBRA PRAKSA PRAKTIČNI POZITIVNI PRIMJERI	161

Sažetak

„Podgorica i pristupačnost gradske kulture”, autori Nada Ljiljanić, mr Aleksandar Saša Zeković i Andela Radovanović, izdavač Glavni grad Podgorica, Podgorica, 2026

Podgorica teži da postane grad ljudskih prava. Osobe s invaliditetom su građani/ke koje žele ravnopravnost sa drugima. U studiji, prvoj ove vrste u Crnoj Gori, pažljivo su analizirane institucije poput biblioteke, muzeja i galerija, pozorišta, kulturnog centra, zatim redovni kulturni programi kao i spomenici u sklopu kulture sjećanja, građanske i društvene zahvalnosti. Praktično i programski, kulturna scena Podgorice nije pristupačna osobama s invaliditetom. Ima pojedinačnih pozitivnih koraka, ali u cjelini izostaje inkluzivnost prostora i programa, procedura, angažovanog osoblja... Autori otvoreno konstatuju da treba prestati sa višedecenijskom praksom „neočekivanosti” osoba s invaliditetom u kulturnom životu. Zato su ponuđene preporuke i jasne smjernice kako da gradska kultura podrži napredak zajednice osoba s invaliditetom. Studiju prate primjeri dobre prakse, naročito iz država članica EU sa namjerom da promijene paradigmu razmišljanja i odlučivanja u i o gradskoj kulturi. Ova studija je i dio primjene Povelje o društvenoj koheziji Glavnog grada, koja predstavlja gotovo nepodijeljenu izjavu svih političkih struktura da posvećenost ljudskim pravima sa deklarativne i uporno obećavajuće platforme treba postati i stvarna.

Ključne riječi: *Kultura i razvoj kulture; Učešće u kulturnom životu; Društvena kohezija; Prevladavanje društvenih nejednakosti; Prevencija i zaustavljanje diskriminacije; Osobe s invaliditetom.*

Summary

“Podgorica and the Accessibility of Urban Culture”, authors: Nada Ljiljanić, Aleksandar Saša Zeković and Andela Radovanović, publisher: Capital City of Podgorica, Podgorica, 2026

Podgorica aspires to become a city of human rights. Persons with disabilities are citizens who seek equality with others. In this study—the first of its kind in Montenegro—institutions such as libraries, museums and galleries, theatres, the cultural centre, as well as regular cultural programmes and monuments within the culture of remembrance, civic and social appreciation, were carefully analysed. In both practical and programmatic terms, Podgorica’s cultural scene is not accessible to persons with disabilities. There are individual positive steps forward, but overall there is a lack of inclusivity in spaces and programmes, procedures and engaged staff. The authors openly state that the decades-long practice of treating persons with disabilities as “unexpected” in cultural life must come to an end. Therefore, recommendations and clear guidelines are offered on how city culture can support the advancement of the community of persons with disabilities. The study is accompanied by examples of good practice, especially from EU member states, with the intention of contributing to a shift in thinking and decision-making paradigms in and about urban culture. This study is also part of the implementation of the Charter on Social Cohesion, which represents an almost unanimous commitment by all political structures in Podgorica that dedication to human rights must move from a declarative and persistently promised platform to a real one.

Keywords: Culture and cultural development; Participation in cultural life; Social cohesion; Overcoming social inequalities; Prevention and elimination of discrimination; Persons with disabilities

Résumé

“Podgorica et l’accessibilité de la culture urbaine”, auteurs Nada Ljilja-nić, Aleksandar Saša Zeković et Andela Radovanović, éditeur Capitale de Podgorica, Podgorica, 2026

Podgorica aspire à devenir une ville des droits de l’homme. Les personnes en situation de handicap sont des citoyennes et citoyens qui souhaitent l’égalité avec les autres. Dans cette étude, la première de ce type au Monténégro, ont été soigneusement analysées des institutions telles que les bibliothèques, les musées et galeries, les théâtres, le centre culturel, ainsi que les programmes culturels réguliers et les monuments dans le cadre de la culture de la mémoire, et de la reconnaissance civique et sociale. Sur le plan pratique et celui de programme, la scène culturelle de Podgorica n’est pas accessible aux personnes en situation de handicap. Il existe des avancées positives individuelles, mais dans l’ensemble, l’inclusivité des espaces et des programmes, des procédures et du personnel engagé fait défaut. Les auteurs constatent ouvertement qu’il faut mettre fin à la pratique, qui dure depuis des décennies, de considérer la présence des personnes en situation de handicap dans la vie culturelle comme « inattendue ». C’est pourquoi des recommandations et des orientations claires sont proposées afin que la culture urbaine soutienne le progrès de la communauté des personnes en situation de handicap. L’étude est accompagnée d’exemples de bonnes pratiques, notamment provenant des États membres de l’Union européenne, avec l’intention de contribuer à un changement de paradigme dans la réflexion et la prise de décision concernant la culture urbaine. Cette étude fait également partie de la mise en œuvre de la Charte de la cohésion sociale, qui représente une déclaration presque unanime de toutes les structures politiques à Podgorica selon laquelle l’engagement en faveur des droits de l’homme, partant d’une plateforme déclarative et continuellement prometteuse, doit devenir une réalité.

Mots-clés: *Culture et développement culturel; Participation à la vie culturelle; Cohésion sociale ; Dépassement des inégalités sociales; Prévention et élimination de la discrimination; Personnes en situation de handicap.*

Abstract

*“Podgorica und die Zugänglichkeit der städtischen Kultur”, Autor*innen: Nada Ljiljanić, Aleksandar Saša Zeković und Andela Radovanović, Herausgeber: Hauptstadt Podgorica, Podgorica, 2026*

Podgorica strebt danach, eine Stadt der Menschenrechte zu werden. Menschen mit Behinderungen sind Bürger*innen, die Gleichberechtigung mit anderen anstreben. In der Studie, der ersten ihrer Art in Montenegro, wurden Institutionen wie Bibliotheken, Museen und Galerien, Theater, das Kulturzentrum sowie reguläre Kulturprogramme und Denkmäler im Rahmen der Erinnerungskultur, der bürgerlichen und gesellschaftlichen Wertschätzung sorgfältig analysiert. Sowohl praktisch als auch programmatisch ist die Kulturszene Podgoricas für Menschen mit Behinderungen nicht zugänglich. Es gibt einzelne positive Fortschritte, doch insgesamt fehlt es an Inklusivität in Bezug auf Räume und Programme, Verfahren sowie engagiertes Personal. Die Autor*innen stellen offen fest, dass mit der jahrzehntelangen Praxis aufgehört werden muss, Menschen mit Behinderungen im kulturellen Leben als „unerwartet“ zu betrachten. Daher werden Empfehlungen und klare Leitlinien vorgeschlagen, wie die städtische Kultur den Fortschritt der Gemeinschaft von Menschen mit Behinderungen unterstützen kann. Die Studie wird von Beispielen bewährter Verfahren begleitet, insbesondere aus EU-Mitgliedstaaten, mit der Absicht, zu einem Wandel der Denk- und Entscheidungsparadigmen in und über die städtische Kultur beizutragen. Diese Studie ist zudem Teil der Umsetzung der Charta für sozialen Zusammenhalt, die eine nahezu einheitliche Erklärung aller politischen Strukturen in Podgorica darstellt, dass das Engagement für Menschenrechte von einer deklarativen und fortwährend versprochenen Plattform zu einer tatsächlichen Realität werden muss.

Schlüsselwörter: Kultur und kulturelle Entwicklung; Teilhabe am kulturellen Leben; Sozialer Zusammenhalt; Überwindung sozialer Ungleichheiten; Prävention und Bekämpfung von Diskriminierung; Menschen mit Behinderungen

PREDGOVOR

VAŽNO (NAM) JE DA KULTURNA SCENA PODGORICE POSTANE PRISTUPAČNIJA

Stalni dijalog, povjerenje, zajedništvo i participacija građana/ki u procesima donošenja odluka snaže stabilnost, pravednost i solidarnost u Glavnom gradu. Bliska komunikacija i saradnja sa civilnim društvom i društvenim grupama koje osnovano računaju i na posebne mjere za konačno postizanje jednakosti i ravnopravnosti (sa drugima) predstavljaju rješenja za napredak Podgorice. Saradnja sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) je uvijek i prilika za dodatnom reafirmacijom lokalizacije ljudskih prava i kreiranje inovatnih programskih rješenja.

U članu 27 (stav 1) Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima stoji: „Svako ima pravo da slobodno učestvuje u kulturnom životu zajednice, da uživa u umjetnosti i da učestvuje u naučnom napretku i u dobrobiti koja otuda proističe“.¹ Takođe, Agenda za održivi razvoj (Agenda 2030), čija je potpisnica, kao članica Ujedinjenih nacija (UN) i Crna Gora, jasno poručuje da invaliditet ne može biti razlog za nedostatak pristupa razvoju i ostvarivanju ljudskih prava.² Crna Gora je predana prihvatanju i implementaciji međunarodnih standarda ljudskih prava. U suštinskom smislu to znači da je neprihvatljivo isključenje, izolacija ili društveno ograničavanje bilo koje društvene grupe ili pojedinca/ki zbog njegove ili njene različitosti po osnovu etničke ili rasne pripadnosti, pola, roda, invaliditeta, starosti ili nekog drugog svojstva. Od onih koji kreiraju kulturnu ponudu Glavnog grada ili odlučuju o gradskoj kulturi očekuju se inovativni pravci

1 https://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf. Pristupljeno 20.04.2026.

2 Pažnji preporučujemo stručnu analizu sistema UN u Crnoj Gori „Uzajamne veze: Pristupanje EU i Agenda 2030“. Dostupno onlajn: https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/2019_Uzajamne%20veze%20-%20Pristupanje%20EU%20i%20Agenda%202030.pdf. Pristupljeno 20.04.2026.

razvoja. Uz korišćenje najboljih praktičnih primjera iz EU i svijeta. Politike, programi, infrastruktura i kadrovi u kulturi trebaju imati adekvatan odgovor na očekivanja, potrebe i iskustva različitih društvenih grupa.

Oснаživanje i sveukupna društvena integracija osoba s invaliditetom više ne smije biti pitanje koje se politički kontinuirano odlaže. Učiniti gradsku kulturu inkluzivnom, pristupačnom i zanimljivom za kompletno stanovništvo Podgorice je proces na kojem treba prioritetno raditi. To podrazumijeva komunikaciju i konsultacije sa različitim društvenim grupama kojima treba glasnije i efikasnije poručiti da su dobrodošli u javni život i potvrditi, na djelu, da javni prostor i kultura pripadaju svima. To je ljudsko pravo koje smo dužni, moralno, politički i zakonski, omogućiti svima, bez obzira na naše razlike.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) nas je podržao u suočavanju sa izazovima različitih društvenih nejednakosti. To uključuje i prepreke za pristup osoba s invaliditetom kulturnom životu. UNDP je zaslužan što koncept društvene kohezije i kohezivnu politiku snažnije integrišemo u našu političku i institucionalnu praksu. Glavni grad Podgorica je usvojio Povelju o društvenoj koheziji koju ovom prilikom i javno promoviramo.

Glavni grad Podgorica ima poseban značaj za Crnu Goru. Izrada i objava ove studije je potvrda da je u Glavnom gradu neophodan novi pristup prema izazovima i pitanjima pristupačnosti. Ovo je i vrsta političkog, institucionalnog i profesionalnog priznanja da su neophodne brojne dalje promjene kod planiranja i donošenja odluka kako bi dalji razvoj i život svih u Podgorici bio uključiv, u svim oblastima života i rada. To se nužno odnosi i na javni prostor, kulturu i kulturno nasljeđe.

Ponosni smo što se i Glavni grad Podgorica, svojim publikacijama u skopu biblioteke „Društvena kohezija“, pridružuje višedecenijskim naporima civilnog društva. Nevladine organizacije su, kroz svoje jedinstveno djelovanje kao Pokret za prava osoba s invaliditetom, u našoj zemlji uspostavile svojevrstne studije invaliditeta podržavajući, tako, teorijski i praktično, izgradnju kapaciteta, pomažući, svima u društvu, u razotkrivanju i prevazilaženju isključujućih (diskriminatornih) praksi. Kvalitetnije razumijevanje invaliditeta direktno doprinosi ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava svih građana/ki.

Među autorima/kama naših izdanja su i osobe koje se i same deklariraju po osnovu invaliditeta, dio su manjinskih grupa ili su životnim prilikama iskustveno povezani sa njima. Autorke i autor poručuju da razvoj kulture i aktivnosti planiranja, projektovanja i izvođenja radova i sve intervencije u javnom prostoru i na javnim objektima blagovremeno treba

da budu zasnovane na ljudskim pravima. Bez toga, Podgorica se ne može transformisati u grad ljudskih prava i kvalitetnijeg svakodnevnog života, a do tog koncepta nam je, svima, jedinstveno stalo.

Ponosni smo i na naše prve korake saradnje sa zajednicom gluhih i nagluhih. Zahvalni smo na početnom povjerenju i spremnosti da gradimo partnerstvo. Sprovedena osnovna obuka za službenike/ce Glavnog grada i osoblje ustanova kulture može inspirisati dalje obrazovanje, otklanjanje prepreka i razvijanje novih servisa, naročito u okviru sistema lokalne samouprave, socijalne i kulturne politike. Svjesni smo da Glavni grad Podgorica treba jačati svoje kapacitete i razvijati resurse kako bi sistem bio otvoren za podršku i saradnju sa osobama s oštećenjem sluha.

Nevladina organizacija „Juventas“ nam je, tehnički i logistički, kao odgovorni partner UNDP, dragocjeno pomogla kod prvih preduzetih koraka u primjeni Povelje o društvenoj koheziji.

Zahvaljujemo se svima koji su dali doprinos, na različite načine, koncipiranju, pripremi i realizaciji ove studije: službenicima/ama iz sistema Glavnog grada, rukovodstvima i osoblju gradskih ustanova kulture, autorima koji su iznijeli svoje individualne, pojedinačne, ocjene i stavove o važnoj temi sa intencijom da pokušaju inspirisati dalja institucionalna razmišljanja i odluke kao i buduće političke akcije.

prof. dr Saša Mujović

Gradonačelnik Glavnog grada Podgorice

Lina Lakić

sekretarka Sekretarijata za kulturu

Sladana Anđušić

*sekretarka Sekretarijata za lokalnu samoupravu
i saradnju sa civilnim društvom*

Stefan Vešović

sekretar Sekretarijata za socijalno staranje

Vesna Brajović

rukovoditeljka Službe Gradonačelnika

FOREWORD

IT IS IMPORTANT (TO US) THAT THE CULTURAL SCENE OF PODGORICA BECOME MORE ACCESSIBLE

Constant dialogue, trust, togetherness and participation of citizens in decision-making processes strengthen stability, fairness and solidarity in the Capital City. Close communication and cooperation with civil society and social groups, which rightfully count on special measures to finally achieve equality (with others), represent solutions for Podgorica's progress. Cooperation with the United Nations Development Program (UNDP) is always an opportunity for additional reaffirmation of the localisation of human rights and the creation of innovative program solutions.

Article 27 (paragraph 1) of the Universal Declaration of Human Rights states: „Everyone has the right to participate freely in the cultural life of the community, to enjoy art and to participate in scientific progress and the welfare that results from it“.³ Also, the Agenda for Sustainable Development (Agenda 2030), signed by Montenegro, as a member of the United Nations (UN), clearly states that disability cannot be the reason for lack of access to development and the realisation of human rights.⁴ Montenegro is committed to accepting and implementing international human rights standards. Essentially, this means that it is unacceptable to exclude, isolate or socially limit any social group or individual because of his or her diversity based on ethnic or racial affiliation, gender, disability,

3 https://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf. Accessed on 04/20/2026.

4 We recommend to your attention the expert analysis of the UN system in Montenegro entitled: „Interconnections: EU Accession and Agenda 2030“. Available online: https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/2019_Uzajamne%20veze%20-%20Pristupanje%20EU%20i%20Agenda%202030.pdf. Accessed on 04/20/2026

age or some other characteristic. Innovative directions of development are expected from those who create the cultural offer of the Capital City or decide on the city's culture. With the use of the best practical examples from the EU and the world. Policies, programs, infrastructure and personnel in culture should have an adequate response to the expectations, needs and experiences of different social groups.

The empowerment and overall social integration of persons with disabilities must no longer be an issue that is continuously postponed politically. Making city culture inclusive, accessible and interesting for the entire population of Podgorica is a process that needs to be worked on as a priority. This implies communication and consultation with different social groups to whom we need to tell more loudly and effectively that they are welcome in public life and confirm, in action, that public space and culture belong to everyone. It is a human right that we are obliged, morally, politically and legally, to provide to everyone, regardless of our differences.

The United Nations Development Program (UNDP) has supported us in facing the challenges of various social inequalities. This includes obstacles to the access of people with disabilities to cultural life. It is to UNDP's credit that we integrate the concept of social cohesion and cohesive policy more strongly into our political and institutional practice. The capital city of Podgorica adopted the Charter on Social Cohesion, which we are publicly promoting on this occasion.

The capital city of Podgorica has special significance for Montenegro. The creation and publication of this study is a confirmation that a new approach to the challenges and issues of accessibility is necessary in the Capital City. This is also a kind of political, institutional and professional recognition that numerous further changes in planning and decision-making are necessary in order for the further development and life of everyone in Podgorica to be inclusive, in all areas of life and work. This necessarily applies to public space, culture and cultural heritage.

We are proud that the capital city of Podgorica, with its publications in the scope of the „Social Cohesion“ library, joins the decades-long efforts of civil society. Non-governmental organisations, through their unique activity as the Movement for the Rights of Persons with Disabilities, have established specific disability studies in our country, thus supporting, theoretically and practically, the building of capacities, helping everyone in society to expose and overcome exclusionary (discriminatory) practices. A better understanding of disability directly contributes to the realisation of the economic, social and cultural rights of all citizens.

Among the authors of our editions are also persons who themselves declare themselves to be disabled, are part of minority groups or are experientially connected to them due to life circumstances. The authors say that the development of culture and the activities of planning, designing and carrying out works and all interventions in public space and on public facilities should be based on human rights promptly. Without that, Podgorica cannot be transformed into a city of human rights and a better quality of everyday life, and we all, uniquely, care about that concept.

We are also proud of our first steps of cooperation with the deaf and hard-of-hearing community. We are grateful for the initial trust and willingness to build a partnership. Conducting basic training for officials of the Capital City and staff of cultural institutions can inspire further education, removal of obstacles and development of new services, especially within the system of local self-government, social and cultural policy. We are aware that the capital Podgorica needs to strengthen its capacities and develop resources so that the system is open to support and cooperation with people with hearing impairment.

The non-governmental organisation „Juventas“ helped us, technically and logistically, as a responsible partner of UNDP, in the first steps taken in implementing the Charter on Social Cohesion.

We would like to thank everyone who contributed, in different ways, to the conception, preparation and realisation of this study: officials from the Capital City system, managers and staff of the city's cultural institutions, authors who presented their individual assessments and views on an important topic with the intention of trying to inspire further institutional thinking and decisions, as well as future political actions.

prof. dr Saša Mujović

Mayor of the Capital City of Podgorica

Sladana Andušić

*Secretary of the Secretariat for Local
Self-Government i cooperation with civil society*

Lina Lakić

Secretary of the Secretariat for Culture

Stefan Vešović

Secretary of the Secretariat for Social Welfare

Vesna Brajović

Manager of the Mayor's Office

UVOD

UČEŠĆE OSOBA S INVALIDITETOM U KULTURI (NE) FUNKCIONIŠE U PRAKSI

Crna Gora i Podgorica, njen administrativni, ekonomski, univerzitetski i kulturni centar, nalaze se u svojoj najvažnijoj političkoj i razvojnoj epohi. Pristupamo Evropskoj uniji (EU). Proces traži političku i institucionalnu istrajnost, osmišljen pristup, objektivnost i iskrenost prema slabostima, problemima, nedostacima, neznanju... To je istorijska prilika da konačno ojačamo vladavinu prava i izgradimo državu i društvo sa aktivnom, zaista živom, demokratskom kulturom.

Osobe s invaliditetom u Podgorici su građani/ke koje žele ravnopravnost sa drugima. Grad ljudskih prava je nezamisliv bez razvijene i pristupačne lokalne infrastrukture. To uključuje i kulturu koja, u praktičnom smislu, treba da bude nesmetano dostupna i pristupačna osobama s invaliditetom.

Razmišljanje o osobama s invaliditetom, o njihovom društvenom prihvatanju i uključivanju, rješavanje prepreka za kvalitetan život, treba biti snažnije i dosljedno. Naročito je posljednje važno jer je, nažalost, činjenica da su naši brojni objekti, prostori, kulture adaptirani ili rekonstruirani, čak i (iz)građeni novi, a da nije poboljšana i obezbijeđena, do kraja, njihova pristupačnost.⁵

⁵ Ističemo, kao loš i neprihvatljiv, primjer adaptacije Velike sale JU KIC Budo Tomović (2025) i višegodišnju izgradnju JU Gradsko pozorište. Zabrinjavajuće je da se brojni postupci javnih nabavki, konkursi, projekti i radovi, uključujući rekonstrukcije i adaptacije, realizuju bez obavezne pažnje na univerzalni dizajn i potrebu obezbjeđenja pristupačnosti konkretnog prostora za sve osobe. Time ne samo da se postupa suprotno preporukama i očekivanjima iz gradske uprave već se, svjesno, ignorišu, zaobilaze, domaći pozitivni propisi i direktive EU.

Ta kontinuirana „neočekivanost“ osoba s invaliditetom u kulturi se nadalje ne može tolerisati. Kulturološko razumijevanje invaliditeta i uvažavanje percepcije i zahtjeva osoba s invaliditetom u odnosu na javni prostor i kulturnu ponudu i život treba biti neupitno integrisano u političku i profesionalnu kulturu i odgovornost onih koji donose odluke u Glavnom gradu i dizajniraju savremene sadržaje, kako u fizičkom, tako i u programskom smislu. To je ujedno i javna poruka ove studije.

Vođeni ključnim načelima dobre lokalne samouprave, nastupamo, bez nametanja, prebacivanja ili relativizovanja odgovornosti.⁶ Iznose se činjenice, bez njihovog prikrivanja ili „političkog umivanja“. Dokle god ima isključenih iz javnog, društvenog, ekonomskog i kulturnog života ne može se govoriti o inkluzivnom gradu i javnim politikama koje postižu puni uspjeh. Ne bježimo od rasprave. Intencija je da se podstakne i ponudi okvir za kvalitetniju diskusiju. Identifikovali smo i istražili određene prepreke i predložili kako se može raditi na rezultatu kroz postepena poboljšanja.

Što se tiče svrhe, strukture i ključnog koncepta studije pokušano je da se na razumljiv, jednostavan način pruži određeni uvod u: (1) razumijevanje ljudskih prava osoba s invaliditetom, (2) njihovog identiteta i (3) predstave pozitivni praktični primjeri. Dobra projektna i društvena praksa u državama EU i svijeta može da (nas) motiviše. Takođe, ponuđena je: (4) konkretna analiza trenutnog stanja pristupačnosti kulture sa preporukama (5), kako bi se inspirisalo (6) i omogućilo dalje praćenje (7) ispravnog i dosljednog odnosa prema pristupačnosti. Važno je da kultura za koju je odgovoran Glavni grad Podgorica, u budućnosti, ostvaruje napredak. Nadamo se da će ova studija doprinijeti tom procesu.

Prostor i sadržaji u kulturi traže poštovanje i našeg ljudskog, građanskog, pojedinačnog diverziteta.

Prilikom rada na studiji, naročito kod definisanja koncepta, međusobno smo, kao autori, intenzivno diskutovali o tome koliko duboko treba i možemo da idemo uzimajući u obzir i naše individualne identitete i razlike koje su, takođe, posljedica društvenog i iskustvenog konstrukta ali, otvoreni smo reći i političke komodifikacije. Naše živote prate pitanja i opasnosti različitih političkih koncepata i ideologija, religija, kritičkih teorija feminizma, kvira i invaliditeta. Nijesmo izabrali jednostavniji put već smo jedni drugima obećali nastavak saradnje u kontekstu koji je manje formalan i birokratizovan.

6 <https://www.coe.int/en/web/centre-of-expertise-for-multilevel-governance/12-principles>, pristupljeno 21.05.2026.

Ono oko čega smo apsolutno saglasni nalazi se u sadržaju sa jedinstvenom porukom, ciljem, da se tradicionalistički stavovi prema tijelu i invaliditetu moraju prevazilaziti. Utvrđivanje norme i standarda normalnosti i nametanje njihove dominacije, hegemonizma, prepoznamo, zajednički, bitnim ograničenjem u realizaciji ljudskih prava. Studija to nedvosmisleno razrađuje i pojašnjava.

Nada Ljiljanić

mr Aleksandar Saša Zeković

Andela Radovanović

I

PODGORICA I KULTURA: (NE)PERSPEKTIVNOST PRISTUPAČNOSTI

Za razvoj ljudskih prava i pravednog društva od važnosti su razmišljanja kako da različite društvene grupe napreduju, naročito one koje su ranjive i marginalizovane. Kulturna prava su dio osnovnih ljudskih prava. Intencija je da ukažemo na međusobnu povezanost (uslovljenost) društvene (ne)jednakosti, (različitih) identiteta i kulture.

U ranijoj, višedecenijskoj, praksi kulturne politike i kulturnog života u Podgorici evidentira se gotovo ekstremno nerazumijevanje i nepoštovanje identiteta i potreba različitih društvenih grupa. Naročito zajednice osoba s invaliditetom. Brojni njeni pripadnici/e suočavaju se, i danas, sa višestrukom nejednakošću.⁷ Posljednjih godina se intenziviraju naponi da se prevaziđu posljedice ranije nametnute „društvene kontrole“, „normalnosti“ i „norme“ koja ne (pre)poznaje, u kulturi, invaliditet kod pojedinca/ke. Društvo kulture ljudskih prava, uz solidarnost i sve izraženije protivljenje društvenom isključivanju i obespravljenosti, postepeno dobija odgovarajući izraz i perspektivniji smjer. Do izražaja dolaze i novi politički pristupi i umjetničke prakse.

Učešće osoba s invaliditetom u javnom i kulturnom životu

Deliberativna odnosno participativna demokratija unapređuje kvalitet, konkretnost i primjenjivost odluka koje prate i kulturu, podržavajući,

⁷ Pored konteksta invaliditeta, diskriminacija osoba s invaliditetom se javlja po osnovu roda i pola, etničkog ili rasnog porijekla, socioekonomskog statusa, seksualne orijentacije, zbog života u ruralnim područjima...

tako, sveukupni razvoj i kvalitet života.⁸ Jedinice lokalne samouprave i civilno društvo u Crnoj Gori decenijama, čak i zajedno, kreiraju obimnu i bogatu literaturu o participaciji građana/ki i oblicima njihovog demokratskog učešća. Pokret osoba s invaliditetom i praktičari/ke ljudskih prava snažno poručuju autoritetima, na svim nivoima, da invaliditet nije nikakav „teret“. Zastupa vrijednosti i potrebu istinskog učešća osoba s invaliditetom u sveukupnom javnom životu (političkom, društvenom, ekonomskom). Postojanje prepreka za učešće u kulturnom životu odražava se i na kvalitet demokratije i kulture ljudskih prava u društvu.

Kultura ljudskih prava predstavlja razumijevanje, poštovanje i prihvatanje ljudskih prava u svakodnevnom životu. Polazi se od toga da svako ljudsko biće posjeduje urođeno dostojanstvo i prava, koja mu nije podarila država. Ne zavisi samo i isključivo od države, vlasti i vladavine prava već i svih drugih društvenih aktera uključujući i same građane/ke kroz njihovo svakodnevno ponašanje i (ne)solidarnost.⁹

„Dizajn za sve“

Podgorica se od završetka Drugog svjetskog rata intenzivno razvija ali je izostala dosljednost kod dizajniranja javnih prostora i sadržaja koji su pristupačni svima. Posljednjih nekoliko godina preduzimaju se određene političke akcije i prostorne intervencije, više ili manje uspješne, kako bi se stanje popravilo i unaprijedilo razumijevanje percepcije svih građana/ki. Uz finansijska ograničenja koja nesporno imamo, čini se da su ključni razlog nedovoljnog napretka ograničeno razumijevanje identiteta osoba s invaliditetom i opstrukcije u vladavini prava.

Tekovine EU jasno ukazuju da se pristupačnost treba postići sistemskim uklanjanjem i prevencijom (sprečavanjem) stvaranja prepreka i to primjenom univerzalnog dizajna ili „dizajna za sve“ koji doprinosi obezbjeđenju pristupa osobama s invaliditetom na ravnopravnoj osnovi

8 Podršku građanskom učešću kod pripreme i primjene lokalnih javnih politika prepoznatljivo pruža i Centar za razvoj nevladinih organizacija - www.crnvo.me (ugledna NVO, osnovana 1999.) Pažnji preporučujemo „Smjernice za unapređenje učešća građana i mjesnih zajednica u odlučivanju u lokalnim samoupravama“, autor Goran Đurović i saradnici/e Sladana Andušić i dr., Zajednica opština Crne Gore i NDI, Podgorica, 2024. Dostupno onlajn: <https://podgorica.me/wp-content/uploads/2024/09/Smjernice-za-unapređenje-ucesca-gradana-i-mjesnih-zajednica.pdf>. Pristupljeno 21.05.2026.

9 Zbornik „21 priča o demokratiji“, grupa autora/ki, prilog A.S. Zeković, ur. Diliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 2005, strane 55-60.

sa drugima. Prema UNCRPD - Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom - univerzalni dizajn „znači dizajn proizvoda, okruženja, programa i usluga tako da ih mogu koristiti sve osobe, u najvećoj mogućoj mjeri, bez potrebe za prilagođavanjem ili specifičnim dizajnom“. U skladu sa UNCRPD „univerzalni dizajn“ ne smije isključivati pomagala za određene grupe osoba s invaliditetom gdje je to potrebno.

Razumne adaptacije

U ovom kontekstu, posebno je važno istaći i princip razumnih adaptacija – to su „neophodne i odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja, koje ne predstavljaju nesrazmjeran ili neprimjeren teret, a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se osobama s invaliditetom garantovalo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na jednakim osnovama... Razumna adaptacija može se koristiti kao sredstvo za osiguranje pristupačnosti za pojedince s invaliditetom u određenoj konkretnoj situaciji, kada opšti standardi pristupačnosti ne osiguravaju uživanje prava za te pojedince. Njome se nastoji postići individualna pravda u smislu da se osigura nediskriminacija ili jednakost, uzimajući u obzir dostojanstvo, autonomiju i izbore pojedinca“.¹⁰

Politika i praksa pristupačnosti: dio svakodnevnih razmišljanja

Do podsticaja za konačno uspostavljanje i poboljšanje pristupačnosti na gradskom nivou na polju kulture naročito dolazi kroz aktivnosti Sekretarijata za socijalno staranje Glavnog grada i mehanizma za ljudska prava u samom Kabinetu odnosno Službi Gradonačelnika (Kancelarije za ljudska prava). Imenovani gradski sekretarijat i Služba Gradonačelnika pristupaju bliskoj i otvorenoj komunikaciji sa različitim marginalizovanim grupama. Uključivanje iskusnih i prepoznatih kadrova iz civilnog društva, dovelo je i dovodi do jačanja gradskih kapaciteta. To pokreće i inovira politike i prakse u Glavnom gradu, sa ciljem da društvena kohezija dobije potrebnu (političku) podršku i postane prihvatljiva i permanentna politika. Uz sve ono što već obavezuje Crnu Goru, u Podgorici je,

10 „Leksikon ključnih pojmova u oblasti ljudskih prava osoba s invaliditetom, autorka Andela Radovanović i dr., Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, Podgorica, 2021. Dostupno onlajn: <https://umhcg.com/wp-content/uploads/2021/08/2-VIII-21-Leksikon-ključnih-pojmova-u-oblasti-LjP-OSI.pdf>. Pristupljeno 23.05.2026.

kroz saradnju sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), izrađena i donijeta Povelja o društvenoj koheziji. Ovim dokumentom, koji je dobio jedinstvenu podršku svih političkih grupa u gradskom parlamentu, reafirmisana je privrženost Glavnog grada Crne Gore vrijednostima ljudskih prava, uz prepoznavanje društvene kohezije kao nove razvojne dimenzije i napredne politike u polarizovanom društvu i intenzivno ispolitizovanom okruženju.

Povelja o društvenoj koheziji

Povelja o društvenoj koheziji Glavnog grada predstavlja gotovo nepodijeljenu izjavu svih političkih struktura da posvećenost ljudskim pravima sa deklarativne i uporno obećavajuće platforme treba postati i stvarna. Usvajanjem Povelje o društvenoj koheziji sve političke partije zastupljene u Skupštini Glavnog grada iskazale su privrženost solidarnosti i naprednim ciljevima kako bi Podgorica aktivno radila na daljem prevladavanju nejednakosti između svojih građana/ki.

Povelja o društvenoj koheziji se doživljava živim, motivišućim dokumentom. Na unutrašnjem planu vodi se dijalog između organa i službi Glavnog grada kako unaprijediti određene procedure, politike i prakse, a da te promjene osnaže inkluziju.¹¹ U gradskoj upravi i pratećim službama smatraju da pitanja invaliditeta treba snažnije uključiti u planove i programe podrške razvoju preduzetništva, poljoprivrede, turizma... Posebno definisati i afirmisati učešće osoba s invaliditetom kod već uspostavljene i veoma prepoznatljive mreže podrške Glavnog grada Podgorice – podrška ženskom preduzetništvu, podrška očuvanju i razvoju starih zanata, podrška turizmu i ugostiteljstvu, podrška tehnološkom razvoju i inovacijama, podrška mladim preduzetnicima/ama i kod podsticaja za zelenu ekonomiju. Postepene promjene mogu voditi i posebnom programu podrške za razvoj socijalnog preduzetništva.

11 U Sekretarijatu za preduzetništvo i investicije (SPI) se razmišlja o izmjeni Odluke o raspodjeli sredstava za podršku preduzetnicima, kao i Odluke o podršci ženskom preduzetništvu. Planira se, inače, njihovo objedinjavanje u jedan dokument. Sa tim u vezi se razmišlja o uvođenju određenih izmjena u sistem bodovanja kako bi se stvorili uslovi za veće uključivanje osoba s invaliditetom i omogućilo da veći broj njih ostvari pravo na sredstva za podršku preduzetništvu. Prilikom izrade kriterijuma za ocjenjivanje dodatno treba prepoznati osobe s invaliditetom. Trenutno važeće odluke ne prepoznaju osobe s invaliditetom kao posebnu kategoriju, zbog čega su svi podnosioci prijava jednako bodovani od strane komisije; Odgovor SPI broj 01-018/26-1928/55 od 10.06.2026 na inicijativu Službe Gradonačelnika; Dokumentacija Glavnog grada.

Poveljom o društvenoj koheziji dodatno se afirmiše odgovornost prema pitanjima i praksi pristupačnosti.

Olakšati svakodnevno funkcionisanje osoba s invaliditetom: Odgovornost svih

Nepristupačnost javnog prostora i javnih servisa prožima gotovo kompletno crnogorsko društvo i ekonomiju. Diskriminacija osoba s invaliditetom ne odražava se nepovoljno samo na kvalitet života i ekonomski status osoba s invaliditetom već ima izrazito negativan uticaj na ukupni napredak Crne Gore, stanje demokratije i poštovanje ljudskih prava u njoj. Potrebne su, na svim nivoima, smislene i djelotvorne akcije. One ne mogu i ne smiju zavisiti primarno od međunarodnih partnera i donatorske zajednice.

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), procjenjuje se da 1,3 milijarde ljudi ili 16% svjetske populacije ima invaliditet. „Taj broj raste zbog porasta nezaraznih bolesti i dužeg životnog vijeka“.¹²

Podizanje svijesti o ljudskim pravima

Nije pretjerano reći da je Služba Gradonačelnika Glavnog grada Podgorice vršila kontinuirani pritisak i stalno interesovanje u pogledu pristupačnosti. Kroz periodične posjete i česte inicijative po ovom pitanju, iz samog „srca“ gradske uprave zastupao se i širi značaj pristupačnosti i razumijevanje identiteta.

Prilikom terenskih monitoring posjeta gradskim organima i službama, kao i ustanovama i preduzećima (privrednim društvima) čiji je osnivač Glavni grad, promovisan je pristup da od pristupačnosti i univerzalnog dizajna koji ga omogućava, koristi imaju svi, kako oni koji koriste usluge tako i zapošljeni u Glavnom gradu. Pogrešno je na osobe s invaliditetom gledati samo kao na korisnike/ce usluga Glavnog grada ili kao na kategoriju koja dolazi „spolja“ i privremeno je, vremenski ograničeno, u prostoru Glavnog grada. Osobe s invaliditetom su već dio osoblja (radnih kolektiva), a za očekivati je i konačno njihovo značajnije zapošljavanje.

12 „Disability“, 17.03.2023. Dostupno online: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>. Pristupljeno 17.05.2026.

Služba Gradonačelnika je pristupala i (situacionim) testiranjima i mjerenjima, kao i verbalnom i praktičnom razmatranju različitih (i životnih) situacija, kako bi onima koji donose odluke ili učestvuju u njihovoj pripremi približili problematiku i izazove inkluzije. To je doprinijelo poboljšanjima, posebno u objektima kulture. Ti razgovori su bili i prilika da zašlani u Glavnom gradu, kao i oni koji su bili angažovani na izvođenju različitih radova, osnaže sopstvenu empatiju i solidarnost, pa i etičnost.

Prije aktivnosti Službe Gradonačelnika, konkretno službenika Kancelarije za ljudska prava, rijetko je ko u sistemu Glavnog grada pristupao, „odvajao vrijeme“, da se praktično provjere, testiraju, u pogledu funkcionalnosti i pristupačnosti određena rješenja (trotoari, pješački prelazi i pasarele, rampe, ulazi, širina vrata, sanitarne prostorije...). Ovo se naročito odnosi na raniju praksu Agencije za izgradnju i razvoj Podgorice (gradsko preduzeće).

Civilno društvo često poseže za situacionim testiranjem. Nevladine organizacije (NVO) su uvele ovu tehniku u regionalnu i crnogorsku praksu. U globalnoj praksi ljudskih prava to je i praktična metoda u prepoznavanju i dokazivanju diskriminacije.¹³

Stalni dijalog sa osobama s invaliditetom i njihovim organizacijama: „Ništa o nama - bez nas“

U studiji, kompletnim njenim sadržajem i porukama i preporukama, prema ustanovama kulture i gradskom sekretarijatu za kulturu, naročito se promoviše stalni dijalog sa osobama s invaliditetom odnosno organizacijama koje ih po različitim osnovama okupljaju i predstavljaju u društvu. Treba se držati principa dijaloga i imperativno ga primjenjivati.

13 Prvo situaciono testiranje na teritoriji Srbije i Crne Gore (tada u državnoj zajednici) prvi put je primijenio Fond za humanitarno pravo. O tome u „Priručniku za advokate o zastupanju Roma-žrtava diskriminacije“, grupa izdavača iz Budimpešte i Beograda, 2005, strane 48-9, dostupno onlajn: https://www.errc.org/uploads/upload_en/file/01/AE/m000001AE.pdf. Prvo testiranje u Crnoj Gori je sprovedeno u Nikšiću, baš u opštinskoj zgradi. Konsultovati „Ljudska i manjinska prava u praksi“, autor A.S.Zeković, urednica Daliborka Uljarević, CGO i CRNVO, Podgorica, 2006, strane 163-4, dostupno onlajn: <https://media.cgo-cce.org/2013/10/cgo-ljudska-prava-u-praksi.pdf>. Koriste ga i zvanična tijela za zaštitu ljudskih prava. Iskustvo Savjeta za građanku kontrolu rada policije predstavljeno u knjizi „Odgovornost i integritet: Pregled građanskog nadzora policije u Crnoj Gori“, autori A.S.Zeković i Zorana Baćović, Podgorica, 2016, strane 78-81, dostupno onlajn: http://www.kontrolapolicije.me/sites/default/files/library/files/savjeti_knjiga.pdf, pristupljeno 17.05.2026.

Procesi donošenja odluka i u kulturi treba da budu uključiviji i pristupačniji osobama sa različitim vrstama invaliditeta. Zato je naročito važan rad sa organima rukovođenja i upravljanja u javnim ustanovama kulture.

Isto se odnosi i odbornike/ce Skupštine Glavnog grada koji/e, na kraju, daju saglasnost na programe rada u kulturi, i ključno, usvajaju Budžet Glavnog grada. Važno je da se odbornici/e gradske skupštine aktivnije uključe i više zainteresuju za pitanja invaliditeta i kohezije.

Savjet za pitanja lica s invaliditetom

Skupština Glavnog grada ima stalno savjetodavno tijelo posvećeno politikama i praksi invaliditeta.

Savjet za pitanja lica s invaliditetom „razmatra pitanja koja se odnose na stvaranje uslova za organizovano i kvalitetno zalaganje i preduzimanje aktivnosti za pomoć licima s invaliditetom i podizanje standarda u kvalitetu njihovog života i rada, a naročito: na ostvarivanje prava lica s invaliditetom utvrđenih zakonom i međunarodno prihvaćenim standardima“. Savjet (bi trebao) naročito (da) brine „da se aktima Skupštine Glavnog grada obezbijede, odnosno da se ukupno poprave uslovi života za ova lica, a posebno u oblastima planiranja i uređenja prostora, komunalnim oblastima i društvenim djelatnostima“. Savjet može da inicira mjere i aktivnosti za unapređivanje prava osoba s invaliditetom kao i da doprinosi informisanju javnosti o pravima, mogućnostima i potrebama osoba s invaliditetom.¹⁴

U radu tijela učestvuje civilno društvo tj. organizacije osoba s invaliditetom (23% njenog sastava) dok predstavnici političkih partija – odbornici/e gradske skupštine - čine 70% njegovog sastava. Takav pristup, bar kod ovog radnog tijela, imajući u vidu djelokrug njegovog rada, nije nužan. Preporuka je da se razmotre mogućnosti za snažniju participaciju lokalnog pokreta osoba s invaliditetom kao i nezavisnih stručnjaka/inja. Pretjeranu partitokratiju treba ublažiti i kroz učešće starješina koje rukovode organima za lokalnu samoupravu i kulturu. Trenutno je u rad Savjeta uključen samo starješina organa lokalne uprave nadležnog za poslove socijalnog staranja.

Preporuka je i da ovo tijelo, u budućem radu, fleksibilnije (šire) i otvorenije pristupa izazovima, pitanjima i kulturi invaliditeta. Opis dje-

14 Na sajtu Skupštine Glavnog grada potpuni podaci jedino nijesu pruženi za ovo savjetodavno tijelo. Sva ostala stalna radna predstavljena su i personalnim sastavom. Službi Skupštine Glavnog grada se preporučuje da se svi podaci upotpune; <https://skupstina.podgorica.me/radna-tijela/>. Pristupljeno 01.06.2026.

lokruga rada mu to daje za pravo. Kruto se tumači Odluka o obrazovanju radnih tijela Skupštine Glavnog grada, konkretno člana 3, pa se ovo tijelo isključivo bavi „razmatranjem predloga odluka, drugih akata i drugih pitanja koja su na dnevnom redu Skupštine“. To značajno ograničava održivost promjena. Mnogo više nego je to do sada činio, Savjet za pitanja lica s invaliditetom treba ozbiljnije posvetiti pažnju programima i planovima u oblasti kulture.

Odluka o obrazovanju radnih tijela Skupštine Glavnog grada, kroz dalje izmjene, zahtijeva i određena terminološka prilagođavanja. Navodimo jedan primjer. Od termina „pomoć“ koji se koristi u dokumentima gradske skupštine treba odustati. Treba mijenjati razmišljanja o stanjima i sposobnostima drugih. To nije pitanje političke korektnosti ili leksike u javnom i političkom diskursu. Suštinska je intencija govoriti o podršci i osnaživanju. Odbornici/e gradske skupštine naročito su pozvani/e da poštuju i podrže dostojanstvo osoba s invaliditetom koje se svakodnevno dovodi u pitanje.

Afirmativne mjere i (pre)živjeti nepristupačnost: Naknada za nepristupačnost

Kod razmišljanja o mogućim afirmativnim ili kompenzacionim mjerama, može se, na nivou Glavnog grada Podgorice, razmisliti o osnovanosti i održivosti uvođenja pravedne naknade zbog nepristupačnosti javnog prostora sve dok taj prostor ne postane pristupačan i za osobe s invaliditetom. Nepristupačnost kulture i nemogućnost učešća i uživanja u kulturnom životu neminovno nosi sa sobom iskustvo diskriminacije. Nesporno je da ne možemo govoriti o kvalitetnom i sadržajnom životu ukoliko je onemogućeno učešće u kulturi i nesmetan pristup javnim uslugama. Ne tvrdi se, naravno, od strane autora, da je naknada jedini relevantan način rješavanja nepravednog i nepovoljnog položaja osoba s invaliditetom ali jeste legitimna inicijativa u okviru mogućih mjera, u datom kontekstu, i kod ograničenog životnog vijeka svakog građanina/ke.

Afirmativne mjere ne mogu da štete politikama kohezije u Podgorici. Omogućene su i Ustavom Crne Gore: „Neće se smatrati diskriminacijom propisi i uvođenje posebnih mjera koji su usmjereni na stvaranje uslova za ostvarivanje nacionalne, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju. Posebne mjere se mogu primjenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete“ (član 8, stav i stav 3). Takođe, specifične mjere koje su potrebne za

ubrzanje ili postizanje stvarne jednakosti osoba s invaliditetom, ni UN-CRPD ne smatra diskriminacijom.

U cilju pravilnog razumijevanja pozitivnih, posebnih mjera i njihovog značaja za otklanjanje nejednakosti navodimo jedan, nadamo se, prilično logičan primjer postupanja univerzitetskih vlasti širom svijeta. Nepovoljn(ij)i položaj u odnosu na druge često registruju studenti/kinje s invaliditetom. Dok se osobe bez nekog invaliditeta mogu u punoj mjeri posvetiti svim svojim obavezama studiranja, tako se osobe s invaliditetom, paralelno sa studijama, suočavaju sa brojnim izazovima - npr. nepristupačnost javnog prostora i usluga, prilagođavanje terminima i sadržajima terapije, rehabilitacije... Kod takvih okolnosti, brojni su univerziteti koji pristupaju kompenzacionim mjerama i dodatnim dogovorima kako bi se poboljšala ravnopravnost svih i prevazilazio nepovoljni položaj studenata/kinja.¹⁵

Pristupačnost se, i u digitalnom društvu, tretira kao osnovno ljudsko pravo.¹⁶

Afirmativna akcija, posebne mjere, pozitivna akcija, pozitivne mjere ili mjere afirmativne akcije kao i kompenzacione mjere su nužne onda kada treba otkloniti nejednakost a uspostaviti jednakost.¹⁷ Naša je preporuka da do stvaranja istinski pristupačnog i inkluzivnog društva, javni sektor, na svim nivoima, kao i privatni sektor, što češće posežu za posebnim mjerama kako bi se počele rješavati nepovoljne situacije koje predstavljaju diskriminaciju i da se pruži podrška marginalizovanim društvenim grupama da ostvare jednakost sa drugima.

Kompenzacione mjere ne otklanjaju direktno i trajno nepovoljnu situaciju. Intencija je, a tako joj prilaze i autor/ke ove analize, da, vremenski ograničeno, (dakle privremeno) ublaži posljedice nepovoljne situacije dok se ona u potpunosti ne otkloni ili ne prevaziđe. Takve mjere ne mogu i ne smiju biti trajne jer bi to suštinski značilo da se pristaje na diskriminaciju, postojanje drugačijeg nepovoljnog tretmana ili isključenja. Mi-

15 Zakon o visokom obrazovanju Crne Gore takođe predviđa da praktična nastava mora biti organizovana na način koji je pristupačan osobama s invaliditetom i u skladu sa njihovim individualnim potrebama. Takođe student/kinja s invaliditetom ima pravo da polaže ispit na mjestu i na način prilagođen njegovim mogućnostima u skladu sa statutom visokoškolske ustanove. "Sl. list CG", br. 122/25 od 22.10.2025.

16 <https://athenaproject.eu/>. Pristupljeno: 01.06.2026.

17 U našem političkom diskursu često se, potpuno pogrešno i neutemeljeno, koristi termin „pozitivna diskriminacija“ (contradictio in terminis) od čega treba odustati.

šljenja smo da od mjera kompenzacije ne treba u potpunosti odustati već ih koristiti kada je to zaista nužno.

Konačno, saglasni smo sa stručnim i iskustvenim stavovima iz domaće, regionalne i međunarodne javnosti da se ove mjere zamijene sistemskim promjenama kroz inkluzivni, univerzalni dizajn javnog prostora koji treba da bude jednako dostupan svima, bez obzira na iskustvo invaliditeta.

Odlučnije za dobro osoba s invaliditetom: Zajednička odbornička grupa

Skupština Glavnog grada Podgorice treba odlučnije da preuzme odgovornost za poboljšanje kvaliteta života osoba s invaliditetom. Gradska skupština i Savjet za pitanja lica s invaliditetom - kroz organizovanje konsultacija, konferencija i sjednica mogu podstaći značaj rasprava i saslušanja i kvalitet budućih skupštinskih odluka kojima se iniciraju i uspostavljanje mjere i aktivnosti za poboljšanje uživanja prava osoba s invaliditetom, posebno kod planiranja i uređenja prostora, u komunalnim oblastima i društvenim djelatnostima.

Intervencije gradskog parlamenta mogle bi biti osnažene i kroz uspostavljanje skupštinske, prijateljske, grupe koja bi okupila odbornike/ce za pružanje podrške pravima osoba s invaliditetom u Glavnom gradu, što treba da uključi i pitanja poboljšanja i razvoja pristupačnosti i uključivosti gradske kulture. Napominjemo da ovakva praksa već postoji u Evropskom parlamentu u kome postoji neformalna grupa za pitanja invaliditeta (Disability Intergroup).¹⁸ Širina političkog nastupa može da osnaži primjenu domaćih i međunarodnih standarda.¹⁹ U gradskoj skupštini trenutno jedino postoji Ženski odbornički klub kao neformalno radno tijelo.

18 Intergrupa okuplja poslanike/ce Evropskog parlamenta (EP) iz svih država (nacionalnosti) i iz većine političkih grupa zastupljenih u EP koje motiviše promocija politika o osobama s invaliditetom i potpuno i jednako uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda u skladu sa UNCRPD. Detaljnije o grupi dostupno onlajn: <https://www.edf-feph.org/disability-intergroup/>. Pristupljeno 28.05.2026.

19 Dr Srđan Darmanović, prvi dekan Fakulteta političkih nauka u Podgorici, podsjeća da je „savremena demokratija danas, manje-više svugdje u svijetu, u mnogome i prije svega, demokratija političkih partija“; Međunarodni standardi ljudskih prava i ustavne garancije u Crnoj Gori“, uredila mr Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2008, strana 17. Dostupno onlajn: <https://www.hraction.org/wp-content/uploads/knjiga-cg.pdf>; Pristupljeno 21.05.2026.

Učešće osoba s invaliditetom na izborima: Ukloniti prepreke glasanju

Inkluzivnost izbornog procesa odnosno sprovođenje izbora na pristupačnom biračkom mjestu i u pristupačnim formatima osnovni je, polazni, pokazatelj početka otklanjanja strukturne društvene nejednakosti osoba s invaliditetom.²⁰

Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS), Misija u Crnoj Gori, redovno prati izbore i objavljuje vjerodostojne izvještaje o njihovoj demokratičnosti. Pažnji preporučujemo njihov izvještaj o iskustvima osoba s invaliditetom na izborima. Ocjene i preporuke u ovoj studiji saglasne su sa izvještajnim zaključcima po pitanju procjene i poboljšanja pristupačnosti biračkih mjesta.²¹

Sa poboljšanom pristupačnošću svakog konkretnog biračkog mjesta (počev od urednog rada platforme, postojanja glasačke kabine za korisnike/ce kolica...) obezbjeđuje se i pristupačnost glasanja.

Iako je predmet ove studije učešće u kulturnom životu, (po)stoji obaveza da se ukaže i na potrebu konačnog ublažavanja i zaustavljanja višedecenijske političke nejednakosti osoba s invaliditetom. Na to godinama dosljedno ukazuje i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore.²²

Obezbjeđenje izbora bez prepreka i za osobe s invaliditetom je odgovornost izborne administracije, državnih i lokalnih vlasti. Zato navedene strukture treba da (pro)nađu format i zajedničkih finansijskih ulaganja u sve javne prostore koji se koriste za sprovođenje izbora, što uključuje i javne prostore kulture. Prostor (hol) JU KIC „Budo Tomović“ se redovno

20 „Guidelines on Promoting the Political Participation of Persons with Disabilities“, OSCE/ODIHR, 2019, Dostupno onlajn: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/b/6/414344.pdf>; Takođe, konsultovati: „Priručnik o promatranju i unaprjeđenju sudjelovanja osoba s invaliditetom na izborima“, OEBS, ODIHR (Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava), 2017. Dostupno onlajn na hrvatskom jeziku: <https://odih.osce.org/sites/default/files/f/documents/2/0/418814.pdf>. Pristupljeno: 28.04.2026.

21 „Osobe s invaliditetom: Glasanje na izborima“, OEBS, Misija u Crnoj Gori, oktobar 2024. Dostupno onlajn: <https://montenegro.osce.org/sites/default/files/f/documents/a/a/578074.pdf>. Pristupljeno 28.04.2026. Ovaj značajan izvještaj nastao je i uz podršku Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore i Saveza slijepih Crne Gore.

22 Ombudsman, mr Siniša Bjeković, otvoreno, i sa jasnim, pozitivnim, usmjerenjima, govori o (ne)uključivosti političkih partija i (ne)vidljivosti osoba s invaliditetom u njima: <https://www.ombudsman.co.me/article.php?id=34132>. Pristupljeno 27.04.2026.

koristi kao jedno od mjesta za glasanje (biračko mjesto) prilikom izbora (gradskih, parlamentarnih, predsjedničkih...).

Kulturni turizam i pristupačnost: trilateralni dijalog

Kultura i turizam su povezani i međusobno zavisni koncepti. Kulturni turizam prema definiciji podrazumijeva „vrstu turističke aktivnosti u kojoj je bitna motivacija posjetioca učiti, otkrivati, iskusiti i konzumirati opipljive i nematerijalne kulturne atrakcije/proizvode u turističkoj destinaciji. Ove atrakcije/proizvodi odnose se na skup prepoznatljivih materijalnih, intelektualnih, duhovnih i emotivnih karakteristika društva koje obuhvata umjetnost i arhitekturu, istorijsku i kulturnu baštinu, kulinarSKU baštinu, književnost, muziku, kreativne industrije i žive kulture sa njihovim načinom života, sistemima vrijednosti, vjerovanjima i tradicijama“.²³

„Pristupačni turizam omogućava svima da učestvuju i uživaju u turističkim iskustvima. Sve više ljudi ima potrebe za pristupom, nezavisno o tome jesu li povezane sa fizičkim stanjem. Na primjer, starije i manje pokretne osobe imaju potrebe za pristupom, što može postati velika prepreka prilikom putovanja ili obilaska. Stoga je pristupačni turizam kontinuirani napor da se osigura da su turističke destinacije, proizvodi i usluge dostupni svim ljudima, bez obzira na njihova fizička ograničenja, invaliditet ili starost. Ovo uključuje javne i privatne turističke lokacije, objekte i usluge“.²⁴

Nalazi istraživanja predstavljenog u radu „Uticaji iskustva kulturnog turizma na ponašanje turista: Uvidi iz Crne Gore“ pokazuju da su emotivne, društvene i senzorne dimenzije kulturnih iskustava snažno povezane sa pozitivnim turističkim ishodima“.²⁵ Autorke naglašavaju, da nasuprot tome, „bihevioralne i kognitivne dimenzije pokazuju slabije povezanosti sa zadovoljstvom, lojalnošću i budućim namjerama turista“.²⁶ Paralelno sa drugim aktuelnim razvojnim procesima nužno je osnažiti razmišljanja

23 <https://www.untourism.int/tourism-and-culture>. Pristupljeno 01.06.2026.

24 „Promoting Accessible Tourism For All“, <https://social.desa.un.org/issues/disability/disability-issues/promoting-accessible-tourism-for-all>. Pristupljeno 02.06.2026.

25 Manojlović, Mileva, Stanovčić, Tatjana & Perović, Đurdica (2025). Effects of Cultural Tourism Experience on Tourist Behavior: Insights From Montenegro. Sage Open, 15(4); Dostupno i onlajn: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440251397318>. Pristupljeno 02.06.2026.

26 Isto.

o prilagođavanju Podgorice za turiste - posjetioce s invaliditetom. Utisci koje nose s ove destinacije uključuju, neminovno, i (ne)ostvarenu pristupačnost.

U Glavnom gradu je prisutna intenzivna pažnja prema održivom turističkom razvoju Podgorice, što rezultira sve većim interesovanjem turista i konstantnim povećanjem posjeta. Posebno se insistira na povezivanju kulturne ponude, prirodnih ljepota i ruralnog okruženja. Uz kulturnu baštinu i spomeničko nasljeđe, promovišu se religijski turizam, aktivni, izletnički i vinski turizam, manifestacioni i kongresni turizam.²⁷

Pristupačnost i kulturni turizam: (ne)spremnost Podgorice

Kako je fokus ove studije na pristupačnosti kulture, zadovoljstvo je predstaviti rad nevladine organizacije „Ekvivalent, sa sjedištem u Podgorici, koja preduzima izuzetne napore da osnaži svijest o važnosti pristupačnosti našeg turizma, na gradskom i državnom nivou. Ova NVO sprovodi istorijski važna, akademski i stručno respektabilna istraživanja i obrazovanje o pristupačnom i inkluzivnom turizmu. Pružaju i smjernice kako bi, i kod nas, pristupačni turizam dobio na zamahu.²⁸ „Ekvivalent se sa svojim posebnim programom posvećenim socijalnom i održivom turizmu, postepeno izgrađuje u specijalizovanu NVO za pitanja pristupačnog turizma.²⁹ Pokušavaju poručiti, svim akterima, da uz „mala ulaganja i inovacije“ možemo, upravo i po pristupačnosti, postati prepoznatljiva turistička destinacija.³⁰

Želimo da je i ova studija skromni doprinos i naporima ove NVO jer gradske ustanove kulture sa svojom ponudom, manifestacijama, muzejima, galerijama, spomeničkim nasljedom jesu sastavni dio kulturnog turizma.

27 Zvanična veb stranica Turističke organizacije Podgorice <https://podgorica.travel/>. Pristupljeno 01.06.2026.

28 „Pristupačnost turizma za lica s invaliditetom u Crnoj Gori“ autori izvještaja Velibor Bošković i Luka Stijepović, Ekvivalent, Podgorica. Dostupno onlajn: <https://nvoekvivalent.me/images/media/media/biblioteka/IZVJE%C5%A0TAJ%20-%20PRISTUPA%C4%8COST%20TURIZMA%20ZA%20LICA%20SA%20INVALIDITETOM%20U%20CRNOJ%20GORI.pdf>. Pristupljeno 01.06.2026.

29 <https://nvoekvivalent.me/index.php/programi>. Pristupljeno 01.06.2026.

30 „UN Tourism: Accessible travel „a game changer“ for destinations and businesses“, 03.12.2024. Dostupno onlajn: <https://www.untourism.int/news/un-tourism-accessible-travel-a-game-changer-for-destinations-and-businesses>. Pristupljeno 02.06.2026.

Kulturne politike na gradskom i državnom nivou: Krajnje nužan zaokret

Pristupačnost kulture osobama s invaliditetom treba da postane standard. Oni koji upravljaju i rukovode gradskom kulturom toga treba da budu naročito svjesni. Njihov uspjeh bez ostvarene pristupačnosti nije potpun, relevantan niti, budimo iskreni, kredibilan. Gradska se kultura snažnije treba otvoriti prema publici. Ne samo Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ čiji brojni sadržaji podrazumijevaju i direktan kontakt, diskusiju, sa prisutnom publikom za koju, ne možemo, nažalost, reći da je prati i podržava inkluzija. Razgovori sa publikom se preporučuju i u gradskom pozorištu, gradskim muzejima i galerijama, kao i nakon realizovanih sadržaja u Kulturno informativnom centru (KIC) „Budo Tomović“. Snažnije učešće publike doprinosi demokratizaciji. To je i prilika da se čuju mišljenja javnosti i o doživljaju i pristupačnosti svakog konkretnog kulturnog proizvoda, događaja, u fizičkom (arhitektonskom) smislu, ali i u komunikacionom, informativnom i programskom smislu. Dijalog sa publikom je važan za suočavanje sa nejednakošću, prijetnjama demokratiji, za dalji razvoj kulturnih politika, ali i za emancipaciju i održivost publike...³¹ Pristupačnost treba da bude dio razmišljanja od početka ideje. Pristupačnost mora da prati kompletnu realizaciju svakog projekta. Intervencije po obavljenom poslu su prilično otežane, značajno skuplje a nekada i nemoguće. Reprezentativno loši primjeri takve prakse su izgradnja nove zgrade gradskog pozorišta, kao i brojne rekonstrukcije i adaptacije obavljene u zgradama KIC „Budo Tomović“ i Narodne biblioteke „Radosav Ljumović“.

31 Prof. mr Janko Ljumović sa cetinjskog Fakulteta dramskih umjetnosti, kaže da „sfera svake javnost, pa i pozorišne služi tome da se u njoj artikulišu i komunikacijski sukobe različiti interesi“, Marketing i PR u umjetničkoj produkciji“. Dostupno onlajn: https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_51291/objava_70347/fajlovi/pozorisna%20publika%20i%20istra%C5%BEivanje%20publike.pdf; Pristupljeno 03.06.2026.

II

EVROPSKA UNIJA: POLITIKE I PRAKSA INKLUZIVNOSTI

Evropska unija (EU) je posvećena napretku i vidljivosti osoba s invaliditetom. To potvrđuju njene brojne aktivne politike i fondovi. Borba protiv socijalne, društvene, isključenosti i diskriminacije je i cilj EU, definisan osnivačkim ugovorima.

EU je utemeljena na principima slobode, demokratije, vladavine prava i poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda.³² Prava, slobode i principi utvrđeni u Povelji o osnovnim pravima sastavni su dio osnivačkih ugovora.³³ Posebno je važan član 26 koji promoviše integraciju osoba s invaliditetom: „Unija priznaje i poštuje prava osoba s invaliditetom na mjere čiji je cilj obezbjeđenje njihove samostalnosti, društvene i profesionalne integracije, te učešće u životu zajednice“.³⁴

EU je potpisnica, uz sve svoje države članice, Konvencije Ujedinjenih nacija (UN) o pravima osoba s invaliditetom (UNCPRD).³⁵ To je prva konvencija o ljudskim pravima kojoj je EU pristupila kao ugovorna, nadnacionalna i regionalna, strana u domenu svoje nadležnosti zasnovane na osnivačkim ugovorima. Kod historijata razvoja ljudskih prava u EU važno je podsjetiti da zaštita od diskriminacije osoba s invaliditetom nije nailazila na izazove i blokade država članica kao što je to bio slučaj kod rješavanja pitanja nasilja nad ženama i ratifikacije Konvencije (Savjeta

32 Članovi 2 i 6, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/founding-agreements_en

33 Član 21 zabranjuje svaku diskriminaciju, uključujući i na osnovu invaliditeta, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=EN>. Povelja je suštinski podstakla sveobuhvatnije djelovanje na polju i kod tematike invaliditeta. Tome u prilog idu brojne odredbe (članovi 3,14,15,25,34,

34 Isto.

35 Izvještaji potpisnica dostupni ovdje: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=4&DocTypeID=29.

Evrope) o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama (tzv. Istanbulske konvencije).³⁶ Nadležni komitet, kao što to čini i kod drugih ugovornica, razmatra i preispituje obaveze EU povodom svih pitanja koja prate politike i praksu u odnosu na invaliditet (periodične izvještaje) i o tome daje svoja zaključna zapažanja.³⁷ Odnos prema izdatim preporukama na nivou EU naročito može biti poučan za crnogorsko iskustvo. Neophodno je da preispitamo emotivni, moralni, kulturološki, profesionalni i institucionalni odnos (pristup, praksu) prema obavezama po osnovu UNCRPD i svih drugih međunarodnih standarda. Uočene nedostatke i praznine treba razumjeti kao jasno ukazivanje na kršenje Ustava Crne Gore i njegovih garancija ljudskih prava. Insistiranje na ljudskim pravima, pravedno postupanje i briga prema svima takođe jesu patriotizam. Postojanje i tolerisanje diskriminacije predstavlja ugrožavanje vrijednosti na kojima se zasniva savremena Crna Gora.³⁸

Za koordinaciju sprovođenja i poštovanja UNCRPD na nivou nadležnosti EU zadužena je Evropska komisija. Strategija EU za prava osoba s invaliditetom za period od 2021. do 2030. godine, sveobuhvatno se odnijela prema svim odredbama UNCRPD.³⁹ Nastala je kroz proces širokih i sadržajnih konsultacija sa državama članicama, institucijama EU, tijelima UN i organizacijama civilnog društva. Usvajanjem nove Strategije, Evropska komisija se obavezala da će predano raditi na tome da se sve osobe s invaliditetom slobodno kreću i žive u bilo kojoj državi članici EU.

36 <https://eur-lex.europa.eu/HR/legal-content/summary/eu-accession-to-the-istanbul-convention.html>. Pristupljeno 21.05.2026.

37 Razmatranje izvještaja EU dostupno je u video i audio, formatu, kao i na znakovnom jeziku: <https://webtv.un.org/en/asset/k14/k146hoxars> i <https://www.ohchr.org/en/meeting-summaries/2025/03/dialogue-european-union-experts-committee-rights-persons-disabilities>. Zaključna zapažanja Komiteta za prava osoba s invaliditetom upućena EU: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2025/780258/IUST_IDA\(2025\)780258_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2025/780258/IUST_IDA(2025)780258_EN.pdf). Pristupljeno 03.05.2026.

38 Izvještavanje EU prema UN, prateći dijalog povodom izdatih mišljenja i preporuka, potvrđuje konstruktivan odnos prema zaštiti osoba s invaliditetom i poštovanje, u praksi, osnivačkih načela i vrijednosti EU. Bilježi se stalno unaprjeđenje kako kvaliteta izvještaja tako i konkretnog, praktičnog, djelovanja EU kod obezbjeđenja stvarne ravnopravnosti osoba s invaliditetom sa ostalim građanima. Razmatranja Komiteta za prava osoba s invaliditetom, u odnosu na izvještaje EU, dostupna na ovom linku: <https://digitallibrary.un.org/record/4080772?ln=en&v=pdf>, pristupljeno 07.05.2026.

39 European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Union of equality – Strategy for the rights of persons with disabilities 2021-2030, Publications Office, 2021, <https://data.europa.eu/doi/10.2767/31633>. Pristupljeno 08.05.2026.

Imajući u vidu tekovine EU i sudsku praksu, može se konstatovati da je na nivou EU pristupljeno konstitucionalizaciji UNCRPD.

Nakon petogodišnjeg iskustva sa primjenom, Evropska komisija je pristupila (2026) ažuriranju (unapređenju) Strategije za prava osoba s invaliditetom do 2030. To je značilo da jeste vidljiv i značajan ostvareni napredak, ali i da je polovina perioda trajanja strateškog dokumenta pravi trenutak da se (iskreno) prizna, konstatuje, postojanje brojnih izazova i ograničenja, a na iste pruži blagovremen i korektivni odgovor. Fokus komunikacione intervencije bio je „na rezultate na terenu i stvarni uticaj na živote ljudi“ (podrška za dobar i kvalitetan život).⁴⁰

Direktiva 2000/78/EC je pokrenula svojevrsnu evropsku revoluciju prava osoba s invaliditetom.⁴¹ Njome se uspostavio opšti okvir za jednako postupanje pri zapošljavanju i radu (obavljanju zanimanja, profesije). Direktiva je značajna zbog utvrđenog prava na razumno prilagođavanje za radnike s invaliditetom - prostorije, opremu, stručno osposobljavanje, uvođenje u rad, fleksibilnosti (1) radnog vremena, (2) odgovornosti i (3) zadataka...(20).

Vođenje računa o potrebama osoba s invaliditetom na radnom mjestu ima važnu ulogu u borbi protiv diskriminacije (16). Direktiva podrazumijeva mogućnosti za preduzimanje odgovarajućih mjera za zaštitu i promovisanje integracije osoba s invaliditetom u radno okruženje. Pažnji preporučujemo Vodič za razumne adaptacije na radnom mjestu koji sadrži važne informacije, prijedloge i primjere dobre prakse - <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f3f79e30-23c7-11ef-a195-01aa75ed71a1> kao i pregled ključnih predmeta Suda pravde EU i Evropskog suda za ljudska prava - https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra/uploads/ecthr-fra-2025-reasonable-accomodation_en.pdf.⁴² Pored navedene na snazi su i druge direktive koje se odnose na pitanja invaliditeta (javni drumski prevoz, vazdušni prevoz, zaštita prava i pomoć putnicima, elektronske komunikacijske mreže i usluge, javne nabavke, ljekovi za ljudsku upotrebu i dr).

40 „Enhancing the strategy for the rights of persons with disabilities up to 2030“. Dostupno onlajn: https://commission.europa.eu/document/download/ab0bcea9-6b3a-48c1-875c-1cc687fba6d0_en?filename=EC%20Enhancing%20the%20disability%20strategy%20up%20to%202030.pdf; Pristupljeno: 08.05.2026.

41 <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj>

42 Ovom pravnom instrumentu se zamjeralo što nije ponudio jasn(ij)u definiciju invaliditeta kod zabrane diskriminacije. Međutim, UNCRPD je doprinijela boljoj sudskoj praksi i afirmaciji modela pristupa invaliditetu zasnovanog na ljudskim pravima.

EU preko Evropske komisije pruža podršku državama članicama kako bi poboljšale sistem socijalne zaštite i procedure procjene invaliditeta. Preko Instrumenta za tehničku podršku (Technical Support Instrument, TSI, ranije Structural Reform Support Programme, SRSP) države jačaju svoje kapacitete za revidiranje sistema procjene invaliditeta kako bi isti bio pravedniji, transparentniji i manje opterećujući po pitanju administrativnih zahtjeva i vremena čekanja. Intencija reformi je da se osnaži kvalitetna (re)integracija osoba s invaliditetom u društvo i na tržište rada.⁴³

U cilju suzbijanja diskriminacije po osnovu invaliditeta, Evropska komisija je svojom odlukom uspostavila savjetodavno tijelo pod nazivom „Platforma za osobe s invaliditetom“ (Disability Platform). Intencija je da se podstakne, „olakša“, komunikacija i saradnja Evropske komisije i država članica pri implementaciji Strategije za prava osoba s invaliditetom i UNCRPD, uz osiguranje „potpunog poštovanja njihovih odgovarajućih nadležnosti“.⁴⁴ Ova inicijativa (inače, ima ih više) Evropske komisije je postala forum za stručnu raspravu o razvojnim politikama na polju invaliditeta. Učesnici dijaloga, podrške i koordinacije su „visokorangirani predstavnici“ EU i nacionalnih vlasti, stručnjaci/kinje iz nevladinih organizacija koje su aktivne na nivou EU i drugih organizacija civilnog društva, kao i pružaoci usluga i podrške za osobe s invaliditetom. Nije slučajno upotrijebljen termin „podrška“. Zadatak Platforme, što je od značaja za buduće crnogorsko državno (pa i lokalno) iskustvo, da podrži (podstakne) i sprovođenje nacionalnih strategija, planova ili politika za osobe s invaliditetom. Dakle, mehanizmi uspostavljeni unutar okvira EU doprinose i dodatnom nacionalnom monitoringu primjene UNCRPD. Po potrebi, po pozivu, uključuju se i stručnjaci/kinje sa specifičnim stručnim znanjem. Insistira se, posebno je važno istaći, na djelotvornom učešću i stručnosti, kao i reprezentativnom zastupanju interesa zajednice osoba s invaliditetom. Diskusije na Platformi (sastanci) mogu biti otvorene za javnost, a mišljenja, preporuke i izvještaji, po pravilu, usvajaju se konsenzusom. Preko Platforme za osobe s invaliditetom obezbjeđuje se razmjena dobre, najbolje, prakse i pruža pomoć Evropskoj komisiji pri donošenju i pripremi političkih odluka i daljih zakonodavnih inicijativa.

Inače, pojam reprezentativnih organizacija je prepoznat u UNCRPD. „Prema Opštem komentaru 7, reprezentativnim organizacijama se sma-

43 https://reforms-investments.ec.europa.eu/technical-support-instrument-0/tsi-how-it-works_en, pristupljeno 04.05.2026

44 <https://ec.europa.eu/transparency/expert-groups-register/screen/expert-groups/consult?lang=en&groupID=3820>, pristupljeno 04.05.2026

traju one organizacije osoba s invaliditetom koje svoje djelovanje zasni-
vaju na Konvenciji, posvećene su joj i u potpunosti poštuju njena načela i
prava utvrđena Konvencijom. Smatra se da su ove organizacije samo one
koje vode i kojima rukovode i upravljaju osobe s invaliditetom, ili organi-
zacije roditelja djece s invaliditetom, do punoljetstva djeteta“.⁴⁵

EU okvir za unapređenje, zaštitu i praćenje primjene UNCRPD, uz
Evropski parlament, Evropskog ombudsmana i Agenciju EU za osnovna
prava, čini i Evropski forum osoba s invaliditetom (EDF). To je krovna
nezavisna organizacija osoba s invaliditetom koja okuplja reprezentativ-
ne organizacije osoba s invaliditetom u Evropi i zastupa interese preko
100 miliona osoba s invaliditetom.⁴⁶ Pažnji preporučujemo sintetizovanu
analizu politika u 35 zemalja (uključena je i Crna Gora) o socijalnoj zašti-
ti osoba s invaliditetom.⁴⁷

Evropska komisija posvećena je razvijanju strateškog okvira (pristupa)
za kulturnu politiku EU kako bi što više građanki/ka imalo pristup kulturi
i kulturnoj baštini. Kulturni kompas za Evropu (The Culture Compass
for Europe) zamjenjuje prethodne inicijative Evropske komisije (Novu
evropsku agendu za kulturu (iz 2018) i Radni plan EU za kulturu (2023-
26). Posebna je intencija, što je od interesa i za pokret osoba s invalidite-
tom, uključivanje mladih u planiranje kulturne politike, olakšavanje pri-
stupa kulturnoj baštini, dugoročna zaštita i širenje umjetničkih sloboda,
demokratije i društvene otpornosti i snaženje, kroz kulturu, evropskog
identiteta (pripadanja).⁴⁸ Evropska komisija će podržati države članice
kod učešća i u podršci osobama s invaliditetom u kulturi.⁴⁹

45 „Leksikon ključnih pojmova u oblasti ljudskih prava osoba s invaliditetom“, au-
torka Andela Radovanović i dr., Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore,
Podgorica, 2021. Dostupno onlajn: <https://umhcg.com/wp-content/uploads/2021/08/2-VIII-21-Leksikon-ključnih-pojmova-u-oblasti-LjP-OSI.pdf>. Pri-
stupljeno 05.05.2026.

46 <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>, <https://www.ombudsman.europa.eu/en/home>, <https://fra.europa.eu/en>, <https://www.edf-feph.org/>. Pristupljeno 05.05.2026.

47 Neke od glavnih nalaza predstavio je EDF - [https://www.edf-feph.org/report-so-
cial-protection-schemes-for-persons-with-disabilities-across-europe/](https://www.edf-feph.org/report-social-protection-schemes-for-persons-with-disabilities-across-europe/). Kom-
pletan sintetizovan izvještaj koji omogućava praćenje suštinskih razlika izme-
du programa i mjera socijalnih politika za osobe s invaliditetom u različitim
zemljama dostupan onlajn: [https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/pu-
blication/ef1a0223-9e1e-11ed-b508-01aa75ed71a1/language-en](https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ef1a0223-9e1e-11ed-b508-01aa75ed71a1/language-en). Pristupljeno
06.05.2026.

48 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_25_2629 i
<https://culture.ec.europa.eu/policies/culture-compass>, pristupljeno 04.05.2026.

49 Evropska komisija planira novi program „AgoraEU“ u Budžetu EU za period

Evropski akt o pristupačnosti (European Accessibility Act - EAA) je zapravo direktiva kojom se dalje i još djelotvornije primjenjuje UN-CRPD. Donijeta 2019. a stupila je na snagu 28. juna 2025. godine. Cilj joj je da poboljša funkcionisanje unutrašnjeg tržišta pristupačnih proizvoda i usluga uklanjanjem prepreka stvorenih različitim pravilima u državama članicama. Prepoznati su jasni benefiti (koristi) za starije i osobe s invaliditetom: više pristupačnih proizvoda i usluga na tržištu, pristupačnost proizvoda i usluga po konkurentnijim cijenama, manje prepreka pri pristupu transportu - uključuje i gradski prevoz (39), obrazovanju i otvorenom tržištu rada, kao i otvaranje novih (više dostupnih) radnih mjesta koja zahtijevaju potrebnu stručnost na području pristupačnosti. EAA obuhvata proizvode i usluge koji se prepoznaju kao najvažniji za osobe s invaliditetom. Interesantno je da se pri donošenju ove direktive pošlo od premise da će se broj osoba s invaliditetom stalno povećavati. „Okruženje sa pristupačnijim proizvodima i uslugama omogućava uključivanje u društvo i olakšavanje samostalnog života osobama s invaliditetom“.⁵⁰ Ova direktiva se odnosi i na usluge koje pružaju ustanove kulture.

Pristupačnost za osobe s invaliditetom je jedan od obavezujućih kriterijuma kod projekata sufinansiranih strukturnim fondovima.

Kratko ukazujemo i na „Amansko-berlinsku deklaraciju o globalnoj inkluziji osoba s invaliditetom“ sa Svjetskog samita o invaliditetu, održanog u Berlinu 2025. Važna je zbog specifičnih ciljeva (2) za međunarodnu razvojnu saradnju: akteri koji podržavaju Deklaraciju nastoje da svi međunarodni razvojni programi uključuju i pružaju pozitivan doprinos inkluziji i jednakosti i da najmanje 15% međunarodnih razvojnih programa ima za cilj uključivanje osoba s invaliditetom.⁵¹

od 2028. do 2034. godine namijenjen za finansiranje kulture, medija i civilnog društva; https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/eu-budget-2028-2034_en, pristupljeno 27.05.2026.

50 Dostupno online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0882>, Pristupljeno 27.05.2026.

51 Deklaracija je trebala imati i naziv „15 za 15“, odnosno, intenciju da 15% svih ulaganja u razvojne projekte mora da sadrži mjere i sredstva namijenjene osobama s invaliditetom, kojih je, pretpostavili su, oko 15%; <https://www.globaldisabilitysummit.org/resource/amman-berlin-declaration>, Pristupljeno 30.05.2026.

Evropska nagrada za pristupačnost - EU Access city award

Evropska komisija u saradnji sa Evropskim forumom osoba s invaliditetom (EDF) od 2010. godine dodjeljuje nagradu EU Access City Award gradovima koji sprovode programe unapređenja pristupačnosti za osobe s invaliditetom. Za nagradu se mogu prijaviti gradovi sa preko 50 000 stanovnika u članicama Evropske unije. Među nagrađenima se do sada našlo 77 gradova širom Evrope, a u našem bliskom okruženju, Ljubljana je više puta bila nosilac ovog prestižnog priznanja (2012, 2015, 2018. i 2023. godine).

U kontekstu pristupačnosti kulture, vrijedno je osvrnuti se na francuski grad Ren (Rennes), trećenagrađenog za 2026. godinu koji je pristupačnost kulture postavio u fokus svog rada, pa tako, pored obezbjeđivanja pristupačnosti javnih površina, objekata i usluga, postoje i programi u muzejima i pozorištima koji obuhvataju audio deskripciju, prevodenje na znakovni jezik i materijale u lako čitljivim formatima.⁵²

Pozitivne prakse u oblasti kulture u gradovima koji su nagrađeni, a koje javne ustanove u Podgorici mogu uvrstiti u svoje planove uključuju izradu digitalnih vodiča, unapređenje pristupačnosti sajtova, obezbjeđivanje audio deskripcije, prevoda na znakovni jezik, organizaciju taktilnih izložbi, izradu QR kodova sa detaljnijim informacijama o eksponatima/programima... Ovakve aktivnosti lako bi mogle postati svakodnevice i kulturnog života glavnog grada Crne Gore i tako široko otvoriti vrata svim građanima.

⁵² Dostupno onlajn: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/access-city-award-aca_en#get-inspired-by-previous-winners. Pristupljeno 28.05.2026.

III

STANDARD: „LAKO ČITLJIV FORMAT“ („EASY TO READ“)

Glavni grad Podgorica treba da uvede standard „Lako čitljiv format“ (Easy to Read) i „Lako razumljiv format“ i stalno razvija svoju posvećenost pristupačnoj i razumljivoj komunikaciji. To je jedan od načina da gradski servisi i usluge postanu pristupačnije i inkluzivnije.

Primjer u tome može biti Zagreb koji je otvorio posebnu stranicu na kojoj su sve informacije o glavnom gradu Republike Hrvatske, njegovim ustanovama uključujući i gradske aktuelnosti te službene, lokalne, propise - napisane jednostavnim jezikom.⁵³

„Lako čitljivi format ... Pristupačan format namijenjen za upotrebu prvenstveno osobama koje otežano uče (engleski – persons with learning disabilities, podgrupa osoba koje spadaju među osobe sa psihosocijalnim invaliditetom). Podrazumijeva upotrebu pojednostavljenih termina i drugačiji raspored teksta na stranici, radi lakšeg praćenja, čitanja i razumijevanja.“

„Lako razumljivi format ... Pristupačan format namijenjen za upotrebu prvenstveno osobama s intelektualnim invaliditetom ili djeci s invaliditetom. Podrazumijeva upotrebu pojednostavljenih termina i drugačiju organizaciju materijala, radi lakše upotrebe, čitanja i razumijevanja.“⁵⁴

Suština je da se zbog lakšeg razumijevanja određena informacija (tekst, sadržaj) piše na jednostavan, lako čitljiv, način kroz upotrebu jednostavnih riječi, kraćih rečenica i slika. Na dati način se pomaže svima

53 Dostupno onlajn: <https://www.zagreb.hr/easy-to-read/208198>. Pristupljeno 21.05.2026.

54 „Leksikon ključnih pojmova u oblasti ljudskih prava osoba s invaliditetom“, autorka Andela Radovanović i dr., Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, Podgorica, 2021. Dostupno onlajn: <https://umhcg.com/wp-content/uploads/2021/08/2-VIII-21-Leksikon-ključnih-pojmova-u-oblasti-LjP-OSI.pdf>. Pristupljeno 24.05.2026

u razumijevanju, „bez obzira na intelektualne sposobnosti ili druge prepreke“.⁵⁵ To mogu biti različite grupe: osobe sa nedovoljno razvijenim jezičkim vještinama - migranti, izbjeglice, djeca i mladi, i uopšte sve one osobe koje ne govore ili ne razumiju dovoljno dobro službeni jezik ili im on nije maternji jezik (recimo, tek ga uče); osobe sa niskom pismenošću; osobe s invaliditetom - intelektualnim invaliditetom, osobe koje otežano uče, osobe sa disleksijom, ADHD, osobe u spektru autizma, osobe sa afazijom i demencijom, osobe s oštećenjem sluha, zatim osobe koje nemaju vremena ili koncentracije za čitanje dugih i složenih informacija; starije osobe; osobe koje prvi put čitaju o nekom pitanju, temi, problematici ili sadržaju ...⁵⁶

Iz prizme iskusne novinarke i urednice, Ivet Vagner (Yvette Wagner) se osvrnula na strukturu jednostavnog, običnog, lakog, jezika: „Mi novinari primjenjujemo pravila jednostavnog jezika. To znači da ne pišemo predugе rečenice. Izražavamo se jasno i razumljivo. Objašnjavamo veze koje su čitaocima nepoznate. Vodimo računa o dobroj strukturi teksta. Sve su to stvari koje jednostavan jezik preporučuje. Izvan novinarstva, međutim, stalno primjećujem da autori nepotrebno komplikuju svoje tekstove. Osnovna je ideja dati veću težinu pisanoj (upotrijebljenoj - o.a) riječi. Ali vjerujem da je to pogrešno. To obično čini tekstove apstraktnim, a izražava se manje sadržaja. Zato je jednostavan jezik metoda izbora kada želim pridobiti pažnju šire populacije, bez obzira na njihovo obrazovanje. Sa druge strane, jednostavan jezik je usmjeren na vrlo specifičnu ciljnu grupu: osobe s intelektualnim teškoćama, pacijente s moždanim udarom ili migrante, jer jednostavan jezik također može biti prvi korak u učenju jezika“.⁵⁷

Postoje i značajne kritike ovog metoda. Tvrdi se da se ovim formatom gubi bogatstvo i ljepota jezika, iako su sadržajna i gramatička tačnost neupitni. Govore i o degradiranju kulture, njene prefinjenosti, elitizma... Plaše se i postepene normalizacije nižih standarda u daljoj budućnosti.

55 Za više informacija: <https://easyreadstandard.org/>, <https://www.mencap.org.uk/easyread/what-easy-read> i <https://pristupacnost.caritas.rs/wp-content/uploads/2023/09/KakoPozvatiHitnuPomoc.pdf>, 21.05.2026.

56 Kod jednostavnog, običnog, jezika polazi se od toga da se ne zahtijeva (očekuje) neko značajnije poznavanje konkretne materije (predznanje) da bi se razumio sadržaj koji se piše (kreira).

57 „Wie leicht darf Leichte Sprache sein?“, autorka Carmela Thiele, nezvanični prevod, onlajn časopis RiffReporter („kolektiv slobodnih autora koji se zalažu za visokokvalitetno novinarstvo i strastveno istraživanje relevantnih savremenih pitanja“), 16.04.2019, <https://www.riffreporter.de/de/gesellschaft/wie-leicht-darf-leichte-sprache-sein>, pristupljeno 20.01.2026.

Sa aspekta konzumiranja kulture i ljudskih prava, korišćenje jednostavnog jezika (koji ne isključuje stručni, akademski, jezik) nije „ismijavanje“, „potcjenjivanje“ ili „ponižavanje“ kulture i umjetnosti, već konkretan rad na njihovoj širini i pristupačnosti. Stručna zajednica je saglasna da različiti sadržaji kvalitetno napisani po ovom standardu (u lako čitljivim i razumljivim formatima) podstiču društvenu prihvaćenost i uključenost svih građana/ki što uključuje i osobe koje imaju prepreke u jeziku i komunikaciji, osobe koje otežano uče, odnosno teško čitaju, razumiju ili pišu. Takođe, informacije o kulturi i umjetnosti na jednostavnom jeziku mogu biti korisne i za nastup (ustanova kulture) na društvenim mrežama.

Mehanizmi za ljudska prava uspostavljeni u gradskim organima (sekretarijatima) za lokalnu samoupravu i socijalno staranje i Kabinetu/Službi Gradonačelnika Glavnog grada Podgorice, kroz stručnu provjeru i programsku saradnju sa organizacijama civilnog društva (naročito sa onima koje predstavljaju osobe s intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom) mogu pristupiti izradi vodiča ili smjernica za izradu, prilagođavanje, informacija i dokumenata za lako čitanje kako bi postali, u odgovarajućem kvalitetu i bez diskriminacije, dostupni, pristupačni, građanima/kama (korisnicima/ama, posjetiocima/teljicama) sa različitim životnim situacijama, posebno onima sa teškoćama u korištenju štampanog (objavljenog) materijala.⁵⁸

Ovo se odnosi i na gradske ustanove kulture koje su predmet ove studije a koje, razvijanjem i ovog oblika pristupačnosti, mogu da (pro)šire svoju publiku i ciljne grupe. Pomenuli smo već djecu i mlade - recimo prilagođene informacije u muzeju pomoći će da lakše uče i da se pri posjeti zabave... Lako čitljive i razumljive informacije o aktivnostima gradskih ustanova kulture - Muzeji i galerije Podgorice, Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ i Kulturno-informativni centar „Budo Tomović“ - mogle bi da približe kulturnu scenu manjinskim i marginalizovanim grupama, a posjete izložbama ili pozajmicu knjiga na čitanje učine češćim, zanimljivijim i inspirativnim. Sve se to, neminovno, održava i na kvalitet života svih koji žive i stvaraju u Podgorici.

⁵⁸ Autor/ke su međusobno o ovom pitanju intenzivno i zanimljivo diskutovali, svjesni svih trenutnih složenosti. Od organizacija na ovom polju značajna su iskustva Udruženja mladih sa hendikepom i Saveza slijepih Crne Gore, uključujući i međunarodne organizacije poput Down Syndrome International i Autism Europe. Važno je početi raditi na izgradnji sopstvenih kapaciteta i iskustava, naročito da kapaciteti za realizaciju ovog formata budu dostupni (izvodljivi) u ustanovama gradske kulture.

„Inclusion Europe“ se zalaže za Evropu u kojoj osobe s intelektualnim teškoćama uživaju jednaka prava i u potpunosti učestvuju u svim aspektima života. Pažnji preporučujemo vodič „Informacije za sve“ koji su uradili sa svojim partnerima.⁵⁹

Praktični primjer:

Inkluzivnost Muzeja u Salzburgu kroz lako čitljive kataloge

Muzej u Salzburgu, (Salzburg Museum, <https://www.salzburgmuseum.at/>), u Austriji od 2016. aktivno poboljšava svoju inkluzivnost za širu javnost (publiku). Uvedena je inovativna praksa prevođenja uvodnih i popratnih tekstova za izložbe na jednostavan („lako čitljiv“/„easy to read“ jezik). To je danas standard koji pruža podršku osobama s intelektualnim invaliditetom da samostalno učestvuju u javnom kulturnom životu. Do tada se podrazumijevala asistencija. Ova mjera, dakle, predstavlja konkretan način otklanjanja prepreka za učešće u javnom i društvenom životu koje promovišu relevantni, i obavezujući, standardi. Namjera Muzeja je, po pitanju publike, mnogo šira i inkluzivnija: obratiti se i povezati sa djecom, osobama kojima maternji jezik nije njemački, sa osobama sa teškoćama u čitanju ili učenju. Suštinu i smisao ovog inkluzivnog pristupa potvrđuje utisak jednog od posjetilaca koji je istakao da je jako ponosan zato što „sada može samostalno čitati i razumjeti tekst“.⁶⁰ Istraživanja (anketiranje publike) govore da oko 95% posjetilaca/teljki „može dobro razumjeti tekstove“ što publici omogućava „da uživa u muzeju i razumije ga“.⁶¹ Ovo iskustvo se sve više primjenjuje u muzejskim i umjetničkim

59 Dostupno online na srpskom i hrvatskom jeziku: https://www.inclusion-europe.eu/wp-content/uploads/2017/06/HR_Information_for_all.pdf, https://www.inclusion-europe.eu/wp-content/uploads/2021/10/SRB_Information_for_all-cirilica.pdf i https://www.inclusion-europe.eu/wp-content/uploads/2017/06/HR_Information_for_all.pdf, pristupljeno 22.05.2026

60 Informativni letak o projektu, „Jednostavan jezik kao ključ iskustva izložbe Austrija – Muzej Salzburga“, Nadja Al-Masri-Gutternig. Dostupno online: <https://zeroproject.org/view/project/109bd3ea-9b17-eb11-a813-000d3ab9b226>, pristupljeno 20.05.2026.

61 „In Leichter Sprache durchs Museum“ (Vodeni obilazak muzeja lakim jezikom“, nezvanični prevod), autorka Kerstin Hosa, 11.06.2019, Dostupno online: <https://www.culturalimpact.at/post/sprache>. Pristupljeno 21.05.2026; Kada je tema izložbi o nacističkoj eri u Austriji, zbog značaja suočavanja sa prošlošću, ne odustaje se i od detaljnijih pratećih tekstova, posebno i zbog turista kojima se, bez prikrivanja, želi približiti i taj dio lokalne i nacionalne prošlosti.

ustanovama širom njemačkog govornog područja. Muzej je (2016) dobio i Austrijsku nagradu za inkluziju.

Ovaj primjer ističemo u još jednom, pozitivnom, kontekstu. Uprava muzeja preduzima značajne napore da nezainteresovane za muzeje - zainteresuju, dovedu u muzej. U muzeju je pokrenut kurs njemačkog jezika pa polaznici istovremeno uče jezik i saznaju o muzeju, tj. o prošlosti i kulturi grada.⁶²

Praktični primjer:

Lako razumljivi video o Konvenciji (UNCRPD)

„Inclusion Europe“ (1988) je kreirala lako razumljivi video o Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom - https://www.youtube.com/watch?v=sZCa2_sMKW4.

Praktični primjer:

Kraljev govor na jednostavnom jeziku

Veoma je interesantan i jasan primjer kako je govor kralja Čarlsa III (The King's Speech, službeno „Speech from the Throne“) sa ceremonije državnog otvaranja Parlamenta Ujedinjenog kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske (početak nove parlamentarne godine, 2026.) sa integralne verzije prilagođen i u format „lako za čitanje“. ⁶³

Praktični primjer:

Pristupačnost Trijumfalne kapije

Trijumfalna kapija (Arc de Triomphe), jedan od najreprezentativnijih nacionalnih spomenika Republike Francuske, takođe je ponudio brošuru, katalog, na jednostavnom, lako čitljivom i lako razumljivom, jeziku.⁶⁴

62 Isto; Iskustva su predstavljena i na (VI) Londonskoj konferenciji o kritičkom mišljenju (LCCT).

63 Integralni govor (video format): <https://www.youtube.com/watch?v=7eQyyQ-V283I>, (tekstualno): https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6a046665-c0cc74b4523e4d3b/The_King_s_Speech_2026_-_background_briefing_notes.pdf i <https://www.gov.uk/government/speeches/the-kings-speech-2026> i „easy to read“ formatu: <https://www.mencap.org.uk/easyread/2026-kings-speech-easy-read>, pristupljeno 21.05.2026.

64 Verzija na engleskom jeziku je dostupna onlajn: <https://www.paris-arc-de-triomphe.fr/en/visit/visitors-with-disabilities> a brošura u formi pdf dokumenta se preuzima sa samog dna stranice; Pristupljeno 21.05.2026.

Spomenik se, među nacionalnim spomenicima, „doživljava“ kao ambasador inkluzivnosti i pristupačnosti koja se sadržajno i podržavajuće razvija u smjeru i u odnosu na različite vrste invaliditeta (fizički, senzorni, psihosocijalni, intelektualni). Angažovano osoblje posjeduje znanje i vještine da spremno i sa dobrodošlicom, dočeka osobe sa različitim invaliditetom. Ovo prati i tehnička osposobljenost (”oprema koja se održava i popravlja“). Zbog navedenog, spomenik nosi i oznaku „Turizam i invaliditet“ (Tourisme & Handicap) koji dodjeljuje Atout France, zvanična vladina agencija za promociju i razvoj francuske turističke industrije na domaćem i međunarodnom tržištu.⁶⁵ Osoblje uključuje i službenike/ce za pristupačnost što je preporuka koja se, i ovdje, u studiji, upućuje, ponavlja, prema gradskim ustanovama kulture. Neke usluge nijesu dostupne i to se, što je važno, ne krije već pružaju detaljna objašnjenja. Pruža se i opcija „prilagođenog, namjenskog, obilaska“ za pojedinačnu ili grupnu posjetu osoba s invaliditetom koja zadovoljava njihove potrebe.⁶⁶ Posjeta spomeniku - muzeju je besplatna za osobe s invaliditetom (sa jednom osobom u pratnji).

Praktični primjer:

Daun sindrom i estetski pristup: „Leichte Sprache“

Većina osoba rođenih sa Daunovim sindromom može govoriti i razumjeti Leichte Sprache, regulisani oblik pisanog njemačkog jezika osmišljen kako bi složene informacije bile pristupačnije putem pojednostavljene strukture rečenica i fonda riječi.

Jednostavan jezik - prirodni ili vještački jezik

Vodi se polemika o tome da li je jednostavan jezik prirodan ili vještački. Mnogi koji nedovoljno poznaju jednostavan jezik tvrde da je vještački konstrukt jer koristi prostu gramatiku i ograničeni fond riječi. Dr Sabira

65 „Oznakom se garantuje jednostavan pristup zgradama i uslugama objekta, kao i personalizovana, pažljiva i ljubazna dobrodošlica“; Dostupno onlajn: <https://www.atout-france.fr/en/optimizing-quality-tourist-service>.
Pristupljeno 25.05.2026.

66 Takođe, dostupna su i određena pomagala kako bi posjeta bila što ugodnija. Moguće je koristiti lupu, kolica, slušalice za zaštitu sluha od buke za djecu i odrasle (antifoni). Akustika u objektima kulture (različiti izložbeni prostori) često može biti ugrožena pozadinskom bukom što može biti izazovno za osobe s oštećenjima sluha. Raspoloživa tehnička pomagala su i od koristi da se obezbijedi razumljiv, čist, jasan zvuk.

Stalberg (Sabira Ståhlberg), finska istraživačica, književnica i prevoditeljka, u svojoj interesantnoj i pristupačnoj knjizi „Easy-to-read inspiration“ tvrdi da je jednostavan jezik „jasnija, jednostavnija i lakše razumljivija varijacija standardnog jezika“ odnosno „prirodan jezik prema kriterijumima lingvistike“. Diskusiju o ovoj temi podstiče na upečatljiv, provokativan i dopadljiv način: „Zašto kažemo na primjer mali - manji - najmanji (little – smaller – smallest), a ne malo - više malo - najviše malo (little – more little – most little) ili malo – manji – najmanji (little – littler – littlest).⁶⁷ Takođe ova ugledna autorka nudi i neke knjige, na različitim nivoima, lake za čitanje.⁶⁸

Smjernice za lako čitljive publikacije

Lako čitljive i lako razumljive publikacije različitih formata pružaju jasan i lako razumljiv sadržaj (tekst) za različite starosne i druge grupe, što uključuje i različite životne situacije. Preporučujemo pažnji opšte smjernice koji tekst čine lakšim za čitanje i razumijevanje.⁶⁹ U obzir uzimaju i funkcionalno nepismene osobe. „Koncept lako čitljivog teksta ne odnosi se samo na jezik i sadržaj, već uključuje i ilustracije, dizajn i raspored“. Pružanje lako čitljivih materijala je pitanje demokratije i pristupačnosti: „Demokratsko je pravo da svi ljudi imaju pristup kulturi, književnosti i informacijama u razumljivom obliku“.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (UNCPRD) promoviše pristup informacija u pristupačnim formatima, što uključuje i „lako čitljive formate“ i „lako razumljive formate“ kao „nužno pristupačne formate“.

Manifest javnih biblioteka (1994, UNESCO) prepoznaje javnu biblioteku „kao živu snagu za obrazovanje, kulturu i informisanje i kao ključni faktor u promovisanju mira i duhovne dobrobiti“. „Usluge javne biblioteke zasnivaju se na jednakosti pristupa za sve, bez obzira na starost, pol, vjeroispovijest, nacionalnost, jezik ili društveni status. Posebne usluge i materijali moraju se obezbijediti svim onim korisnicima koji iz bilo kojeg

67 „Easy-to-read inspiration“, Sabira Stahlberg, Helsinki, strane 8, 10-11. Dostupno onlajn: https://sabirien.eu/wp-content/uploads/2024/10/Bokpil_Sabira_Stahlberg_Easy_Inspiration.pdf. Pristupljeno 07.05.2026.

68 Dostupno onlajn: <https://sabirien.eu/bokpil/%d0%bb%d0%b0%d0%ba%d0%be-%d1%87%d0%b8%d1%82%d0%b0%d1%9a%d0%b5/>. Pristupljeno 08.05.2026.

69 „Smjernice za lako čitljive materijale“, revidirali Misako Nomura, Gyda Skat Nielsen i Bror Trobacke, IFLA, 2010. Dostupno onlajn: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/publications/professional-report/120.pdf>. Pristupljeno 26.05.2026.

razloga ne mogu koristiti redovne usluge i materijale, na primjer jezičnim manjinama, osobama s invaliditetom ili osobama u bolnici ili zatvoru“.⁷⁰

⁷⁰ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000112122>.
Pristupljeno 26.05.2025.

IV

IZAZOVI DRUŠTVENE KOHEZIJE I ZAJEDNICA OSOBA S INVALIDITETOM U PODGORICI: KAKO DO PROMJENA

Uz druge standarde, mehanizme, okvire i smjernice, Povelja o društvenoj koheziji može značajno podstaći odgovor, rezultate i napredak Glavnog grada Podgorice u odnosu sa zajednicom osoba s invaliditetom. Upravo zato što fokusira kulturu i kulturnu industriju, ova studija predstavlja zapravo analizu antidiskriminatornog, kohezivnog, karaktera gradske kulture i iskustva javnosti u pristupu njenim konkretnim sadržajima i proizvodima.

U nastavku se analizira sudska praksa koja zabranjuje dalju diskriminaciju po osnovu pristupačnosti ustanova kulture.

Polazeći od toga da je postojanje i tolerisanje diskriminacije ključna prepreka društvenoj koheziji, predlažu se i konkretne, jasne, jednostavne mjere daljeg definisanja gradske kulturne politike i ponude.

Kako unaprijediti posvećenost društvenoj koheziji i privrženost zaštiti od diskriminacije

Osnovni sud u Podgorici je u više navrata utvrdio postojanje neposredne diskriminacije od strane Glavnog grada zbog onemogućavanja nesmetanog pristupa osobama s invaliditetom programskim aktivnostima koje su se realizovale u objektima koje koriste gradske ustanove kulture. Neki od događaja nijesu realizovani od strane ustanova nego su prostorni kapaciteti ustupljeni na korišćenje drugim subjektima. Ostvaren je uvid u određene presude. Glavnom gradu i ustanovama kulture koje koriste objekte u njegovom vlasništvu zabranjeno je ponavljanje radnji diskriminacije. Presude obavezuju Glavni grad i njegove ustanove kulture (tuženi I i II reda) da preduzmu potrebne mjere u cilju prilagođavanja objekata za pristup osobama s invaliditetom „kako se počinjena diskriminacija ne

bi ponovila“. Dosuđene su i (solidarne) isplate novčanog iznosa na ime naknade nematerijalne štete zbog povrede prava ličnosti - časti, ugleda i dostojanstva. Analizom presuda saznajemo da je osoblje ustanova nudilo osobama s invaliditetom (korisnicima/ama kolica) da budu „nošene“ kako bi pristupile određenom kulturnom događaju (obično na spratu nekog objekta, u nekoj od pristupačnih sala). Takav pristup je nedopustiv, i po red postojanja namjere da budu od pomoći.

Obrazloženja koja prate presude nedvosmisleno potvrđuju preporuku, u ovoj studiji, da se svi podaci o pristupčanosti/nepristupačnosti konkretne ustanove kulture trebaju naći na njenoj veb stranici. Tako se doprinosi blagovremenom i boljem informisanju svih strana - kako onih koji organizuju neki kulturni sadržaj, tako i potencijalne publike.⁷¹ Ta činjenica može biti uzeta u obzir od strane postupajućeg sudije kod konačne odluke. Iznijeto mišljenje podrazumijeva poštovanje nezavisnosti sudstva i pune autonomije sudija u radu.

Predloženi pristup, u pogledu integriteta, je objektivniji i realniji od onog koji se registruje od strane pravnih zastupnika Glavnog grada i ustanova kulture. Odgovor Glavnog grada na tužbe obično izostaje. U raspravi se ne spori da oni koji su podnijeli tužbe stvarno i nijesu mogli pristupiti konkretnom događaju zbog nepristupačnosti prostora. Iznenađujuće, uprkos tome, u završnom izlaganju, zastupnici/e Glavnog grada „predlažu sudu da odbije tužbeni zahtjev kao neosnovan“.

Strategija ustanova kulture u postupku je takođe nepotpuna i neodrživa. Obično ističu da oni nijesu vlasnici već samo korisnici prostora čiji je vlasnik Glavni grad. Taj podatak se svakako nesporno nalazi i u listu nepokretnosti, i dio je, i od strane suda, dokumentovanja diskriminacije.

Nije poznato da su organi upravljanja ustanova kulture razmatrali mogućnost da privremeno suspenduju određene sadržaje do daljnjeg zato što je nemoguće nastaviti njihovu realizaciju usljed nepristupačnosti prostora u kojem se realizuju. Posebno bi bila razumljiva i izvodljiva,

71 Te informacije, ponavljamo, treba da budu objektivno i detaljno predstavljene - u preporučenoj rubrici „Pristupačnost“ i kroz neposrednu komunikaciju - sa jasnim ukazivanjem na slabosti i nedostatke resursa ustanova kulture. Tako će oni koji se interesuje za prostor donijeti i kvalitetniju odluku, sa punom odgovornošću, o (ne)izboru konkretnog prostora za svoj planirani događaj. Isto se odnosi i na građane/ke koji/e eventualno namjeravaju biti publika. Umjesto zaključka - predlaže se i promoviše iskrenost, dobronamjernost i odgovornost. Takav nastup sigurno će biti prepoznat i podržan jer se, umjesto neosnovanog negiranja isključivanja (diskriminacije), traže i podstiču načini da se osnaži društvena kohezija.

mogućnost i da se realizacija određenih uobičajenih aktivnosti prebaci u alternativne prostore koji su pristupačni(ji). Upravo su u tom pravcu konceptijski definisane brojne izdate preporuke iz Službe Gradonačelnika Glavnog grada. Za očekivati je, podrazumijeva se, da naročito gradske ustanove kulture međusobno sarađuju po tom pitanju. Oba pristupa su bliska zaštiti javnog interesa u kulturi, kojem je, u odnosu na identitet i potrebe osoba s invaliditetom, u ovoj studiji posvećena prilična pažnja (konsultovati poglavlja o JU Gradsko pozorište i Sekretarijatu za kulturu). Preporučuje se Sekretarijatu za kulturu Glavnog grada da, kroz saradnju sa Službom Gradonačelnika i Sekretarijatom za socijalno staranje, pripremi i organizuje (javno) potpisivanje Izjave o predanosti pristupačnoj i svima dostupnoj kulturi koju bi potpisali organi upravljanja i organi rukovođenja. Dakle, predsjednici/e savjeta i direktori/ke ustanova kulture. Aktivnost je u skladu sa načelima i ciljevima Povelje o društvenoj koheziji i konkretnim obavezama Glavnog grada kod postizanja stvarne funkcionalne društvene kohezije. Tom javnom događaju treba da prisustvuje i rukovodstvo Glavnog grada Podgorice. To bi bila proaktivna profesionalna, institucionalna i politička poruka da se gradska kulturna ponuda povezuje i integriše kako bi se javnosti i raznovrsnim zajednicama u njoj isporučio kvalitet i poboljšana usluga.

Takođe, ustanove kulture nijesu definisale jasnu proceduru komunikacije i odgovornosti sa krajnjim korisnicima prostora koji stvarno i organizuju kulturne i druge sadržaje u trenutno, uglavnom, nepristupačnim uslovima. Kasnije se, kako pokazuje praksa, nemogućnost pristupa problematizuje pred nadležnim mehanizmima za zaštitu ljudskih prava.⁷² Preporuka je da se kada je to god moguće pristupi alternativnom rješavanju sporova. Za Glavni grad je to društveno pogodnije i povoljnije, zbog sopstvenog kredibiliteta kao i troškova sudskog postupka, do kojih nepotrebno dolazi. Posebno je važno osobu koja tvrdi da je žrtva diskriminacije zbog nemogućnosti pristupa određenom kulturnom sadržaju ili usluzi poštedjeti dodatnog iscrpljivanja, neugodnosti, emotivnog stresa i nastavka viktimizacije.

Zbog istinske privrženosti vrijednostima društvene kohezije i poštovanja ljudskih prava, strategija Glavnog grada za prevazilaženje gore opisanih situacija koje (nam) se dešavaju u praksi treba biti poboljšana i redefinisana u pravcu zaštite žrtve od diskriminacije. To (nam) poručuje i Povelja o društvenoj koheziji Glavnog grada Podgorice kroz definisane

72 U studiji su pružene preporuke i u vezi tih pitanja.

obaveze i uloge ključnih aktera.⁷³ Razumno je očekivati da sve politike i prakse Glavnog grada, uključujući i nastup u sudskim i drugim postupcima, adekvatno odražavaju potrebe, izazove i prioritete različitih društvenih grupa, naročito prevazilaženje iskustva diskriminacije.

73 Strane 8-10. Dostupno online: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2026-04/povelja-o-drustvenoj-koheziji-glavni-grad.pdf> i kao prilog knjige. Pristupljeno 29.04.2026.

V

INTERNETSKJE STRANICE I INKLUZIVNOST GRADSKIH USTANOVA KULTURE

Polazeći od toga da inkluzivna kulturna ustanova nije samo fizička pristupačnost, autorke i autor ove studije kod uprava javnih ustanova kulture čiji je osnivač Glavni grad Podgorica promovišu važnost pristupačnih sajtova (veb stranica) kao i eventualnih mobilnih aplikacija koje prate njihov rad. To doprinosi boljoj komunikaciji. Pristupačnost veb stranica je i obaveza iz pravnih tekovina EU sa jasnim ciljem da sadržaj u onlajn prostoru takođe bude pristupačan osobama s invaliditetom.

Svim ustanovama kulture je preporučeno dodavanje rubrike „Pristupačnost“ koja treba da bude vidljiva u ukupnoj strukturi web sajta. To treba da bude objektivna izjava o (ne)pristupačnosti svake od ustanova. U dijelu sajta u kojem se predstavlja konkretna ustanova kulture (npr. „O nama“, „O ustanovi“, „Muzej grada“, „O biblioteci...“) padajući (drop down) meni treba da pokaže i sadržaj „Pristupačnost“ sa svim važnim informacijama za osobe s invaliditetom. Suština je da publika unaprijed (sa)zna kako je i na koji način, ili nije, ostvarena pristupačnost. Na osnovu tih informacija koje, ponavljamo, treba da budu objektivne i što detaljnije, osoba s invaliditetom planira i može da donese konačnu odluku o eventualnoj posjeti kao i da ustanovu kontaktira sa nekim specifičnim zahtjevom za podršku.

Sadržaj predložene rubrike treba da bude napisan jasnim, razumljivim i jednostavnim jezikom. I to na način da približi ustanovu kulture osobama sa različitim vrstama invaliditeta i ohrabri njihovo učešće u kulturnom životu. Važno je pružiti informacije gdje se ustanova tačno nalazi, opisati kako do nje doći i koje su sve opcije dolaska po pitanju načina kretanja i korišćenja prevoza, predstaviti afirmativne mjere koje su isključivo namijenjene osobama s invaliditetom (npr. usluga Glavnog grada o pristupačnom prevozu za posjete ustanovama kulture, besplatno

parking mjesto...), opisati na koji se način pristupa (ulazi) u konkretnu ustanovu, da li postoje prepreke uz ponudu podrške osoblja ustanove za savladavanje istih. Takođe rubrika treba da ima i napomenu o cijenama uz afirmisanje preporuke da kompletna gradska kultura i svi njeni sadržaji budu besplatni za osobe s invaliditetom i njihovu pratnju. Takođe publika o kojoj se govori treba da računa i na dodatni popust kod kupovine publikacija, knjiga, suvenira i sl. U predloženoj rubrici treba da budu i informacije o pristupačnom toaletu.

Ustanove kulture treba da kroz svoju veb stranicu omoguće korišćenje asistivnih tehnologija.⁷⁴ Digitalna pristupačnost treba da omogućuje: sive tonove, povećanje i smanjenje fonta slova, promjenu fonta i kontrasta, font za disleksiju, vodič za čitanje, razmak slova, istaknuti linkove...⁷⁵ Veb stranica treba da ima deskriptivne tekstove ili audio sadržaje.

Prilika je da podsjetimo i na Pravilnik o standardima pristupačnosti za javnu upravu i dragocjene, pionirske i istorijski važne, aktivnosti Saveza slijepih Crne Gore na polju monitoringa primjene Smjernica za kreiranje elektronskih dokumenata u skladu sa standardima e-Pristupačnosti.⁷⁶

74 Pomoćne tehnologije, uključuju hardver i softver, koje su namijenjene osobama sa različitim vrstama invaliditeta.

75 Veb stranica Glavnog grada Podgorice- <https://podgorica.me/>. Pristupljeno 04.03.2026.

76 <https://wapi.gov.me/download-preview/f9a35589-6531-4b5c-971a-806dc0db1330?version=1.0> i <https://ss-cg.org/?p=749>. Pristupljeno 03.05.2026.

VI

JAVNA USTANOVA NARODNA BIBLIOTEKA „RADOSAV LJUMOVIĆ“

O ustanovi

Javna ustanova (JU) Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ je najstarija ustanova kulture u Podgorici. „Centar njenog kulturnog života“.⁷⁷

Istaknuti i nagrađivani crnogorski bibliotekar Radosav Rašo Milić u monografiji o Narodnoj biblioteci „Radosav Ljumović“ (2011), čiji je autor, podsjetio je na riječi Iva Andrića koji je rekao: „Biblioteka je kuća u koju uđeš mali, a izađeš veliki“. Milić, koji je bio i dugogodišnji član organa upravljanja JU, podsjetio i na riječi Endrua Karnegija (Andrew Carnegie), filantropa koji je širom svijeta, čak i u našem regionu, doprinio izgradnji na hiljade javnih biblioteka: „Koji je najveći poklon koji se može dati društvu? Javna biblioteka je na prvom mjestu“.

Odmah po završetku Drugog svjetskog rata preduzeti su značajni naponi na obnovi knjižnog fonda i stvaranju prvih prilika za čitanje. Prve aktivnosti u prikupljanju knjiga sprovela je „kulturna ekipa“ pri operativnoj jedinici bezbjednosno-obavještajnih organa partizanskog pokreta. Pripadnici bataljona Crnogorske brigade narodne odbrane (sastavni dio Korpusa narodne odbrane Jugoslavije) „knjige su donosili sa zgarišta, iz kuća, prikupljane su sa svih strana“.⁷⁸

77 Riječ Nebojše Burzanovića, ranijeg direktora JU, u monografiji povodom 130 godina biblioteke, strana 5, „Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, autor Radosav Rašo Milić, Podgorica, 2011. Koristimo priliku da se zahvalimo Miloradu Durutoviću na pomoći u pristupu građi koja govori o istorijatu i radu JU.

78 Isto, strana 163. Konsultovati i rad „Osnivanje i rad jedinica Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ) u Crnoj Gori (1944-1945)“ autor Dmitar Tasić, Istorijski zapisi, 1-2/2012, strane 79-102. Dostupno onlajn: <https://istorijskizapisi.me/wp-content/uploads/2021/01/Tasic-Osnivanje-i-rad-jedinica-korpusa-narodne-odbrane.pdf>. Pristupljeno 28.04.2026.

U postojeći prostor biblioteka se uselila 1965. godine, zajedno sa tadašnjim društveno-političkim organizacijama.⁷⁹ Zaključkom gradske skupštine 1970. godine, zgrada se u cjelini dodjeljuje za „kuću knjige“. U monografiji se detaljno govori i o brojnim (ne)uspješnim sanacijama. Čitaonica biblioteke tokom socijalizma nije se koristila zimi jer nikada nije riješeno njeno zagrijavanje. Interesantan podatak, posebno zbog onih koji i dalje tvrde da je samoupravna kultura u Crnoj Gori uspješno riješila pitanja „životne radosti“, „odmora“ i „kulturnog uzdizanja radnih ljudi“.⁸⁰

Steći znanje o invaliditetu i primjenjivati ga

JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ ima odgovornost prema svim građanima/kama. Njena trenutna pristupačnost u fizičkom, infrastrukturnom, smislu, jeste nezadovoljavajuća. Zabrinjavajuće je što se ta situacija već decenijama toleriše. Osobe s invaliditetom nijesu inferiorna grupa na koju se gleda sa pozicije (nad)moći. Poboljšanje pristupačnosti biblioteke u budućnosti test je političke podrške istinskom učešću osoba s invaliditetom u gradskoj kulturi.

Savjet i rukovodstvo JU, organi upravljanja i rukovođenja, su svjesni stvarnog nivoa nepristupačnosti i ne ustručavaju se da o tome otvoreno i činjenično govore. Ne relativizuju stanje, kao i sopstvenu odgovornost, ali sa pravom ukazuju da su sve ranije rekonstrukcije centralne zgrade zanemarile pristupačnost. Ističu da su dozvoljena neka rješenja i izmjene u radovima koje su ne samo pogoršale stanje, već i učinile da se, možda i trajno, pristupačnost teško sprovede u praksu. Može se konstatovati da je, u višedecenijskim procesima planiranja, gradnje, adaptacija i rekonstrukcija centralnog objekta i područnih odjeljenja gradske biblioteke uvijek izostajala dosljedna posvećenost pristupačnosti. Zato je, konačno, nužna snažna, odlučna, politička akcija.⁸¹

79 Savez socijalističkog radnog naroda, Savez komunista, Savez sindikata. Prije toga u tom prostoru se nalazio hotel „Radovče“ a zgrada je autentično građena, između dva svjetska rata, za potrebe oficirskog doma. Isto, strane 148-9.

80 „Kultura u samoupravnom društvu“, Borislav Džuverović, časopis Kultura, strane 176-85, dostupno onlajn: https://www.casopiskultura.rs/wp-content/uploads/2021/publikacije/59_10.pdf. Pristupljeno 28.04.2026.

81 O tome se govori u poglavlju koje se odnosi na primjere dobre prakse. Obratiti pažnju na inicirani Fond pristupačnosti.

Strateško partnerstvo sa Bibliotekom pristupačnih formata

Nesporno je da Biblioteka pristupačnih formata kao nacionalna javna ustanova postepeno preuzima vodeću ulogu u razvoju i pružanju usluga prema osobama s invaliditetom, naročito onima s oštećenjem vida. Međutim, ostale javne biblioteke nijesu „oslobođene odgovornosti“ i da im je data prilika da budu „voljno“. To ne znači da sve ostale biblioteke u zemlji, uključujući i gradsku biblioteku u Podgorici, treba da prestanu sa razvojem strategija prema toj ciljnoj grupi. Taj proces se događa, ali ga i sama Biblioteka pristupačnih formata, srećom, uspješno prevenira i zaustavlja. JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ je dobila vrijednu donaciju od 60 audio knjiga, uglavnom romana, koji su sada na usluzi i korisnicima/ama te biblioteke. Sve ostale biblioteke treba da budu svjesne da se ne smiju odreći nijedne društvene grupe, čak ni jednog građanina/ke. To bi bilo štetno, nedopustivo a u krajnjem i protivzakonito. Posvećenost osobama s oštećenjem vida treba razvijati naročito u smislu potpunog prilagođavanja prostora i sadržaja za njih.

JU Narodna biblioteka ne može se odreći stanovnika/ca Podgorice s oštećenjem vida ili onih koji imaju poteškoće u čitanju kao svojih korisnika/ca. Potrebno je osmisлити inovativne i moderne pristupe koji kroz povećanje pristupačnosti dovode tu publiku u gradsku biblioteku, a u redovnu djelatnost integrišu i usluge osobama s oštećenjem vida. Zato se JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ preporučuje uspostavljanje najbliže moguće saradnje sa nacionalnom bibliotekom za slijepe i slobodivne građane koja sada nosi naziv JU Biblioteka pristupačnih formata Crne Gore „Vojislav Minić“. Bez obzira što u Podgorici postoji državna Biblioteka pristupačnih formata, sve biblioteke, uključujući i javnu gradsku biblioteku, treba da redefinišu svoje tradicionalne usluge i uz obezbijedenu pristupačnost svojih prostora značajnije rade na proizvodnji i razmjeni sadržaja koji su u digitalnom i virtuelnom formatu. Zaključivanju sveobuhvatnog sporazuma o strateškom partnerstvu treba da prethodi konsultativni proces u koji, sa gradske strane, osim rukovodstva i stručnog osoblja gradske biblioteke treba uključiti gradske sekretarijate za kulturu, socijalno staranje, finansije i budžet, Službu Gradonačelnika, Savjet za kulturu Glavnog grada i Savjet za prava lica s invaliditetom Skupštine Glavnog grada, u koji participira i civilno društvo.

Uspostavljanje saradnje treba da uključi i razvijanje međusobnih partnerskih usluga i jačanje kapaciteta biblioteke, kako u pogledu povećanja fonda digitalnih zvučnih knjiga, tako i na drugim poljima.

Rad sa zajednicama, osnažiti uključenost i konsultovanje

JU Narodna biblioteka Radosav Ljumović treba da uspostavi direktnu programsku saradnju sa raznovrsnim zajednicama (društvenim grupama) u Podgorici. Tome treba da prethodi dijalog i konsultacije sa civilnim društvom u zemlji i regionu.

Godišnji plan rada takođe treba pripremiti kroz proces konsultacija sa stručnom, stvaralačkom i širom zajednicom, u koje, kod svake od njih, spadaju i osobe s invaliditetom i organizacije koje ih okupljaju, sa njima rade ili ih predstavljaju.

Nevidljivi i nezastupljeni u kulturi: Programi podrške

Preporučuje se JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ da pokrene i/li podrži mentorski kreativni program za pisanje i radionice poezije (centar za pisanje) kako bi se podstakao profesionalni razvoj stvaralaca iz različitih manjinskih i osjetljivih društvenih grupa. U rad bi se uključili i autori/ke sa kojima JU već saraduje, čiji je izdavač ili organizator predstavljanja i promocije njihovog stvaralaštva. Na predloženi način gradska biblioteka bi mogla početi graditi svoju prepoznatljivost u zajednici osoba s invaliditetom kao prostor i ustanova platforme za osobe s invaliditetom koje mogu dobiti podršku u pisanju i promovisati i podijeliti svoj rad sa drugima i javnošću.

Cilj ovog procesa je i uspostavljanje regionalnog nagradnog konkursa za mlade stvaraoce/teljke koji/e su osobe s invaliditetom i za sve druge koji otvoreno dotiču pitanja invaliditeta u stvarnom svakodnevnom životu i iskustvu. Preporučljivo je definisati što širi raspon tema. Izabrani radovi (finalisti/kinje) bili bi objavljeni u odvojenim zbirkama pjesama i priča o fenomenu invaliditeta.

Po jedna od njih treba dobiti i skromnu novčanu nagradu (mikrofinansijsku podršku daljem radu) i plaketu. To mogu biti poetski i prozni okvir ličnih iskustava i identiteta. Na ovaj način se može graditi regionalna prepoznatljivost Podgorice u podršci inkluzivnoj vidljivosti i održivosti karijera osoba s invaliditetom u umjetnosti. Podršku promociji konkursa i nagrada mogu pružiti organi Glavnog grada kroz svoju međunarodnu saradnju i organizacije civilnog društva koje su prepoznatljive po svojoj horizontalnoj povezanosti sa okruženjem.

Sličnu praksu na temelju koje se ovakvi programi mogu graditi uspostavio je Sekretarijat za socijalno staranje Glavnog grada kroz organizaciju konkursa za najbolje literarne radove srednjoškolaca/ki na različite teme koje se odnose na fenomen invaliditeta. Autori/ke najboljih radova su 2024. i 2025. godine nagrađene novčanim nagradama i knjigama, a u planu je i objavljivanje zbornika radova. Preporuka je da se to realizuje kao zajednička aktivnost Sekretarijata za socijalno staranje i JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“.

Uz radionice pisanja i dobru saradnju sa organizacijama civilnog društva koje okupljaju ili zastupaju osobe s invaliditetom (značajni su izvori originalnih životnih priča i iskustava) može se doprinositi i pisanju dramskih tekstova na osnovu kojih se gradskim pozorištem može uspostaviti ciljana saradnja. Posebno kod preporučene aktivnosti produkcije audio drama. Podrazumijeva se određeni nivo dodatnog kvaliteta i izvrsnosti.

„Slijepa sam, ali vidim; gluva sam, ali čujem“

Ovo su riječi poznate aktivistkinje i američke književnice Helen Keller, koja je imala oštećenje vida i sluha.⁸² Interesantan je i film o njoj - „Her Socialist Smile“ („Njen socijalistički osmijeh“) - reditelja Džona Đanvita (John Gianvito) kojim je osvijetljen i njen politički angažman.⁸³ „Keller je oštro osuđivala licemjerje javnog mišljenja“: „Dokle god ograničim svoje djelovanje na socijalne usluge i pomoć slijepima, dobijam samo pohvale, nazivaju me „svećenicom slijepih“, „čudotvorkom“ i „modernim čudom“, ali kada je riječ o poticanju gorućih društvenih ili političkih tema - osobito ako zauzimam nepopularnu poziciju, kao što to često činim – potpuno se mijenja ton. Potreseni su jer zamišljaju da mnome manipuliraju neke beskrupulozne osobe koje iskorištavaju moje stanje kako bih promovirala njihove ideje“.⁸⁴ Mileva Marić Ajnštajn (Einstein), talentovana matematičarka i fizičarka, bila je i osoba s invaliditetom. Spada među prve žene koje su studirale matematiku i fiziku na univerzitetima njemačkog govor-

82 „Helen Keller: Inspiracija za život bez ograničenja“, autorka Ivana Cesarec, [VoxFeminae](https://voxfeminae.net/strasne-zene/helen-keller-inspiracija-za-zivot-bez-ogranicenja) - vodeći hrvatski nezavisni feminističko-kulturni portal. Dostupno online: <https://voxfeminae.net/strasne-zene/helen-keller-inspiracija-za-zivot-bez-ogranicenja>; Pristupljeno 29.04.2026.

83 <https://www.youtube.com/watch?v=b6cIzgUakPc>. Pristupljeno: 30.05.2026.

84 „Kako je Helen Keller postala socijalistkinja“, autorka Tihana Bertek, Dostupno online: <https://voxfeminae.net/pravednost/kako-je-helen-keller-postala-socijalistkinja>. Pristupljeno 30.05.2026.

nog područja.⁸⁵ Luj Braj (Louis Braille), francuski učitelj, je tvorac pisma za osobe s oštećenim vidom.⁸⁶ Osoba s invaliditetom je bio i Vuk Stefanović Karadžić. Interesantna tema za tribinu, uz razgovor o knjigama koje prate njen život i rad, jeste i Roza Luksemburg (Rosa Luxemburg), osoba s invaliditetom i prva Poljakinja sa doktoratom ekonomije.⁸⁷ Osobe s invaliditetom su bili i književnici Fjodor Dostojevski (Фёдор Михайлович Достоевский) i Horhe Luis Borhes (Jorge Luis Borges).

Navedeni i brojni drugi primjeri su u svijetlu ideje i preporuke prema odgovornima u JU Narodnoj biblioteci „Radosav Ljumović“ da podgoričkoj javnosti kroz radionice, tribine, razgovore približe domaće, evropske i svjetski poznate književnike/ce, umjetnike/ce, naučnike/ce, aktiviste/kinje i druge stvaraoce/teljke koji/e su i osobe s invaliditetom.

(Pro)širiti usluge

U JU Narodna biblioteka Radosav Ljumović ne postoji sopstvena knjiгоveznica. Mišljenja smo da je svaka ozbiljna biblioteka sa tradicijom treba imati. Manjeg kapaciteta i sa dodatnim, proširenim, sadržajima kako bi se postepeno unapređivala i posvećenost pristupačnim formatima. Popravka i rekonstrukcija knjiga, uz ostale aktivnosti, doprinosi zaštiti knjižnog fonda. To podrazumijeva i restauraciju rijetkih i starih knjiga. Taj svojevrsni Multimedijalni centar bi mogao da (po)nudi korisnicima/ma biblioteke s oštećenjem vida i mogućnost digitalizacije, skeniranja, sadržaja iz svog fonda u odgovarajućim pristupačnim formatima.

85 <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/autorke/mileva-maric-einstein>; <https://www.uni-heidelberg.de/de/universitaet/heidelberger-profile/historische-portraits/mileva-maric-die-fast-vergessene-einstein>; <https://www.britannica.com/biography/Mileva-Maric-Einstein>. Pristupljeno 29.05.2026.

86 „Put svetlosti: Bravo pismo i obrazovanje slepih u Srbiji“, mr Gordana Lazarević, Tatjana Brzulović Stanislavljević i Jelena Đurdulov, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Beograd, 2019. Dostupno onlajn: http://arhiva.unilib.rs/unilib/o_nama/izlozbe/LujBraj/Luj%20Braj_katalog_konacno.pdf. Pristupljeno 29.05.2026.

87 Sa svojih šesnaest godina je napisala: „Moj ideal je društveni sistem koji omogućuje da se svi vole sa čistom savješću“, „Rosa Luxemburg, radical revolutionary“, autor Jolan Wuyts, 05.03.2022, <https://www.europeana.eu/en/stories/rosa-luxemburg-radical-revolutionary>. Pažnji preporučujemo i tekst Dana Naomy Mills koja kaže da su pozivi Rosa Luxemburg, jevrejsko-poljsko-njemačke revolucionarke, na socijalizam i demokratiju, i danas aktuelni, <https://www.rosalux.de/en/news/id/43956/rosa-luxemburg-the-woman-who-lived-at-the-heart-of-the-revolution>, pristupljeno 30.05.2026. Fondacija Rosa Luxemburg danas je jedna od najvećih institucija za političko obrazovanje u SR Njemačkoj i dio šireg međunarodnog demokratskog socijalističkog pokreta.

stupno svima - bez prepreka“. Pozadina usluge još i jasnija: svjesni svih ograničenja po pitanju fizičke pristupačnosti, namjera Savjeta i direktorke je da knjižni fond učine pristupačnijim za zajednici osoba s invaliditetom. Za sve koji drže do inkluzivne kulture i poštovanja ljudskih prava značajna aktivnost sa porukom da se, uprkos svemu, Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ ne odriče osoba s invaliditetom. Do 16. juna 2026. godine servis, nažalost još niko nije koristio.⁸⁹ To nije razlog da se odustane. Dosta je odustajanja u gradskoj kulturi. Naprotiv. Ovaj servis je stoprocentno u skladu sa ciljevima Povelje o društvenoj koheziji i programima razvoja kulture u Crnoj Gori. Treba osnažiti promociju i u samoj zajednici. Proces uključivanja i konsultovanja osoba s invaliditetom i njihovih organizacija uvijek rezultira dobrim rezultatom. Preporuka je, još ranija, iz Službe Gradonačelnika i koordinatora implementacije Povelje o društvenoj koheziji Glavnog grada, da se saopštenje koje prati uvođenje novog servisa – dostava knjiga za osobe s invaliditetom na kućnu adresu – prvo objavi i na veb stranici JU, naročito i u predloženoj rubrici „Pristupačnost“ kao i da se upotpuni sa određenim podacima koji mogu pomoći u razumijevanju i prihvatanju intencije koja je vodila gradsku ustanovu kulture. Preporučeno je da treba, bez zadržke, reći da novouspostavljeni servis doprinosi i prevenciji i sprječavanju diskriminacije a naročito kulturne izolacije osoba s invaliditetom. Sigurno je da nema odraslog korisnika/ce koji ne bi mogli reći: „Ne želim da mi se donosi knjiga na kućni prag, već hoću da lično dođem po nju ili da je koristim u čitaonici“. Ni ta opcija nije nemoguća. Donekle su popravljani uslovi da se pristupi biblioteci, pozajmi knjiga, (pro)čita na nekom omiljenom mjestu ili koristi u prostoru biblioteke. I to ne, kao ranijih godina, u Dječijem odjeljenju. Osim želje da se olakša korisnicima jer navike čitave publike se značajno mijenjaju, ne treba kriti da je uspostavljeni servis, shodno trenutnim okolnostima i kapacitetima, način poboljšanja pristupačnosti. To je i poruka da se kompletno osoblje JU Narodne biblioteke „Radosav Ljumović“ trudi da sačuvaju i šire čitalačku publiku.

Preporuka je da se upotpune podaci o novom servisu. Prvo, moraju biti javni i vidljivi (objavljeni i na veb sajtu ustanove). Drugo, usluga treba biti dopunjena instrukcijom da se raspoloživost određene knjige i naslova može provjeriti putem COBBIS platforme a onda pristupiti i porudžbini knjige za koju postoji interesovanje. Treće, omogućiti i razgovor

vijesti.me/vijesti/drustvo/802711/biblioteka-radosav-ljumovic-uvodi-uslugu-dostave-knjiga-za-osobe-sa-invaliditetom. Pristupljeno 10.04.2026.

89 Podatak predstavljen jasno, bez pratećih birokratskih prikrivanja.

sa osobljem JU sa kojim mogu (po)razgovarati o aktuelnim i najčitanijim knjigama i autorima/kama, dobiti preporuke i recenzije.

Vox imperii

U 2026. godini dolazi i značajnog napretka u saradnji sa reprezentativnim organizacijama iz zajednice osoba s invaliditetom (npr. Savezom slijepih Crne Gore). To se, odmah i pozitivno, odrazilo na programske aktivnosti visokog kvaliteta.

Organizovan je i izuzetan događaj „Vox Imperii“ posvećen vizantijskom poju i balkanskoj srednjevjekovnoj muzici na kojem je učestvovao i jedan od vodećih crnogorskih etnomuzikologa mr Nikola Zekić.⁹⁰

Platforma Knjigapriča

JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ pristupila je, 2026. godine, platformi Knjigapriča što je članstvu omogućilo pristup značajnom fondu audio knjiga svih žanrova.⁹¹ Ova usluga značajno poboljšava pristupačnost i zaslužuje osnovanu pohvalu.

Osobe s invaliditetom i religija u sekularnom, inkluzivnom, društvu

Glavni grad Podgorica, svojom Poveljom o društvenoj koheziji i kroz brojne druge okvire, posvećen je vjerskom pluralizmu i toleranciji. Vjerska raznolikost je prepoznata pozitivnim i podsticajnim potencijalom za ljudska prava i ukupan razvoj Glavnog grada. Vjerske slobode u Podgorici na bilo koji način ne treba da budu ugrožene. Glavni grad je posvećen zastupanju i promovisanju vjerske tolerancije i pružanju podrške svim vjerskim zajednicama da njeguju, sačuvaju i odbrane vjerske slobode. Glavni grad je odlučan da svim vjerskim zajednicama bude partner u zaštiti ljudskih prava, njihovom društvenom prihvatanju, suzbijanju vjerske netolerancije, borbi protiv rasizma, podjela i polarizacije, u zaštiti javnog zdravlja, prevenciji svih vidova bolesti zavisnosti, brizi o porodici i mladima, promovisanju solidarnosti, bezbjednosti, vladavini prava i pravne

90 O ovom istaknutom autoru više dostupno onlan: <https://ss-cg.org/?tag=nikola-zekic>, <https://www.muzickicentar.com/repertoar/etnomuzikolosko-predavanje-tradicija-i-zaborav>. Pristupljeno 26.06.2026.

91 Više informacija dostupno onlajn: <https://www.knjigaprica.com> i <https://www.youtube.com/watch?v=6gceDLoQsVY>. Pristupljeno 09.06.2026.

sigurnosti.⁹² Priznaje se uticaj religija na društveni život i razvoj, a vjerske zajednice se prepoznaju i kao akteri procesa društvene inkluzije i poželjni partneri za postizanje ciljeva, bez dovodenja u pitanje značaja i vrijednosti sekularizacije i kulture sekularnog društva.

Povelja o društvenoj koheziji Glavnog grada je posvećena pitanjima društvenog prihvatanja svih vjerskih zajednica. To se odnosi i na tzv. male vjerske zajednice čiji se vjernici/e često suočavaju sa nerazumijevanjem, neprihvatanjem pa i nasiljem.

Kultura i religija su snažno povezane. Ne samo kroz konstruisanje tradicija i nasljeđa, već i kroz značajan potencijal za doprinos miru, toleranciji, obrazovanju, promovisanju solidarnosti i inkluzije.⁹³

Prema Popisu stanovništva (2023) preko 90% građana/ki Crne Gore su vjernici/e. To govori i o stvarnom potencijalu vjerskih zajednica prema procesima društvene kohezije i inkluzije.⁹⁴ Osobe s invaliditetom čine značajan dio stanovništva. Njihov broj se i stalno povećava. To sve vodi osnovanom zaključku da su i one, zajedno sa svojim porodicama, takođe značajan dio različitih vjerskih tradicija u našoj zemlji.

Preporučuje se JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ da pokrene obrazovni i dijaloški program koji bi razmotrio perspektive o invaliditetu iz ugla religije, duhovnog rasta osoba s invaliditetom i kroz snagu vjere, identitet osobe s invaliditetom i kao vjernika/ce, pitanje (ne)vidljivosti osoba s invaliditetom u vjerskom životu, pristupačnost religijskih objekata... Preporuka je da se program realizuje u pristupačnom prostoru uz učešće osoba s invaliditetom, teologa i analitičara religije, kao i predstavnika, sveštenstva, Pravoslavne crkve, Islamske zajednice Crne Gore, Katoličke crkve, Jevrejske zajednice i svih drugih vjerskih zajednica evidentiranih ili registrovanih u Crnoj Gori. Program je prilika da javnost uči i saznaje. To je i prilika i za blisku programsku saradnju sa zajednicom osoba s invaliditetom i njihovim organizacijama. Program bi mogao da se završi pripremom i publikovanjem posebne publikacije u štampanom i audio formatu. Ovaj programski sadržaj bi mogao biti interesantan i medijskoj zajednici, koja je ključna kod društvene konstrukcije

92 Strana 10. Dostupno online: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2026-04/povelja-o-drustvenoj-koheziji-glavni-grad.pdf>, kao i u prilogu ove knjige.

93 Dostupno online: <https://www.unaoc.org/2025/10/sarajevo-joint-statement>; <https://bosniaherzegovina.un.org/bhs/304023-sarajevo-poziv-na-mir>; <https://www.rfp.org>. Pristupljeno 10.06.2026.

94 https://www.monstat.org/uploads/files/popis%202021/saopstenja/SAOPSTE-NJE_Popis%20stanovnistva%202023%20II_cg.pdf. Pristupljeno 08.06.2026.

stvarnosti. Pitanje identiteta invaliditeta u religiji, na ovaj način, gotovo da i nije bilo prisutno u medijima.

Streaming platforms: način za (pro)širenje publike

Imajući u vidu bitna ograničenja za pristup osoba smanjene pokretljivosti i osoba s invaliditetom, naročito onih koji koriste kolica, kulturnim događajima koji se realizuju u salama, organi upravljanja i rukovođenja JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Savjet i direktorka, prepoznaju korist od uvođenja njihovih prenosa uživo. Ovom studijom ih ohrabujemo da zahtijevaju obezbjeđenje potrebnih sredstava za potrebnu opremu i osposobljavanje stručnog osoblja. Širom svijeta, platforme za streaming uživo, postale su pogodan alat za jednostavniji pristup široj publici bez obzira da li govorimo o autorskoj večeri, promociji knjige, predavanju, tribini, konferenciji, radionici, konsultacijama... Stručna javnost ove platforme doživljava kao podsticanje demokratizacije i učesća u kulturi, interesovanja za obrazovanje, kao i građanskog aktivizma i odgovornosti. Mnoge kulturne institucije ovaj pristup koriste kako bi minimizirali troškove nekih svojih aktivnosti, posebno kada su učesnici/e na udaljenim lokacijama. Takođe je moguće i uključenje publike.

Platforma bi mogla da „dovede“ u biblioteku i starije osobe, da doprinese njihovom društvenom povezivanju i kvalitetu života.⁹⁵

Najzanimljiviji sadržaji koji se realizuju u gradskoj biblioteci treba da budu dostupni u video i audio formatu. Mogu se, dalje, postaviti na YouTube kanalu JU i društvene mreže, ali i dostaviti zainteresovanoj publici u traženom formatu preko Multimedijalnog centra, organizacione jedinice čije se osnivanje takođe preporučuje.

Kolegijum biblioteka

Glavnom gradu Podgorici, zbog njegovog političkog, kulturnog i društvenog značaja, pripada da preko svoje javne gradske biblioteke i kroz strateško povezivanje sa Bibliotekom pristupačnih formata, inicira saradnju i povezivanje, umrežavanje svih biblioteka na teritoriji Glavnog

95 „Remote Cultural Events: Investigating the Usefulness of Live Streaming for Creating Cultural and Social Engagement in Communities of Older Adults“, autori/ke: Valentina Caiola, Elina Moreira Kares, Margherita Pillan, Davide Spallazzo, Aarni Tuomi, (2023). Remote Cultural Events: Investigating the Usefulness of Live Streaming for Creating Cultural and Social Engagement in Communities of Older Adults. Sustainability, 15(13), 10594. <https://doi.org/10.3390/su151310594>. Pristupljeno 11.06.2026.

grada: biblioteke Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, Centralne univerzitetske biblioteke Univerziteta Crne Gore, Istorijskog instituta Crne Gore, Skupštine Crne Gore, biblioteka svih univerzitetskih jedinica i dr. Činjenicu da su sve ove biblioteke, geografski u jednom gradu treba iskoristiti i za uspostavljanje određenih jedinstvenih servisa i povećanih usluga. „Kolegijum biblioteka“ koji zagovaramo mogao bi postati prepoznatljivost Podgorice. Ono što ima jedna biblioteka ili se dešava u toj biblioteci, dostupno je svim ostalim na teritoriji Podgorice. Dopuna, podrška, dijeljenje.

Biblioteka zaslužuje cjelovitost svog prostora

Nepristupačnost gradske kulture u cjelini je ogroman problem koji treba shvatiti ozbiljno.

Autor/ke ove studije su jedinstvenog mišljenja da treba trajno odustatu od komercijalnih (ugostiteljskih) djelatnosti u centralnoj zgradi biblioteke. JU Narodna biblioteka sebi ne može priuštiti mogućnost iznajmljivanja svog prostora za bilo koje djelatnosti. Tako bi se povećali kapaciteti a gradska biblioteka dobila nekoliko novih sala potpuno dostupnih svim građanima/kama bez obzira na njihove različitosti. Odustajanjem od prakse iznajmljivanja značajnog dijela zgrade za komercijalne djelatnosti značilo bi da se sa deklarativnog prešlo na nivo stvarne brige za pristupačnost i dalji razvoj gradske kulture. Skupština Glavnog grada treba da nađe način i preuzme odgovornost, sa svim posljedicama, da taj prostor konačno bude vraćen pod okrilje ustanove kulture.⁹⁶

Pristupačnost JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ sa preporukama

Procjena problema pristupačnosti sprovedena je na osnovu Pravilnika o bližim uslovima i načinu prilagadjavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom, odnosno monitoringa obavezne primjene elemenata pristupačnosti, kao i sa praksom uspostav-

96 U Glavnom gradu postoji značajna dokumentacija koja potvrđuje postojanje proaktivnog pristupa u Službi Gradonačelnika u odnosu na blagovremeno obezbjeđenje i procjenu pristupačnosti dijela zgrade koju koristi JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ a koji je iznajmljen u komercijalne svrhe. Tada se nije zalazilo u (ne)ispravnost te odluke već se pokušalo blagovremeno ukazati na poštovanje obaveznih elemenata pristupačnosti.

ljenom kroz primjenu različitih međunarodnih standarda.⁹⁷ Metodologiju su pratili i dubinski intervjui sa svima koji u ovoj, kao i svim drugim ustanovama kulture, odlučuju, planiraju ili realizuju kulturne programe i sadržaje.

Takođe, pitanja pristupačnosti takođe su procijenjena pomoću praćenja obaveznih elemenata pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika i samostalnog života (čl. 8). Gradska biblioteka kao objekat kulturne namjene treba da zadovolji obavezne elemente pristupačnosti, definisane navedenim Pravilnikom, u ulaznom prostoru (čl. 17), hodnicima (18), toaletu (19), pulta (34), oglasni pano (36) i orijentacioni plan za kretanje u objektu (čl. 37).⁹⁸

Shodno, navedenom, u daljem tekstu, diskusija se razvija od pitanja pristupa parkingu, korišćenja pristupačne rute dolaska do objekta i ulaska u ustanovu kulture, korišćenja lifta za ulazak u ustanovu i nedostataka istog za pristup ostalim etažama (sadržajima), korišćenja unutrašnjeg prostora i stepeništa, pultova i usluga koje se pružaju svim korisnicima/ama do mogućnosti korišćenja higijenskih, sanitarnih, prostorija.

Monitoringom je obuhvaćena centralna zgrada biblioteke (1 objekat), prostori u kojima se nalaze područna odjeljenja biblioteke na različitim lokacijama u gradu (3) i prostori gradskih knjižara (2).⁹⁹

Prilaz i pristup centralnom objektu ustanove

Pohvalno je što taktilna staza iz centra grada vodi direktno do glavnog ulaza u JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“. Stazu treba nastaviti i uz stepenište koje vodi na glavni ulaz.

Preporučuje se da u blizini zgrade JU Narodna biblioteka „Radosav

97 Koncept je dio programa - „Podgorica, grad ljudskih prava“ - koji je u Službi Gradonačelnika razvio mr Aleksandar Saša Zeković sa intencijom da se odbace ukorijenjeni i nepotrebni birokratski pristupi čekanja, odlaganja, nenadležnosti... Prilika je da se ovdje oda poštovanje i zahvalnost ranijim i aktuelnoj rukovoditeljki Službe Gradonačelnika. Ivona Mededović, Jelena Radović i Vesna Brajović su žene i donositeljke odluka koje su razumjele i podržale važnost proaktivnog doprinosa ljudskim pravima i značaja dizajniranja, i korišćenja, antidiskriminatornih radnji i prakse iz „samog srca“ lokalne uprave.

98 U obzir su uzeta i izuzeća koja se odnose na izgrađene objekte.

99 Monitoring aktivnosti 2024-26 realizovane su uz neposredno prisustvo direktorke JU, programskog i tehničkog osoblja. Rukovodeći i/li programski orijentisani kadrovi JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ u ranijem periodu, 2022-23, nijesu prisustvovali nijednoj sprovedenoj aktivnosti. Iste su sprovedene u prisustvu Miloša Bulatovića, domara u JU, kojem se iskazuje zahvalnost na razumijevanju i pruženoj logističkoj podršci.

Ljumović“ bude smješteno i označeno parking mjesto za osobu s invaliditetom koja je korisnik/ca usluga. To je i u funkciji poboljšanja usluga za osobe s invaliditetom. To može biti, u ulici, neposredno uz centralnu zgradu koju koristi biblioteka, sa lijeve strane zgrade posmatrano od glavnog ulaza, ili na parkingu glavne zgrade Glavnog grada.¹⁰⁰ Od tog parking mjesta nije zahtjevno, zbog blizine, dodati taktilnu stazu, preporučljivo od antikliznog materijala, najbolje behaton, i povezati je sa postojećom mrežom kako bi korisnika/cu vodilja usmjerila do glavnog ulaza. Informacije o parking mjestu kod korišćenja usluge biblioteke treba integrisati, sa detaljnim opisom i kontakt podacima, u sadržaj rubrike „Pristupačnost“ na sajtu JU.

Stepenište na ulazu je takođe potrebno označiti taktilnom površinom, te postaviti rukohvate sa obje strane kako bi se omogućilo bezbjedno korišćenje (penjanje i silazak niz stepenice).

Ulazna vrata, na glavnom ulazu su u skladu sa propisima, funkcionalna su i jednostavna za korišćenje. Ipak upitno je da li ih osoba koja npr. koristi štake, ili ima oštećenje gornjih ekstremiteta, može nesmetano gurnuti, bez velikog fizičkog napora.

Glavni ulaz je djelimično pristupačan, uz ograničenja za pristup osoba sa fizičkim invaliditetom.

Za osobe koje se otežano kreću pristup zgradi je omogućen na sporednom ulazu (desno od glavnog ulaza, preko puta objekta u kojem je Skupština Glavnog grada). Pristupni pomoćni objekat koji vodi na taj ulaz - rampa je kvalitetna, odgovarajućeg nagiba, i omogućava bezbjedno i samostalno kretanje po istoj, kako kod pristupa u zgradi, tako i po napuštanju iste. Ulazna vrata u zgradu JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ su u skladu sa standardima, dakle odgovarajuće širine, i osoba koja se otežano kreće, samostalno, kao i sa asistentom, može ući u zgradu.

Ulaz u centralni objekat ustanove

U ulaznom holu, u tom dijelu zgrade, nalazi se stepenišna platforma koja je u funkciji.

¹⁰⁰ U tom slučaju potrebno je postaviti tablu, kod ulazne rampe, na kojoj je navedeno da je parking mjesto rezervisano za korisnika/cu JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ sa kontakt telefonom Portirnice Glavne zgrade kako bi se najavio i omogućio pristup parkingu. Preporuka je na snazi čitavi niz godina, bez adekvatne reakcije. Ovo može biti riješeno i kroz direktno angažovanje Sekretarijata za socijalno staranje na osnovu inicijative iz JU.

Tokom ranijih radnji monitoringa i provjere pristupačnosti zapazilo se, dosta često, da platforma nije bila u funkciji. Čini se da je taj tip platforme sklon kvarovima. Praksa otklanjanja kvarova nije bila zadovoljavajuća. Prilikom jedne ranije, terenske, monitoring posjete iz Službe Gradonačelnika su i neposredno kontaktirali (pozvali) servisera, sa lica mjesta, i prijavili kvar. Kazali su da su prioritet popravke „pravih liftova“. Preporučeno je tadašnjem rukovodstvu JU, u decembru 2022. godine, da osiguraju kvalitetnu, pouzdanu i efikasnu uslugu servisa platforme. Sugerisano je da se servis ne sprovodi „po potrebi“, već da to bude redovna, svakomjesečna, provjera ispravnosti lifta bez obzira da li je ili nije korišćena.¹⁰¹

Unutrašnjost centralnog objekta koji koristi ustanova

Osobama koje se otežano kreću omogućen je boravak samo na prvoj etaži zgrade (prizemlje). Sve ostale etaže (i sadržaji u suterenu i na spratovima - sale i čitaonice) nijesu pristupačne.

U ustanovi tvrde da je prilikom jedne od ranijih rekonstrukcija bio predviđen prostor za instaliranje lifta koji bi koristile osobe s invaliditetom, ali i zaposleni/e u redovnom radu. Kasnije se, navodno odlukom gradske uprave, od toga odustalo a prostor, predviđen za postavljanje i kretanje lifta, je zazidan. Preporučeno je da se ti navodi provjere i konačno utvrdi mogućnost instalacije tipskog lifta. Ukoliko je ova opcija u konačnici tehnički neizvodljiva, treba razmotriti (1) projekat izgradnje spoljašnjeg, panoramskog, lifta ili (2) stepenišne platforme, duž postojećeg stepeništa, koji bi omogućio pristupačnost sa sporednog ulaza (već sve opisano), na ostale etaže. Govorimo o modelu lifta koji je u upotrebi, koristi se, u glavnoj zgradi Skupštine Crne Gore. Iz rukovodstva ustanove iznijeli su, juna 2026. godine, ideju da se jedan stepenišni prostor u zgradi sruši a u njemu postavi lift. Taj predlog smatraju i jedino izvodljivim.

Ustanova je u saradnji sa civilnim društvom (NVO „Mentorijum“) organizovala i izložbu istaknutog bugarskog umjetnika Anatolija Stankulova koja je imala i prodajni karakter kako bi se dio prikupljenih sredstava

¹⁰¹ Kako se ovi liftovi, nažalost, ne koriste često, dešavalo se, postoji i interesantna foto dokumentacija o tome, da se na njihovo postojanje čak i zaboravi. Određeni radovi na zidu su se odrazili i na putanju njegovog kretanja. Određene adaptacije su tako bitno ograničile kretanje lifta i zapravo onemogućile njegovo korišćenje. Taj primjer se registruje i u Skupštini Crne Gore. Izvedena je tabla električnih instalacija koja je ograničila trasu kretanja lifta, a tako i njegovu upotrebu.

usmjerio za nabavku lifta neophodnog za poboljšanje pristupačnosti centralne zgrade.¹⁰² Pristup je za pohvalu i podršku.

Zgrada bi mogla biti u potpunosti pristupačna za osobe sa različitim vrstama invaliditeta. To zahtijeva posvećenost i ulaganja kako kada je riječ o obaveznim elementima pristupačnosti tako i odgovarajućem osvjetljenju i tehničkoj opremi kako bi se obezbijedila pristupačnost komunikacije i informacija. Poboljšanje pristupačnosti biblioteke treba se adekvatno planirati, postepeno razvijati i ključno - obezbijediti sredstva u Budžetu Glavnog grada. Bez daljeg odlaganja treba postaviti taktilne staze, od neklizajućeg materijala, u unutrašnjosti centralnog objekta. Odmah po ulasku u unutrašnji hol, na glavnom ulazu, treba istaći orijentacioni plan za kretanje u objektu. Sve prostorije u objektu, kako one za korisnike/ce i publiku, tako i za zaposleno osoblje, treba označiti tablama, pločicama, na Brajevom pismu (u skladu sa orijentacionim planom). Odnosi se i na sale i čitaonice. Tako bi se prostor, sa svim svojim sadržajima, konačno funkcionalno transformisao u pristupačan za osobe s oštećenjem vida.

Hodnici u zgradi su uglavnom odgovarajuće širine i tu uglavnom nisu potrebne intervencije. Nijesu registrovane prepreke za kretanje, poput pragova (ne misli se na stepeništa koja povezuju etaže i stepeništa u salama). Jedna lokacija, u jednom od hodnika, je prepoznata moguće nebezbedna za kretanje osobe s oštećenjem vida. Date su preporuke koje uključuju pristupačnu signalizaciju, kako da se potencijalni rizik prevaziđe.

Nijedna kancelarija, na svim etažama, u zgradi koju koristi gradska biblioteka, nije prilagođena za pristup i rad korisnika/ce kolica, bilo da je korisnik/ca usluga ili zapošljeni/a u ustanovi. Izuzetak je nivo prizemlja, na kojem su, u postojećim okolnostima, izvodljivo prilagođavanje kancelarije u kojoj bi, sa drugim kolegama/inicama, eventualno radio/la i korisnik/ca kolica.

Dječije odjeljenje i Dječija čitaonica

U prizemlju zgrade se nalaze Dječije odjeljenje sa čitaonicom koji su dostupni za korisnike/ce kolica.

Police za knjige u Odjeljenju za djecu su dosta zbijene i u tom prostoru, u postojećim okolnostima, teško da bi mogla raditi i osoba s invaliditetom.

102 Dostupno online: <https://podgorica.me/izlozba-bugarskog-umjetnika-anatolija-stankulova>; Pristupljeno 24.05.2026.

Odrasli/e korisnici/ce kolica ranije su obično upućivan kao korisnici/e da koriste dječiju čitaonicu (igraonicu). To nije bilo prikladno i opravdano. Odrasle osobe s invaliditetom koje koriste knjižni fond tu su zbog učenja i kreativnosti - pripreme stručnih i naučnih radova, istraživanja, pisanja, spremanja ispita... Takav rad zahtijeva koncentraciju i nemoćanje bilo koje vrste. I ova situacija ukazuje koliko je konačno nužno osnažiti aktivnosti u cilju postizanja pristupačnosti kompletnog objekta koji koristi gradska biblioteka.

Odjeljenje za odrasle

Pultovi u Odjeljenju za odrasle nijesu odgovarajući za osobe s invaliditetom. Pohvalno je što su izvedeni odmah do ulaza u prostor odjeljenja. Međutim, osim što nijesu konzolno oblikovani, nijesu ni prikladne visine. Upravo to naročito otežava komunikaciju i može dovesti u pitanje dostojanstvo osobe s invaliditetom.

Bar jedan od pultova treba biti pristupačan za osobe s invaliditetom, i treba da ima oznaku pristupačnosti. Taktilna staza od ulaza u objekat treba da vodi, kako je i navedeno, u sve prostore, što uključuje i odjeljenja za djecu i odrasle.

Raspored polica sa knjigama ovdje je bitno drugačiji. U tom prostoru osoba s invaliditetom, uključujući i osobu koja je korisnik/ca invalidskih kolica, može nesmetano da se kreće, kao i zaposlena osoba.

Pohvalno je što su kvake na ulaznim vratima, na prizemlju, na odjeljenjima za djecu i za odrasle prilagođene za osobe s invaliditetom.

Čitaonice

Naučna čitaonica i Stručna čitaonica su prostrane i sa mobilijarom, koji omogućava ugodan i nesmetan boravak i za osobe s invaliditetom. Međutim, čitaonicama ne mogu pristupiti i osobe koje se otežano kreću zbog, već opisane, fizičke nepristupačnosti. Ukoliko bi se osigurao pristup putem navedenih liftova, čitaonice i sale, u kojima se odvija izuzetno kvalitetan i bogat program gradske biblioteke, postale bi pristupačne svima.

U čitaonicama se nalazi i kompjuterska oprema. Bar jedan od njih treba da ima instalirane odgovarajuće programe za osobe s oštećenjem vida. To bi doprinijelo poboljšanju usluga koje se pružaju osobama s invaliditetom i razvijanju partnerstva i sa tom publikom.

Aktuelno rukovodstvo je uvažilo preporuku, kao privremenu i mjeru ograničenog trajanja, da se prostor manje čitaonice obezbijedi i u prosto-

ru Odjeljenja za odrasle. Ovo naročito zbog izrazite nepristupačnosti JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ za osobe koje se otežano kreću. Date su i preporuke kako se, i uz pomoć koje opreme, može unaprijediti pristupačnost i korisna funkcionalnost privremene čitaonice koja je na raspolaganju svima. Tokom rada na studiji saznali smo da do sada nije korišćena od strane osoba s invaliditetom, ali da su je koristile starije osobe.

Sale

Sale u kojima se odvijaju različiti sadržaji, a po kojima je gradska biblioteka prepoznatljiva na nacionalnom nivou i regionu, nažalost nijesu pristupačne za osobe s invaliditetom, naročito za osobe koje se otežano kreću. U prethodnoj diskusiji su iznijeta mišljenja o unaprjeđenju pristupačnosti.

Neke od sala, zbog stepeništa, širine gazišta, nagiba, kvaliteta vazduha (provjetrenosti), a u kojima se održavaju raznovrsni programi i događaji (promocije knjiga, književne večeri, tribine...), nijesu do kraja bezbjedne i ugodne za kretanje i boravak. Mislimo, pored osoba s oštećenjem vida, na osobe smanjene pokretljivosti uopšteno, starije i osobe sa određenim hroničnim o)stanjima. Naročito se negativno, po ovom pitanju, ističe sala „Marko Miljanov“.

Sala „Božidar Vuković Podgoričanin“ je izuzetno prostrana, funkcionalna i bezbjedna za upotrebu. Napomena da joj ne mogu pristupiti korisnici/e kolica.

Toalet

U prizemlju se nalazi i sanitarna prostorija - toalet za osobe s invaliditetom koji je urađen u skladu sa standardima i u funkciji je. To je pohvalno, jer nije, kao u drugim ustanovama, zapravo spremište za odlaganje svega i svačega, obično opreme i zaliha sredstava za čišćenje. Ostali toaleti su već označeni i tablama na Brajevom pismu.

Područno odjeljenje Kruševac

Područno odjeljenje Kruševac od osnivanja (1983) je smješteno u stambenoj zgradi, u visokom prizemlju, u ulici Ivana Vujoševića broj 48, u dijelu grada „preko Morače“.

Prostor nije pristupačan za osobe s invaliditetom. Do istog ne vodi taktilna staza niti postoje natpisi na Brajevom pismu. To treba mijenjati.

Preporuka je da se unaprijedi, zbog svih korisnika/ca, vidljivost područnog odjeljenja kroz postavljanje vidljivije i vizuelno zanimljive table, kao i kroz kreiranje informatora koji bi se distribuirao stanovnicima i stanařima zgrada u okruženju i uspostavila saradnja sa skupštinama etažnih vlasnika svih zgrada u tom dijelu grada.¹⁰³ Kroz postavljanje odgovarajućeg mobilijara, koji je pristupačan i za osobe s invaliditetom i osobe nižeg rasta, mogao bi se kreirati i svojevrsni kutak za čitanje (mala čitaonica). To bi moglo da znači pripadnicima/ama učeničke i studentske populacije (koji stanuju) u okruženju (recimo do tri korisnika). U cilju povećanja vidljivosti, pristupačnosti i postizanja svrhe ovog područnog odjeljenja u okolnoj zajednici, preporučuje se produženje radnog vremena. Sada je od 8-16 sati, isključivo radnim danima. To ograničava dobijanje publike, iz okruženja, koja se obrazuje i radi.

Prostoru, trenutno, ne mogu pristupiti korisnici/e kolica. Stepeniše postoji i na glavnom kao i na ulazu sa dvorišne strane. Ovdje je moguće postaviti lift, poput onog koji je ugrađen na glavnom ulazu JU KIC „Budo Tomović“.

Potrebno je proširenje ulaznih vrata. Preporučuje se razmatranje mogućnosti da se direktno, pravo, od ulaza u hodnik stambene zgrade otvori novi otvor za ulaz u biblioteku i postave vrata odgovarajuće širine koja su i laka za korišćenje. Na ovaj način, prostor u kojem je sada ulazni hodnik i prostor do njega - toalet (koji nije uopšte pristupačan) mogli bi se prostorno iskoristiti za toalet koji je prilagođen standardima za osobe s invaliditetom.

Unutrašnji prostor, kada se riješe navedene fizičke prepreke, jednostavno se može organizovati za nesmetano kretanje osoba s invaliditetom.

U neposrednoj blizini područnog odjeljenja potrebno je rezervisati jedno parking mjesto za korisnike/ce koji su i osobe s invaliditetom.

Područno odjeljenje u naselju Masline - Kuća Stojanovića

Objekat se nalazi u naselju Masline, u Skopskoj ulici broj 18, i u njemu je smješteno područno odjeljenje JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ sa manjom čitaonicom i odjeljenjima za odrasle i djecu.

¹⁰³ Postojeću tablu treba sačuvati jer je i lijepi i emotivni podsjetnik na ranija vremena, političke i kulturne prakse.

Zamišljeno je da u ovom objektu, rezidencijalno borave pisci i da u istom stvaraju, pa je i u kontekstu tog programskog sadržaja potrebno osigurati odgovarajuću pristupačnost.¹⁰⁴

Takođe, zamišljeno je da Kuća Stojanovića bude „rezidencija za lokalne autore, stvaraoce i umjetnike, namijenjen zadovoljavanju kulturnih potreba mladih kroz organizovanje filmskih projekcija, muzičkih događaja, promocija, debata i tribina“. Takođe, prostor u prizemlju kuće, zamišljen je za rad mladih likovnih i vizuelnih stvaralaca/teljki ali je saopšteno da nije u funkciji zbog problema sa vlagom.

Ovaj objekat nije dostupan niti pristupačan za osobe s invaliditetom bilo da je korisnik/ca usluga biblioteke ili zapošljeno lice. Objekat je nepristupačan i za korisnike kolica kako zbog stepeništa na ulaznim vratima tako i unutrašnjosti, kao i zbog nedovoljne širine vrata. Pri rekonstrukciji kuće nije se vodilo računa o prilagođavanju i osiguranju bar minimalne pristupačnosti.

Neophodne su brojne intervencije, pa se preporučuje da se prvo prilagodi pristup samom objektu - odnosno da se taktilnom stazom označi smjer kretanja do njega kao i da se osigura pristupačnost samog dvorišta u kojem se takođe mogu realizovati zanimljive i lijepe aktivnosti, posebno ljeti. U tom pravcu potrebno je ukloniti sve postojeće fizičke barijere na samoj kapiji i za nesmetano kretanje kroz dvorište, što zahtijeva gotovo zanemarljive napore i resurse.

Preporuka je da se unutrašnjost objekta prilagodi za nesmetano samostalno kretanje, boravak i rad osoba s oštećenjem vida.¹⁰⁵ To je u potpunosti izvodljivo. Toalet u objektu je prostran.

Preporučuje se da se u blizini „Kuća Stojanovića“ obilježi parking mjesto za osobu s invaliditetom. To bi bilo u funkciji poboljšanja pristupačnosti.

Područno odjeljenje u naselju Blok V

Naselje „Blok V“ je jedno od najljepših u Podgorici. Pozitivan je reprezent urbanizma iz 1970-ih i 1980-ih godina. Autor urbanističkog projekta je arhitekta Vukota Tupo Vukotić, a arhitektonskog rješenja arhitekta

104 O sličnim iskustvima u regionu u tekstu „Dezertiramo od pameti“ autor Đorđije Radulović, portal PEN centra u BiH. Dostupno onlajn: <https://penbih.ba/2026/06/razgovor-s-dinkom-telecanom-dezertiramo-od-pameti/>; Pristupljeno: 02.06.2026

105 Nesmetano kretanje korisnika/ca kolica u objektu je moguće samo uz povećanje širine vrata i otklanjanje visinske razlike za ulazak u objekat.

Milete Bojovića. Razgovor sa njim vodila je Sonja Dragović i preporučujemo ga pažnji.¹⁰⁶

Uvod nije slučajan. Pozdravljamo odluku JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ da u toj gradskoj četvrti otvori svoje područno odjeljenje. To je važno za decentralizaciju, demokratizaciju i dostupnost kulture. Inače ovaj prostor je zahvalan za obezbjeđivanje potpune pristupačnosti za sve građane/ke.¹⁰⁷

Preporuka je da se ispred samog prostora Područnog odjeljenja smjesti i označi parking mjesto za osobe s invaliditetom. To je u skladu sa standardima pristupačnosti. Tu je neophodna i intervencija prilagođavanja visine trotoara kako bi osoba koja koristi kolica iz motornog vozila sa parking mjesta ali i sa kolovoza nesmetano mogla pristupiti trotoarskoj površini i samom ulazu u područno odjeljenje.

Na samom ulazu u prostor knjižare registruje se metalna konstrukcija, koso postavljena, u cilju prevazilaženja kanala. Ta konstrukcija je pod velikim nagibom koji osoba koja koristi kolica ne može savladati samostalno. Otežan je pristup i uz asistenciju druge osobe. Isto se podrazumijeva i kod izlaska iz objekta gdje spuštanje za korisnike kolica nije bezbjedno jer može doći do fizičkog povređivanja. I kod te radnje je neophodna asistencija. Preporuka je da se postavi metalna rampa širine 120 cm a dužine ne manje od dva metra kako bi se osigurao što manji nagib. Ova rampa može biti i mobilna (da se podiže ili sklanja) u slučaju da je potrebno čišćenje kanala ili obavljanje nekih drugih radova. Na ulazu u objekat stoji prag, visine oko 5 cm, koji onemogućava nesmetano kretanje brojnih korisnika/ca.¹⁰⁸ Ulazna vrata su pogodna za ulazak osoba koja koristi laka aktivna tzv. sportska kolica a koja su nešto uža od standardnih invalidskih kolica. Ulazna vrata su u skladu sa standardima kada se otvori

106 „Kako je nastao Blok 5“, Sonja Dragović, Vijesti, 01.12.2017. Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/53759/kako-je-nastao-blok-5>.
Pristupljeno 11.06.2026.

107 U ovom prostoru se ranije nalazila treća podgorička, gradska, knjižara. Iz Službe Gradonačelnika Glavnog grada su pokušali na vrijeme intervenisati da se obezbijedi bar minimalna pristupačnost, - prije njenog otvaranja, dok su grubi radovi još bili u toku. Međutim, predlozi i preporuke su odbijeni ili uopšte nijesu ni uzeti u obzir. Intencija Službe Gradonačelnika, pri izradi izvještaja o procjeni pristupačnosti, je bila da se identifikuju slabosti i nedostaci pristupačnosti i ponude objektivni i što praktičniji savjeti kako bi se u daljim procesima odlučivanja podržala inkluzivnost i zaštita od diskriminacije.

108 Prilikom procjene pristupačnosti, u toku adaptacije prostora za potrebe treće podgoričke knjižare, angažovani radnici su iznijeli lično zapažanje da se kroz postavljanje spoljašnje keramike može izvršiti nivelacija visinske razlike koja bi otkonila prepreku.

drugo krilo i tada su širine od 120 cm. Preporuka je da se ulazna vrata zamijene i budu u skladu sa propisima jer postojeći način ulaska je neprihvatljiv ako se želi podržati samostalni život osoba s invaliditetom. Osoba koja koristi recimo električna ili kolica standardnih dimenzija morala bi da pokuca i čeka da joj bibliotekar/ka otvori drugo krilo ulaznih vrata. Zato se i preporučuje zamjena ulaznih vrata. Do tada, preporučuje se da se na odgovarajućoj visini, pogodan za korisnika/cu kolica, postavi taster kojim se signalizira bibliotekaru/ki da je na ulaznim vratima korisnik/ca koji/a zahtijeva asistenciju (podršku). Taster je potrebno označiti odgovarajućim znakom pristupačnosti koji ukazuje na njegovu namjenu.

Na ulazu u objekat je potrebno postaviti info tablu na Brajevom pismu. U unutrašnjost prostora potrebno je postaviti Orijentacioni plan i taktilne staze koje će osobama s oštećenjem vida osigurati bezbjedno kretanje i orijentaciju u prostoru. Sve prostorije u područnom odjeljenju, i njihovu namjenu i sadržaj, potrebno je označiti odgovarajućim natpisima na Brajevom pismu. Kod daljeg širenja pristupačnih ruta, treba razmisliti da se postavi taktilna staza duž trotoara, kako bi se usmjerilo kretanje ka područnoj biblioteci sa određene pozicije - npr. sa autobuskog stajališta, od obližnje škole ili zdravstvene ustanove.

Unutrašnjost objekta čine četiri prostorije, dva toaleta, kao i prostor namijenjen za čajnu kuhinju. Uz adekvatno uređenje unutrašnjosti i izborom odgovarajućeg, inkluzivnog, mobilijara moguće je osigurati nesmetano kretanje osoba s invaliditetom u prostoru. Trenutna širina otvora na vratima je 80 cm, pa ih sve treba proširiti. Značajno bi bilo da ovaj prostor biblioteke u potpunosti bude pristupačan i prilagođen i za rad osoba s invaliditetom.

Kod toaleta i čajne kuhinje ukoliko se želi postići pristupačnost potrebne su značajnije intervencije. O tome su pružene detaljne sugestije. Opcija je i da se izgradi jedan toalet pristupačan svima.

Gradska knjižara u centru grada

Prostor u kojem je smještena Podgorička knjižara u centru grada, nije pristupačan za osobe sa fizičkim invaliditetom a potrebna su poboljšanja i za pristupačnost za osobe sa drugim vrstama invaliditeta.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Ranije su postojale tri podgoričke, gradske, knjižare i čitaonice koje su funkcionisale u sklopu JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“. Nalazile su se u različitim djelovima grada (centar, preko Morače i naselje Blok V) sa namjerom da se osnaži kultura čitanja i poboljša pristupačnost knjige (i cjenovno) kao i da se snažnije razvija kulturni život u dijelu grada u kojem se knjižara nalazi.

Pohvalno je što se Podgorička knjižara nalazi u ulici koja je pokrivena taktilnim stazama. Preporuka je da se odgovarajuća orijentacija postavi i direktno na ulaz u knjižaru, na kojem se treba naći i tabla na Brajevom pismu. Taktilne staze, od odgovarajućeg materijala, treba da se postave i u unutrašnjosti. Iako se radi o prostoru manje površine, u Orijentacionom planu treba naglasiti gdje je prostor za čitanje i odmaranje, a gdje dio koji se odnosi na prodaju izloženih knjiga. Takođe potrebno je označiti smjer kretanja do sanitarnih prostorija i male sale, u suterenu, u kojoj su predviđeni kulturni događaji kao i same te prostorije. Intervencije te vrste zahtijevaju minimalna ulaganja.

Osobe koje se otežano kreću ne mogu ući u objekat niti se kroz isti kretati zbog postojanja brojnih visinskih razlika (barijera). Postoji mogućnost da se osobama sa fizičkim invaliditetom omogući pristup samo prvom dijelu knjižare u kojem je predviđeno čitanje knjiga (mala čitaonica). U tu svrhu, na samom ulazu je potrebno postaviti rampu kako bi se omogućio bezbjedan ulazak i izlazak iz objekta. Ta rampa bi mogla biti i mobilna. To podrazumijeva da se osigura dovoljno prostora za prilaz i kretanje kolica, kao i mobilijar (sto) koji je prilagođen za korisnike/ce kolica.

Dok se ne osigura pristup preostalom dijelu prostora, službenici JU koji su radno angažovani u knjižari treba da prođu dodatnu obuku za komunikaciju sa osobama s invaliditetom, pokažu dodatni nivo posvećenosti i ljubaznosti i budu u obavezi da znaju da predstave sve raspoložive knjige i imaju pri sebi spisak svih knjiga, razvrstan po tematici, oblastima, i kratki opis njihovog sadržaja, a koji bi dostavili zainteresovanima koji se nalaze u čitaonici. To je od značaja i za sve druge korisnike/ce (osobe starije životne dobi, osobe koje ne mogu dugo da stoje na nogama...). Preporučeni pristup bi mogao da pokaže da su JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ i njeno osoblje postali svjesni pitanja invaliditeta i da su podržavajuće naklonjeni prema raznovrsnim korisnicima i zajednici.

Kada je riječ o sadržajima koji se odvijaju u sali u suterenu, a kojima ne mogu pristupiti osobe sa fizičkim invaliditetom, starije osobe... preporučuje se razmatranje korišćenja onlajn platformi (već ranije opisano).

Toalet se nalazi u suterenu.

U datim okolnostima je nemoguće da radni odnos u knjižari zasnuje osoba sa fizičkim invaliditetom. Nepristupačnost gradske knjižare potkrijepljuje raniji stav da gradska biblioteka sebi ne može priuštiti da sopstveni prostor iznajmljuje drugima.

Prostor nekadašnje druge gradske knjižare: Šansa za nova partnerstva sa zajednicom

Početak januara 2023. godine u dijelu grada preko Morače, u blizini osnovne škole „Sutjeska“, Pravnog fakulteta, Osnovnog i Prekršajnog suda, otvorena je i druga gradska (Podgorička) knjižara. Od nje se u međuvremenu odustalo. Danas je zatvorena, ali poslovni prostor još uvijek nije vraćen Glavnom gradu.

Preporuka je da se od ovog prostora ne odustane. Naročito zato što je u blizini srednjih škola i većih stambenih naselja. To pruža potencijal da se uspostave specijalizovani i kvalitetni sadržaji namijenjeni mladima.¹¹⁰ Tako se podstiče uključivanje mladih u život i programe biblioteke i osnažuje njihovo učešće u kulturnom životu. Dijalog sa mladima treba da se razvija i održava u prostorima biblioteke.

Ni ovaj prostor nije pristupačan za osobe s invaliditetom. Prilikom otvaranja mreže gradskih knjižara nije se uopšte vodilo računa o pristupačnosti. Tada je iz Službe Gradonačelnika inicirano da se utvrdi kako je uopšte mogla biti odobrena izgradnja i upotreba tako projektovane rampe (kod ovog poslovnog prostora) ali dalje radnje nijesu odobrene. Korišćenje rampe je, bez pretjerivanja, nemoguće i opasno po život. Opasno je da je koriste i roditelji sa dječjim kolicima. Rampu nije moguće koristiti ni za spuštanje određenih predmeta (recimo gajbe i sl.). Tu je pro forme, vidi se da postoji iako je van ikakvog upotrebnog smisla i značaja.

Iako je unutrašnjost prostora bez visinskih razlika, po pitanju pristupačnosti potrebne su značajne intervencije i ulaganja, počev od ulaznih vrata, toaleta, instaliranja vertikalno podizne platforme za ulaz u prostor.

Do prostora bivše knjižare ne vodi taktilna staza, niti su postavljene oznake na Brajevom pismu. Ukoliko se nastavi korišćenje ovog prostora u vlasništvu Glavnog grada za potrebe JU, budući sadržaj treba komunicaciono povezati na postojeću mrežu taktilnih ruta.

110 Pod pojmom mladi (young adults), uzimajući u starosnu dob i zrelost, kao i specifičnost ukusa i praksi u odnosu na raniji period života i odstaranja (djetinjstva), podrazumijevaju se osobe koje se više ne osjećaju djecom ali ih društvo ne prepoznaje, doživljava, odraslima. „Tinejdžerima (adolescenti-o.a) je potrebna posebna pažnja jer mnogi napuštaju dobrovoljno čitanje u ovoj fazi života. Njihovo upoznavanje sa širokim rasponom knjiga, kompatibilnih sa njihovim promjenjivim interesima, trebali bi podsticati bibliotekari/ke i drugi koji su svjesni njihovog psihološkog i emocionalnog rasta i razvoja“, <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/libraries-for-children-and-ya/publications/ya-guidelines2-en.pdf>, strana 2, pristupljeno: 24.05.2026.

Veb sajt ustanove

U pogledu pristupačnosti veb sajt JU Narodne biblioteke „Radosav Ljumović“ zahtijeva značajna unapređenja. To se, istom mjerom, odnosi i na ostale ustanove kulture čiji je osnivač Glavni grad. Pored multimedijalne pristupačnosti, sajt treba da ima posebnu rubriku „Pristupačnost“ u kojoj bi se detaljno opisale sve usluge i sve informacije od značaja za osobe s invaliditetom. Navedeno se može naći i u posebnoj brošuri koja opet može biti pristupačna, u različitim formatima i pismu, osobama sa različitim vrstama invaliditeta uključujući i lako čitljive i lako razumljive formate („Lako za čitanje“). U ovoj rubrici potrebno je jasno opisati procedure i postupke koji pomažu da osobe s invaliditetom intenzivnije koriste usluge biblioteke, u njoj se ugodno i sigurno osjećaju kao i informacije o korišćenju usluga i na kućnoj adresi. To treba da podrazumijeva, pored navedenih usluga, i mogućnost transfera do i od biblioteke.

Tokom rada na ovoj studiji i njenoj štampi veb sajt JU Narodna biblioteka je bio u fazi rekonstrukcije. Odgovorni su naveli da će voditi računa da novoizrađeni sajt ima preporučeni sadržaj o pristupačnosti.

Profesionalno osoblje: jačanje kapaciteta

Direktorka JU je odlučna da podrži postojeće osoblje da izgrade i imaju profesionalni i podržavajući pristup prema osobama s invaliditetom.

Započela se realizacija ranije izdate preporuke da se osoblje ustanove osposobi za upotrebu i korišćenje znakovnog jezika. Glavni grad u saradnji sa NVO Juventas i UNDP, je organizovao obuku za znakovni jezik, na početnom nivou, koju su pohađali i predstavnici/e ove JU. Preporučuje se dalje razvijanje vještina za znakovni jezik, samostalno ili grupno, kroz povezivanje sa ostalim gradskim ustanovama kulture, kao i institucijama, u oblasti kulture, koje je osnovala Vlada Crne Gore. Važno je da ustanove kulture uspostave sopstvene kapacitete za upotrebu, korišćenje, znakovnog jezika. Ovo se odnosi na redovnu komunikaciju, ali i za prevodenje događaja koje organizuje JU. U tom pravcu razvojno je važna komunikacija i saradnja sa Savezom gluhih i nagluhih Crne Gore.

Preporučuje se i jačanje kapaciteta osoblja za pristup i rad sa osobama s invaliditetom. Glavni grad Podgorica kao osnivač, preko svog Sekretarijata za socijalno staranje i Službe Gradonačelnika (Kancelarija za ljudska prava), mogu pomoći kako kroz kreiranje internih uputstava za različite procedure sa terminologijom, tako i kroz organizovanje „in

house“ treninga i radionica kako bi se bolje razumjela pitanja i izazovi inkluzivnosti, prevazilazili stereotipi i neznanje. Javna ustanova treba da ima osoblje (službenika/cu - liaison officer) koje će voditi i razvijati blisku komunikaciju sa korisnicima s invaliditetom, organizacijama civilnog društva i organima i partnerima koji se zanimaju za pitanja društvene kohezije i pristupačnosti.

JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ može imati i važnu ulogu kod prevencije i sprječavanja diskriminacije i kulturne izolacije osoba s invaliditetom. Sistem rada i organizacije unutrašnjeg prostora i sadržaja treba biti postavljen tako da se zadovolje potrebe svih. Naročito je korisno i nužno programsko i projektno povezivanje sa sličnim ustanovama u državama članicama EU i regionu, kao i sa organizacijama civilnog društva. Zaposleni/e koji/e su zaduženi/e za pisanje projekata treba da isporučuju značajnije rezultate. Zato se preporučuje jačanje organizacionih kapaciteta u pogledu istinskog razvijanja praktičnih vještina za fundraising i pisanje predloga projekata.

Preporučuje se osoblju ustanove da promoviše uslugu dostupnog i pristupačnog prevoza koju obezbjeđuju Sekretarijat za socijalno staranje Glavnog grada i d.o.o. „Putevi“ (gradsko privredno društvo). Zahtjev za korišćenje usluge se podnosi elektronski, na adresi: <https://epodgorica.me/eprevoz>.

VII

JAVNA USTANOVA MUZEJI I GALERIJE PODGORICE

O ustanovi

Javna ustanova (JU) Muzeji i galerije Podgorice je institucija neprofitnog, kulturno-obrazovnog i naučno-istraživačkog karaktera koja je u službi društva i njegovog razvoja sa ciljem da sakuplja, čuva, konzervira, istražuje, stručno i naučno obrađuje, dokumentuje, sistematizuje u zbirke, prezentuje i valorizuje muzejski i galerijski materijal i muzejske lokalitete.

JU djeluje na polju kulturne baštine i likovnog stvaralaštva i po tome je nacionalno i regionalno prepoznatljiva. Rad JU je organizovan kroz nekoliko organizacionih jedinica: Sektor Muzej grada i Muzej Marka Miljanova, Sektor Moderna galerija, Galerija Risto Stijović i Galerija Art, Sektor za zaštitu kulturnih dobara i Sektor za opšte, pravne, administrativno-tehničke i finansijske poslove. Naročita pažnja pridaje se digitalizaciji.

Programski prioritet ustanove je društvena kultura. To uključuje konkretan doprinos, kroz aktivnosti, snaženju demokratskih procesa i demokratizaciji kulture i stvaralaštva. Kroz svoj rad JU vodi računa o promociji različitih kulturnih identiteta u koje spadaju i osobe s invaliditetom.

JU Muzeji i galerije Podgorice: Pitanja i izazovi inkluzivnosti

Tokom rada na ovoj studiji naročito je bilo zahvalno i lijepo saradivati sa Upravom i osobljem JU Muzeji i galerije Podgorice. Radi se o kolektivu sa kojim po pitanju važnosti kreiranja pravednog i inkluzivnog okruženja nije trebalo diskutovati. Svjesni su značaja učešća u kulturi različitih društvenih grupa, naročito osoba s invaliditetom. Otvoreni su i spremni da rade na pristupačnosti ustanove u cjelini, kako samostalno tako i kroz platformu široke saradnje sa drugima u društvu.

Inkluzivne izložbe u Muzejima i galerijama Podgorice

Poseban doprinos inkluzivnim muzejskim i galerijskim praksama ostvaren je kroz realizaciju niza izložbi prilagođenih osobama s oštećenjem vida i osobama s oštećenjem sluha. Stečeno je dragocjeno iskustvo koje doprinosi daljem razvoju inkluzivnosti JU i potrebnim prilagođavanjima gradskih muzeja i galerija kako bi se ostvarila i puna pristupačnost. Sve izložbe koje se u nastavku predstavljaju sadržale su elemente prilagođene osobama s oštećenjem vida i osobama s oštećenjem sluha, uključujući taktilne eksponate, prilagođene tekstove, sadržaje na Brajevom pismu i druge pristupačne forme interpretacije kulturne baštine. Tokom trajanja svih izložbi organizovana su stručna vođenja i posebne posjete za pripadnike ranjivih zajednica, čime je omogućeno njihovo aktivno uključivanje u muzejske programe i sadržaje. To je bio i vid pokušaja da se animira i dodatna publika.

Kroz kontinuiranu realizaciju inkluzivnih projekata, prilagođavanje muzejskih sadržaja, obrazovanje zaposlenih i saradnju sa relevantnim institucijama i civilnim društvom, JU Muzeji i galerije Podgorice potvrđuje svoju posvećenost principima jednakosti, pristupačnosti i društvene inkluzije. Ove aktivnosti doprinose stvaranju inkluzivnog muzeja kao prostora otvorenog za sve građane/ke i sa namjerom da se svima u Podgorici omogući ravnopravno učešće u kulturnom životu.

„Zagreb in spe - Mali predmeti - velike priče“

JU Muzeji i galerije Podgorice u saradnji sa Muzejom grada Zagreba realizovala je izložbu „Zagreb in spe / Mali predmeti - velike priče“ koja predstavlja manju arheološku izložbu čija je autorka viša kustosica Aleksandra Bugar. Značajna međumuzejska saradnja koja pomaže JU Muzejima i galerijama Podgorice da se fokusira na dizajn izložbi koji je pristupačan za sve.

Muzej grada Zagreba duži niz godina je posvećen prilagođavanju svojih stalnih postavki osobama s invaliditetom. Vodi ih, kako sami kažu, pet riječi - „Muzej je mjesto za sve“. Interesantni su i detalji ove izložbe: „Pri pripremi izložbe vodilo se računa o određenim tehničkim standardima prilagođavanja: visini izložbenih vitrina, replikama predmeta koje osobe s oštećenjem vida mogu opipati, veličini slova, legendama na Brajevom pismu i uvećanoj štampi te znakovnom jeziku“. Sama izložba se snažno oslanja na arheološko nasljeđe. Iz velike količine arheološke građe koja se čuva u Muzeju grada Zagreba odabrano je nekoliko predmeta koji „svo-

jom slojevitošću i potencijalom“ imaju snagu da „ožive priču o prostoru, vremenu i ljudima u vrlo dalekoj prošlosti Zagreba“. ¹¹¹ Intencija izložbe „Mali predmeti - Velike priče“ je da muzejskoj publici približi važnost očuvanja i afirmacije arheološke kulturne baštine. Predstavljanjem u Podgorici, i kroz integrisane u ovoj studiji, izložba nosi i obrazovnu svrhu. Primjer je dobre prakse za promociju arheološke baštine i međusobnog učenja kompletne muzejske publike o načinima i značaju inkluzije i pristupačnih rješenja.

„Kultura svima“

JU Muzeji i galerije Podgorice bila je domaćin, u Kuslevovoj kući, izložbe „Kultura svima“ koju su organizovali JU Biblioteka pristupačnih formata Crne Gore „Vojislav Minić“, nevladina organizacija (NVO) Kulturni centar Homer i Elektrotehnički fakultet Univerziteta Crne Gore, uz podršku Ministarstva evropskih poslova, sa ciljem unapređenja pristupačnosti kulturnih sadržaja osobama s invaliditetom.

Predrag Zenović, glavni pregovarač Crne Gore sa EU, kazao je da Crna Gora ima bogatu kulturnu baštinu koja, nažalost, nije uvijek pristupačna svima. Predstavljajući koncept izložbe Zenović je rekao da izložba „Kultura svima!“ spaja tradiciju i inovacije, tako što savladava prepreke, vodeći računa o svima u našem društvu, posebno onima kojima kulturna dobra nijesu uvijek dostupna: „Oko nas su eksponati koji predstavljaju replike muzejskih predmeta, skulptura i znamenitosti Crne Gore, kao i 3D modeli i animacije koji oslikavaju biljne i životinjske vrste iz različitih krajeva naše države. U njihovoj ljepoti i umjetničkoj vrijednosti danas mogu da uživaju svi, zahvaljujući i audio-vodičima i tekstovima na Brajevom pismu“, kazao je Zenović. ¹¹²

„Ova izložba predstavlja doprinos u inkluzivnosti i približavanju kulturnih sadržaja osobama s invaliditetom, u ovom slučaju osobama s oštećenjem vida, zbog čega je značajna za naš grad i društvo“ poručeno je iz JU Muzeji i galerije Podgorice. ¹¹³

111 „Zagrebinspe“/“Malipredmeti-Velikepriče“. Dostupno online: <https://www.mgz.hr/hr/izlozbe/povremene-izlozbe/%E2%80%9Ezagreb-in-spe%E2%80%9C-mali-predmeti--velike-pri%C4%8De.1603.html>; Pristupljeno: 14.05.2026.

112 Dostupno online: <https://www.eu.me/otvorena-izlozba-kultura-svima-prilagodjena-osobama-sa-razlicitim-senzornim-potrebama>; Pristupljeno online: 14.4.2026.

113 Dostupno online: <https://podgorica.me/izlozba-kultura-svima/>. Pristupljeno 13.05.2026.

Studijska inkluzivna izložba: „Mi smo Novi život“

JU Muzeji i galerije Podgorice bila je domaćin i izložbe „Mi smo Novi život“ koja je u Podgorici organizovana u saradnji sa Muzejom grada Zagreba i JU Biblioteka pristupačnih formata Crne Gore „Vojislav Minić“.

Koncipirana kao „izložba za sve“, postavka kroz desetak tematskih cjelina donosi bogat i raznovrstan materijal koji svjedoči o radu najstarijeg pozorišta slijepih i slabovidnih na svijetu: od plakata, afiša, kataloga predstava, novinskih članaka, do fotografija, snimaka predstava, kostima, scenografije, nagrada i priznanja. Poseban segment čini digitalizovani sadržaj dostupan putem multimedijalnih pomagala.¹¹⁴

„Otvaranjem ove izložbe Podgorica se pridružuje savremenim kulturnim praksama koje njeguju jednak pristup umjetnosti i kulturnom naslijeđu za sve građane“.¹¹⁵

Otvorenost prema široj zajednici

U procesu uspostavljanja, razvoja i realizacije svojih inkluzivnih programa i aktivnosti, JU Muzeji i galerije Podgorice je uspjela da izgradi dobre odnose sa zajednicom osoba s invaliditetom, značajnim državnim i lokalnim institucijama, organizacijama civilnog društva, medijskom zajednicom... Posebno se izdvaja programska saradnja sa organizacijama civilnog društva: Kulturni centar Homer, Ekvivalent i Pružite nam šansu, te javnim ustanovama Biblioteka pristupačnih formata Crne Gore „Vojislav Minić“ i Resursni centar za djecu i mlade Podgorica.

Saradnja sa navedenim partnerima realizuje se kroz organizovanje prilagođenih posjeta i vođenja, obrazovnih radionica, konsultacija u procesu prilagođavanja muzejskih sadržaja (izuzetno važno i pohvalno), kao i direktno uključivanje pripadnika marginalizovanih grupa u muzejske aktivnosti.

Otvorenost prema zajednici i širenju muzejske publike mogla bi da doprinese i usluga Glavnog grada - dostupni i pristupačni prevozi. Osobe s invaliditetom koje žele da posjete neki od objekata JU Muzeji i galerije Podgorice, a nije im pristupačan gradski saobraćaj, mogu da koriste

114 Dostupno onlajn: <https://podgorica.me/izlozba-mi-smo-novi-zivot-u-kuslevo-voj-kuci/>; Pristupljeno: 13.05.2026.

115 „Izložba „Mi smo Novi život“ otvara vrata inkluzije u Kuslevovoj kući“, Redakcija za kulturu, Vijesti, 20.04.2026; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/kultura/805213/izlozba-mi-smo-novi-zivot-otvara-vrata-inkluzije-u-kuslevovoj-kuci>. Pristupljeno: 13.05.2026.

uslugu dostupnog i pristupačnog prevoza koju obezbjeđuju Sekretarijat za socijalno staranje i gradsko preduzeće „Putevi“.

Konačno, politiku otvorenosti treba da prati i zvanična odluka Savjeta da je osobama s invaliditetom i njihovoj pratnji u svim prostorima JU ulaz besplatan. Takođe, na veb sajtu treba navesti, iako je to i zakonska obaveza, da je pas pomoćnik i pas pomagač dobrodošao uz svog vlasnika/cu.

Festival ljudskih prava u muzejskom i galerijskom prostoru

JU Muzeji i galerije Podgorice bila je domaćin manifestacije „Festival ljudskih prava“. Događaj je pokazao da i javnoj gradskoj ustanovi kulture i civilnom društvu pripada da podstaknu, zajedno i pojedinačno, kroz prizmu sopstvene misije i koncepta djelovanja, kritičko razmišljanje o (ne)jednakostima u okruženju i uz poruku da se razumijevanje ljudskih prava najbolje ostvaruje kroz kulturne sadržaje. To je i intencija ove studije: promovisanje društva kulture ljudskih prava. Festival je fokusirao iskustva diskriminacije sa kojima se suočavaju osobe sa različitim vrstama invaliditeta. Predstava „Opet neki invalidi“ je tematizovala odnose prema osobama s invaliditetom u porodici. Izložba fotografija je približila iskustvo suočavanja sa različitim barijerama u životu i javnom prostoru. Muzički program je, na istom projektu, uspješno okupio izvođače sa i bez invaliditeta i pokazao smisao povezivanja i zajedništva.¹¹⁶

Korak ka široj digitalnoj publici: „Virtuelne ture Inclusive 360“

Timove JU Muzeji i galerije Podgorice i NVO Ekvivalent povezao je i projekat kreiranja pristupačnih 360° virtuelnih obilazaka muzejskih sadržaja. Virtuelne ture biće prilagođene osobama sa različitim vrstama invaliditeta, uključujući audio-deskripciju za osobe oštećenog vida, prevod na znakovni jezik i titlove za osobe oštećenog sluha, kao i virtuelni prikaz sadržaja iz perspektive osoba sa poteškoćama u kretanju. Projekat je snažno oslanja na UNCRPD: zastupa kulturnu povezanost, unapređuje pristupačnost kulture i podstiče uživanje svih, bez razlike, u kulturnom nasljeđu koje pripada svima. Ovo je i način kreiranja digitalne publike.

116 Detaljnije dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/704592/festival-ljudskih-prava-u-podgorici>; Pristupljeno: 24.06.2026.

Procjena pristupačnosti ustanove sa preporukama

Pristupačnost gradskih muzeja i galerija nije samo pitanje zakonskih obaveza i međunarodnih standarda. Bez kontakta sa okruženjem i sa građanima/kama, ti prostori su bez svrhe i smisla. Služba Gradonačelnika i Sekretarijat za socijalne stranje su u kontinuitetu procjenjivali pristupačnost i predlagali praktične strategije za njeno poboljšanje. U ovoj ustanovi kulture se bilježi stalni napredak na polju inkluzije.¹¹⁷

Aktivnosti monitoringa i procjene pristupačnosti podrazumijevale su obilazak svih poslovnih prostora (lokacija) u kojima djeluje ova ustanova kulture. Zbog organizacionog jedinstva ustanove jedan dio zapažanja i preporuka su i opšteg, jedinstvenog, karaktera.

Dalje poboljšanje pristupačnosti treba da prati snažna komunikacija i uključenost zajednice osoba s invaliditetom. Uprava ustanove već ima razvijene kvalitetne i bliske odnose sa organizacijama osoba s invaliditetom kao i specijalizovanim NVO koje djeluju na polju promovisanja i zagovaranja pristupačne kulture. U tom pravcu preporučuje se formiranje stalnog radnog tijela savjetodavnog karaktera u koje će, pored stručnog osoblja ustanove, biti uključeni predstavnici/e zajednice osoba s invaliditetom, Službe Gradonačelnika i Sekretarijata za socijalno stranje. Ukoliko su za realizaciju ovog važnog koraka nužne izmjene i dopune Statuta JU, preporuka je organu upravljanja da to i učini. Skupština Glavnog grada će bez sumnje jedinstveno podržati statutarne promjene koje vode obrazovanju Savjetodavne komisije za pristupačnost. To je i vid učešća publike koja je decenijama zapostavljena na kulturnoj sceni Podgorice i Crne Gore. To je format da se vodi stalni dijalog o pristupačnosti, kao i procjenama i reviziji muzejske i galerijske prakse na tom polju.

Pristupačnost vizuelnih, taktilnih i zvučnih informacija - preporuke

JU Muzeji i galerije Podgorice se preporučuje da postepeno sve svoje stalne postavke prilagodi u formate koji su pristupačni za sve osobe sa različitim vrstama invaliditeta. Ta politika inkluzivnosti treba da prati i ostale, povremene i tematske, izložbe.

117 Kod ove konstatacije, pored evaluacije odnosa prema izvještajima iz Službe Gradonačelnika naročito je uzet je u obzir i sadržaj iz Akcionog plana prilagođavanja objekata u javnoj upotrebi u vlasništvu Glavnog grada Podgorice za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom za period 2014-15 a koji se odnosi na JU.

Organi upravljanja i rukovođenja treba da uspostave i sprovede praksu pune pristupačnosti na svim izložbama u JU „Muzeji i galerije Podgorice“. To treba postati standard, naročito u prostorima Moderne galerije, Muzeja grada i Galerije „Risto Stijović“ koje su, trenutno, značajno pristupačnije u odnosu na ostale jedinice (prostore) JU. Prvenstveno treba postaviti taktilne staze do ovih modernih prostora i omogućiti, na isti način, komunikaciju unutar njih. Pristupačnost svih izložbi kroz audio-vodiče, pripremu i štampanje pratećih izložbenih kataloga i natpisa na Brajevom pismu i izradu izložbenih predmeta i eksponata prilagođenih osobama s oštećenjem vida. Tu je saradnja sa JU Biblioteka pristupačnih formata Crne Gore od izuzetne važnosti i suštinskog značaja.

Javnoj ustanovi „Muzeji i galerije Podgorice“ se preporučuje da omogućiti izložbe bez barijera prema potencijalnoj publici koju čine i osobe s oštećenjem vida. Postepeno treba raditi na tome da izložbe, naročito u gradskim galerijskim prostorima, budu dovedene do standarda koji podrazumijeva: katalog na Brajevom pismu, audio-vodič koji prati sve, predmeti dostupni dodirnom i taktilne staze na podu za nesmetano kretanje. Konstatuje se da u rukovodnim i stručnim strukturama ove JU postoji prilična svijest o tome koja je izgrađena kroz dosadašnju uspješnu komunikaciju i saradnju ostvarenu sa JU Biblioteka pristupačnih formata Crne Gore, Muzejskim društvom Crne Gore i drugim stručnim specijalizovanim organizacijama i civilnim društvom u najširem smislu.

Postavku Muzeja grada Podgorice, aktuelnu i one u budućnosti, treba da prate, obavezne, kraće, jednostavne, pisane oznake na Brajevom pismu ali i detaljnija pojašnjenja određenih eksponata. To se može učiniti izložbenim panelima koje prate i oblici izloženih eksponata koje osobe s oštećenim vidom mogu doživjeti dodirnom. Unapređenja u tom pravcu su moguća, i očekuju se, i u Muzeju Marka Miljanova na Medunu koji vidljivo napreduje po pitanju pristupačnosti za osobe s oštećenjem sluha i vida.

JU „Muzeji i galerije Podgorice“ se preporučuje da uspostavi sopstveni redovni godišnji program kojim će se naročito „otvoriti“ prema umjetnicima s invaliditetom. Načina ima više. Uključuje i format onlajn izložbi vizuelne umjetnosti na svojoj veb stranici. Učešće treba da bude omogućeno zajednici iz Crne Gore i Evrope.

JU Muzeji i galerije Podgorice se preporučuje da pokrene potrebne aktivnosti kako bi Podgorica postala domaćin Salona marginalne ili autsajderske umjetnosti koji bi bio regionalnog karaktera i sa dodjelom nagrada (prva, druga i treća nagrada Salona). Uz imenovanje selektora/ke salona.

JU „Muzeji i galerije Podgorice“ se preporučuje redefinisiranje sistematizacije radnih mjesta kako bi se omogućilo i zapošljavanje kvalifikovanih osoba s invaliditetom. Dodatno, to je i prilika da se osnaže politike pristupačnosti i uvede praksa redovnih konsultacija sa različitim društvenim grupama, naročito onih koje su još uvijek nejednake u odnosu na ostale građane/ke.

Dio tih napora, treba da bude i dalja institucionalizacija i razvijanje odnosa između javnih ustanova „Muzeja i galerije Podgorice“ i Biblioteke pristupačnih formata Crne Gore „Vojislav Minić“. Između njih već postoji dobra komunikacija za koju su naročito zaslužne NVO Muzejsko društvo Crne Gore i Kulturni centar Homer.

Moderna galerija

Pristup zgradi u kojoj se nalazi Moderna galerija treba biti poboljšan. Ne postoji taktilna staza koja vodi do nje. Podsjećamo u istom objektu su i Muzej grada, kao i sjedišta JU i Sekretarijata za kulturu (kojima se pristupa sa stražnje strane objekta). Javne pješačke površine koje vode ka Modernoj galeriji (i Muzeju grada) su sa brojnim visinskim razlikama što otežava kretanje. Preporučuje se da se sa pješačke površine ukloni oglašni-reklamni pano jer ometa kretanje. Inicijativu sa tim u vezi JU treba podnijeti nadležnom gradskom organu. Preporučuje se i popločavanje tog tijela javne pješačke površine.

Na samom ulazu u Modernu galeriju (i Muzej grada Podgorice) postoji pomoćni objekat-rampa koji je u skladu sa standardima i omogućava samostalno i bezbjedno kretanje korisnika/ca kolica kao i osoba smanjene pokretljivosti.

Preporučuje se da se na ulazu postavi vjetrobran ili toplotni zastor odgovarajuće dužine.

Ulazna vrata u objekat zadovoljavaju propisane standarde.

Taktilna staza treba da bude postavljena i u unutrašnjosti galerije, a sve prostorije pristojno označene i oznakama na Brajevom pismu. Na ulazu u Modernu galeriju treba da budu postavljeni orijentacioni planovi, kako za taj, tako i za muzejski prostor na spratu (Muzej grada). Stalnu postavku Moderne galerije kao i Muzeja grada označiti i odgovarajućim legendama i na Brajevom pismu.

Preporučujemo da se postavi odgovarajući broj klupa za odmaranje, kao i da sve prostorije budu označene i natpisima na Brajevom pismu.

Pult u galeriji, koji koristi i Muzej grada, nije konzolnog oblika, ali je pristupačan za osobe s invaliditetom, osobe nižeg rasta i djecu. Shodno

muzejskoj inkluzivnoj praksi širom svijeta, na info pultu treba da se nađu određena pomagala (konsultovati poglavlja Nedostupna spomenička kultura i Praktični pozitivni primjeri).

Galerijski prostor u prizemlju, kao i na spratu, je bez prepreka, širok, ravna podna površina koja omogućava nesmetano i bezbjedno kretanje publike i posjetilaca.

Moderna galerija još uvijek nema toalet pristupačan za korisnike/ce kolica. Prostor na prizemlju u kojem su trenutno smještene higijenske prostorije svojim dimenzijama pruža mogućnost da se izgradi i toalet za osobe s invaliditetom u skladu sa standardima. Obezbjedenje pristupačnog toaleta za Modernu galeriju istovremeno je i rješenje za Muzej grada (nalazi se na prvom spratu). Toaleti na drugom spratu na kojem se nalazi Moderna galerija i Muzej grada nijesu pristupačni.

U objektu postoji klasičan lift koji mogu koristiti i korisnici/ce kolica. Na njemu se treba naći oznaka pristupačnosti.

Modernoj galeriji, za stalnu postavku, kao i Muzeju grada, nedostaju audio-vodiči i preporuka je da se isti obezbijede na što više jezika, pored službenog jezika.

Muzej grada

Sve što je prethodno navedeno u odnosu na prilaz i ulaz u Modernu galeriju odnosi se i na Muzej grada (u istom su objektu). Istovjetne su i preporuke unapređenja pristupačnosti u unutrašnjosti prostora.

Preporučuje se da ulazna vrata u prostor muzeja (unutrašnja, na prvom spratu) budu automatska ili da se otvaraju na pritisak dugmeta. Postojeća su dovoljno široka, ali ako nijesu širom otvorena za neke osobe s invaliditetom njihovo otvaranje bi moglo da bude problem (prepreka). Maksimalna sila vučenja ili guranja je 3 kg. Zato su automatska vrata najbolje rješenje.

Kretanje korisnika/ca kroz muzej je nesmetano. Prostor je dovoljno širok. Stalnu postavku muzeja označiti odgovarajućim legendama i na Brajevom pismu.

U JU već aktivno razmišljaju i rade na tome da svi izložbeni eksponati budu kroz svoje replike i u pristupačnom formatu.

Muzejski vodiči u JU Muzeji i galerije Podgorice kroz učešće na međunarodnoj radionici u sklopu projekta „Art4All“ stekli su znanja o pristupačnosti kulture, radu sa osobama s invaliditetom i razvoju inkluzivnih programa u kulturnim institucijama. Stečena iskustva doprinijela su unapređenju kvaliteta vođenja i komunikacije sa publikom s oštećenjem vida ili sluha.

Kuslevova kuća

Kuća Hrista Kusleva, prvog gradskog zubnog ljekara, reprezentativno je djelo rezidencijalne arhitekture Podgorice iz prvih decenija XX vijeka i jedno od rijetkih koje je sačuvano, budući da je grad nastradao u savezničkom bombardovanju u Drugom svjetskom ratu. Predstavlja atraktivan i zanimljiv prostor pogodan za različite događaje, posebno na otvorenom (terase, dvorište). Prostor je renoviran i otvoren maja 2021. godine.¹¹⁸

Pristup samom objektu je nužno poboljšati. Možda je ispravnije reći - omogućiti. Javnu pješačku površinu koja vodi ka objektu, duž ulice, prati izražen nagib što otežava kretanje naročito osoba sa fizičkim invaliditetom. Osim toga, trotoar nije dovoljno širok. Kretanje ometaju i saobraćajni znaci koji nijesu postavljeni sa potrebnom pažnjom u odnosu na raspoloživost ostatka prostora. Ovo pogada kretanje svih građana/ki, roditelja sa djecom i sa dječijim kolicama. Dakle, ne samo osobe s invaliditetom. Jedan od načina prevazilaženja ove prepreke jeste otvaranje komunikacije kroz povezivanje dvorišnih prostora Kuslevove kuće i zgrade u kojoj je Moderna galerija i Muzej grada, kao i sjedišta JU i Sekretarijata za kulturu. Sada ih dijeli ograda. Detaljnije o tome u poglavlju o procjeni pristupačnosti Sekretarijata za kulturu. To rješenje treba dalje biti praćeno izgradnjom pomoćnog objekta rampe.

Prostor je potrebno označiti taktilnim stazama i povezati ga sa gore navedenim muzejskim i galerijskim jedinicama i organima kao i sa parking mjestom koje treba da bude smješteno iza objekta u kojem je sjedište JU odnosno Moderna galerija i Muzej grada. Ta lokacija je dovoljno blizu za posjetioce svih sadržaja. Na ulazima u dvorišni prostor (sadašnja kapija i prolaz čije se otvaranje preporučuje) kao i u sami objekat Kuslevova kuća treba postaviti orijentacioni plan. Sve prostorije u objektu treba označiti natpisima na Brajevom pismu.

U dvorištu objekta konstatuju se brojne prepreke, uglavnom visinske, koje treba prevazići na različite načine. Krenimo redom. Na samom ulazu u dvorište, na glavnoj kapiji, nalazi se fizička prepreka. Čini se lako savladivom jer se radi o manjoj visinskoj razlici koju je moguće izjednačiti rampom kao uobičajenim elementom za potrebe savladavanja visinskih razlika (do 120 cm). Takođe, postoji mogućnost da se fizički ukloni prag na kapiji kako bi se izjednačio sa nivoom pješačke površine sa kojeg se pristupa istoj.

118 Detaljnije dostupno onlajn: <https://muzeji.podgorica.me/kuslevova-kuca>. Pristupljeno 11.05.2026.

Uzimajući u obzir prostranost i širinu dvorišta, moguće je pristupiti izgradnji rampe, kao pomoćnog objekta, koji će postepeno, uz brojna odmorišta, korisnika/cu kolica dovesti do objekata. Takvo rješenje čini se jedino mogućim i bezbjednim. Trenutno je objekat zbog brojnih stepenika nepristupačan za korisnike/ce kolica. Pristup objektu je moguć isključivo uz asistenciju osobe sa dovoljnom fizičkom snagom. Postojeće staze u dvorištu takođe su nepristupačne, čak i uz asistenciju (zbog podloge).

Ulaz u objekat je obezbijeđen uz pomoć manje pokretne, mobilne, rampe. Uvažavajući ranije preporuke, a uz podršku Agencije za stanovanje (gradsko privredno društvo) urađen je jedan broj mobilnih manjih rampi koje se koriste za savladavanje pragova i stepenika.

Unutrašnjost objekta je pristupačna. Korisnik/ca kolica može pristupiti svim prostorijama, misli se na sale, terase i kuhinju. Unutrašnjost je pogodna za održavanje predavanja, radionica, sastanaka, likovnih kolonija i uz intervencije je moguće osigurati njenu inkluzivnost.

Objekat nema pristupačan toalet za korisnike/ce kolica. Za očekivati je da prostor ima toalete po standradima za osobe s invaliditetom. Do trajnog rješenja preporuka je da se razmisli o mogućnosti da se za potrebe Muzeja grada, Moderne galerije i ovog objekta (Kuslevova kuća) pristupi izgradnji zajedničkog pristupačnog toaleta koji bi se smjestio u prostoru Moderne galerije (na prizemlju).

Galerija „Risto Stijović“

Galerija „Risto Stijović“ (1970) je galerija memorijalnog karaktera, sagrađena na mjestu na kojem se u Staroj varoši nalazila rodna kuća Rista Stijovića (1894-1974). „U njoj se čuvaju, proučavaju i prezentuju djela koja uglavnom predstavljaju legat kojim je Stijović zavještao dio svojih ostvarenja rodnom gradu“.¹¹⁹ Stijović je bio vajar, profesor Akademije likovne umetnosti u Beogradu, jedan od osnivača Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore i akademik Srpske akademije nauka i umjetnosti.¹²⁰

Pristupačnost galerijskog prostora je značajno ostvarena ali su nužna poboljšanja. Neophodno je riješiti prilaz objektu kao i ulaz u dvorište galerije kako bi prostor bio pristupačan široj publici. Tako bi po pristupačnosti prednjačio u odnosu na ostale prostore čiji je vlasnik Glavni grad, a koriste se za namjene u kulturi. Prilaz galeriji treba povezati sa

119 <https://muzeji.podgorica.me/galerija-risto-stijovic-2/>; Pristupljeno 9.05.2026.

120 Detaljnije u Leksikonu likovne umjetnosti CANU. Dostupno onlajn: <https://leks.canu.ac.me/web/llucg.php?OID=3918> i <https://www.sanu.ac.rs/clan/stijovic-risto>; Pristupljeno: 09.05.2026.

razvijenom mrežom taktilnih staza u gradu. To je trenutni nedostatak. Osobama s invaliditetom treba omogućiti i vozilom da dođu do ulazne kapije galerije. Parking mjesto treba smjestiti u neposrednoj blizini. Ova mogućnost treba da važi isključivo za osobe s invaliditetom. To je česta praksa u evropskim muzejima i galerijama. Primjer za to imamo i u regionu, u susjedstvu, Hrvatska - Muzej grada Zagreba.

Primarno, treba da se otklone fizičke prepreke za nesmetano i samostalno kretanje osoba s invaliditetom, naročito korisnika/ca kolica ili da se iste prevaziđu uz odgovarajuće pomoćne objekte (stalne ili mobilne rampe). Upravi JU se preporučuje da bez daljih odlaganja konsultuje nadležne organe Glavnog grada i zatraži od njih rješavanje uočenih prepreka. Trotoarsku površinu treba prilagoditi ulazu u dvorište objekta u kojem je galerija. Problem sa pragovima u unutrašnjosti prostora koji pripadaju galeriji može rješavati samostalno JU.¹²¹

Dvorište galerije je fantastičan komunikacioni prostor. Bez prepreka je za kretanje. Koristi se za različite događaje. Taktilna staza treba da prati kretanje od ulazne kapije, preko dvorišta (u više smjerova) do ulaza u prostor galerije. Kod ulazne kapije treba postaviti orijentacioni plan koji će osobama s oštećenjem vida predstaviti kompletan prostor i pružiti potrebna usmjerenja. Taktilnom površinom od odgovarajućeg neklizajućeg materijala treba označiti kretanje i u unutrašnjosti galerijskog prostora.

Ulaz u galeriju je jednostavan i lak. Postavljena su klizna automatska vrata, što je pohvalno. Informativni i naplatni pult je odgovarajuće visine i isti je dostupan i za osobe koje koriste kolica, nižeg su rasta ili su djeca.

Pohvalno je i to što ovaj objekat kulture ima toalet prilagođen za osobe s invaliditetom. Preporuka je da se taj toalet označi vidljivom oznakom pristupačnosti, kao i da se ne koristi kao spremište. Kada je riječ o gradskim ustanovama kulture, toalete za osobe s invaliditetom imaju JU KIC „Budo Tomović“ i ova galerija.

Galerija posjeduje klasičan stambeni lift koji samostalno mogu koristiti i osobe s invaliditetom. Komandna tabla lifta je na odgovarajućoj visini. Pozitivno je što se pristupačnost objekta osigurala na ovaj način. Preporuka je da se na vratima lifta postavi oznaka pristupačnosti.

Sve prostorije u galeriji treba označiti natpisima na Brajevom pismu.

Galerija „Risto Stijović“ je i ključni resurs za ostvarivanje jedinstva i međusobne povezanosti kompletne gradske kulture. O tome se detaljnije

121 Između ostalog, misli se i na biblioteku koja je dio legata Rista Stijovića a nalazi se u manjem objektu u dvorištu.

govori u poglavlju o Sekretarijatu za kulturu kod preporuke da uprave svih gradskih ustanova kulture (organi upravljanja i rukovođenja) potpišu zajedničku Izjavu o predanosti pristupačnoj i svima dostupnoj kulturi. Zato je važno obezbijediti punu pristupačnost ovog prostora.

Galerija ART

Galerija „Art“ se nalazi u centru grada u Vučedolskoj ulici i orijentisana je ka Trgu nezavisnosti.¹²² Smještena je na prizemlju stambene zgrade iz 1950-ih u kojem se prvobitno nalazio atelje istaknutog crnogorskog vajara i univerzitetskog profesora Dragoljuba Draga Đurovića (1923-1986).¹²³

Rekonstrukcija i adaptacija galerijskog prostora 2020. nažalost nije uključila pitanja pristupačnosti, čak ni na nivou osnovnih elemenata.

Prilikom izrade ove studije, posebno njene finalizacije (jun-avgust 2026), prostor je prolazio proces adaptacije, što pruža priliku da se reafirmiše značaj obezbjeđenja pristupačnosti i tog galerijskog prostora ustanove.

Pozdravljamo konačnu odluku da se ovaj prostor oslobodi od komercijalnih djelatnosti. Čestitamo rukovodstvu JU i resornoj koordinaciji iz Uprave Glavnog grada na tome. Godinama je galerijskim prostorom zapravo dominirala kafiterija, a kultura bila u sijenci ugostiteljstva. Sada se kompletan prostor adaptira u jedinstvenu cjelinu čime će galerija dobiti direktni otvoreni izlaz na glavni gradski trg. To joj pruža fantastičnu poziciju i vidljivost.

Postojeći ulazi u galeriju, kroz stambeni ulaz i direktno sa javne pješačke površine iz Vučedolske ulice (ranije je to bio ulaz u ugostiteljski objekat) trenutno nijesu pristupačni. Postoji prepreka u formi pragova odnosno stepenika koji ograničavaju (otežavaju) samostalno kretanje korisnika/ca kolica.

Na veb sajtu JU kod prezentacije ove galerijske jedinice, nakon rezultata posljednje adaptacije i utvrđenog činjeničnog stanja, takođe treba dodati rubriku „Pristupačnost“ u kojoj treba navesti sve informacije kako osoba s invaliditetom može pristupiti prostoru i šta je očekuje po pitanju (ne)pristupačnosti.

122 Detaljnije o galeriji dostupno onlajn: <https://muzeji.podgorica.me/galerija-art>. Pristupljeno 12.05.2026.

123 Ploča o tome nalazi u unutrašnjosti zgrade. Nije vidljiva javnosti. Preporuka je da se postavi spolja, na fasadi zgrade. Više o Đuroviću u leksikonu CANU: <https://leks.canu.ac.me/web/ilucg.php?OID=3344>. Pristupljeno 12.05.2026.

Na ulaze u galeriju treba postaviti orijentacioni plan a prostorije u unutrašnjosti označiti tablama na Brajevom pismu. Galeriju treba povezati sa postojećom (obližnjom) mrežom taktilnih površina (staza).

Preporuka je da vrata na glavnom ulazu (ne misli se na ulaz iz stambene zgrade) budu u skladu sa standardima, širinom, težinom, dok bi najbolje rješenje bila automatska vrata. Trenutna vrata na ulazima ne podržavaju samostalno kretanje korisnika/ca kolica (bez asistencije).¹²⁴

Unutrašnjost galerije je, što je pohvalno, prostrana, široka, sa odgovarajućim podovima što omogućava nesmetano kretanje. Postojeći informativni pult, je prilagođen i za pristup korisnika/ca kolica, osoba nižeg rasta i djece.

Preporuka je da se u unutrašnjem prostoru galerije, na više mjesta, postave klupe za sjedenje.

Galerijski prostor ima i ulaz sa dvorišne strane stambene zgrade. Širina tih vrata je odgovarajuća. Postoji visinska razlika koja se može riješiti izgradnjom pomoćnog objekta pristupne rampe ili postavljanjem odgovarajuće platforme. Ovaj ulaz ne treba odbaciti kao dio rješenja. Posebno zato jer se u njegovoj blizini može smjestiti označeno parking mjesto za osobe s invaliditetom.

Postojeći toalet nije pristupačan. Preporuka je da se on izmjesti zbog trenutnog postojanja visinske razlike koja se ne može riješiti za korisnike/ce kolica. Do njega vodi nekoliko stepenika. Zbog uštede prostora, toaleti u ovom prostoru mogu biti i rodno neutralni, a istovremeno i za osobe s invaliditetom.

Muzej Marka Miljanova

Muzej Marka Miljanova, osnovan 1971. godine, nalazi se na Medunu, 12 km od Podgorice, u oblasti Kuča.¹²⁵

Marko Miljanov Popović (1833-1901) bio je crnogorski vojvoda i književnik. Kompletan spomenički kompleks, a čine ga ostaci ilirskog grada Meteona, crkva svetog Nikole i Muzej Marka Miljanova, nije pristupačan za osobe sa fizičkim invaliditetom. Brojne su prepreke koje otežavaju

¹²⁴ Kada se uđe u hol stambene zgrade, u gornjem desnom uglu je ulaz u galeriju. Preporuka je da se postave automatska vrata - klizna ili ona koja se otvaraju pritiskom na dugme. Postojeća vrata nijesu pogodna za samostalno korišćenje. Tu se nalazi i manja metalna rampa koja nije bezbjedna za korišćenje pri samostalnom kretanju korisnika/ce kolica, naročito pri izlasku iz galerije. Preporuka je da se ublaži nagib i poveća širina iste. Napomena da je maksimalna sila vučenja ili guranja vrata 3 kg.

¹²⁵ <https://muzeji.podgorica.me/muzej-marka-miljanova>. Pristupljeno 13.05.2026.

pristupačnost i inkluzivnost ovog prostora, što uključuje i konfiguraciju terena. U datim okolnostima, Uprava JU je razumno i za pohvalu odlučila da proaktivno djeluje na poboljšanju pristupačnosti u onim oblastima gdje je to trenutno najizvodljivije. Uspijeli su da nađu načine kako bi se ovaj muzejski sadržaj naročito približio osobama s oštećenjem vida i sluha.

U okviru projekta „Muzeji otvoreni za sve“ (Museum Open to All), podržan od strane „Western Balkans Fund“, koji u Crnoj Gori realizuju ugledne i prepoznatljive nevladine organizacije Savez gluvih i nagluvih Crne Gore i Kulturni centar Homer, JU Muzeji i galerije Podgorice je radila na prilagođavanju sadržaja ovog muzeja osobama sa senzornim oštećenjima. Pored postojećih audio-vodiča sa slušalicama, razvijena je i verzija vodiča prilagođena korišćenju putem pametnih telefona, čime je posjetiocima omogućeno jednostavnije i samostalnije upoznavanje sa stalnom postavkom muzeja. Planira se izrada video-vodiča na znakovnom jeziku, kao i QR kodova koji dodatno unapređuju pristupačnost muzeja. Na ovaj način osobama s oštećenjem sluha i vida omogućava se da se samostalno upoznaju sa stalnom postavkom, kulturno-istorijskim nasljedom ovog područja, kao i životom i djelom Marka Miljanova.

Sva ograničenja i ostvarenja po pitanju pristupačnosti ovog muzejskog prostora treba objektivno navesti na veb sajtu i detaljno ih opisati shodno procjenama pristupačnosti iz Službe Gradonačelnika i Sekretarijata za socijalno staranje Glavnog grada.

Autor/ke su nakon međusobne diskusije odlučili da odustanu od prezentacije procjene pristupačnosti u odnosu na fizički invaliditet, zato što stanje prate brojna ograničenja kojima treba pažljivo i stručno pristupiti.¹²⁶ Preporuka je da se dalje poboljšanje pristupačnosti prema ovoj vrsti invaliditeta razvija postepeno kroz dijalog različitih aktera, uključujući naravno i struku. To može da podrazumijeva da Uprava JU (1) organizuje zajedničku terensku posjetu predstavnika/ca organizacija osoba s invaliditetom, Glavnog grada i institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore kako bi se na licu mjesta sagledala širina problema. Posebna (2) posjeta može se organizovati i za predstavnike/ce Agencije za izgradnju i razvoj Podgorice, Građevinskog i Arhitektonskog fakulteta kako bi

¹²⁶ Npr. u prizemlju muzeja nalazi se soba za kustose. Ona se može izmjestiti na prvom spratu kako bi se ta prostorija (is)koristila za izložbeni prostor. Inače, prvi sprat je potpuno nepristupačan a instalacija pomoćne stepenišne platforme nije izvodljiva. Međutim ni to ne rješava problem jer je pristupačnost kompletnog objekta jako upitna. Dodatno, u muzeju nije riješeno pitanje grijanja. To značajno otežava boravak u njemu, naročito osoba narušenog i osjetljivog zdravlja.

i sa stručne strane bila razmotrena moguća rješenja. U dijalog i proces promišljanja treba uključiti i organe koji su nadležni za zaštitu kulturnih dobara. Konačno, (3) JU može pristupiti organizovanju okruglog stola - diskusije pod nazivom „Muzej Marka Miljanova i izazovi univerzalnog dizajna“ na kojoj bi se mogle definisati dalje strategije.

Uprava JU Muzeji i galerije Podgorice

Sjedište JU Muzeji i galerije Podgorice nalazi se na trećoj etaži objekta u kojem se nalaze Moderna galerija i Muzej grada. Nije pristupačno za korisnike/ce kolica niti za osobe smanjene pokretljivosti. Unutrašnje stepenište je van standarda i čini se da ne pruža uslove za udobno i bezbjedno kretanje. Posebno može biti izazovno za osobe sa hroničnim bolestima.

Sve što je navedeno u odnosu na Sekretarijat za kulturu Glavnog grada činjenično se odnosi i na JU Muzeji i galerije Podgorice jer se nalaze na istoj etaži zgrade. Zato se ne ponavlja opis stanja sa preporukama.¹²⁷

Veb sajt ustanove

Za razliku od ostalih gradskih ustanova kulture, JU Muzeji i galerije Podgorice na svom sajtu ima podrubriku pod nazivom „Inkluzivne muzejske prakse“ u sklopu rubrike „O nama“. To je za pohvalu i predstavlja rezultat procesa dosadašnjih konsultacija sa Glavnim gradom (osnivač ustanove). Preporuka je da se ta rubrika nazove „Pristupačnost“ a da se u njoj nađu konkretne detaljne informacije o pristupačnosti kompletne JU uključujući i njeno sjedište. Alternativno, što je možda i praktičnije, rubriku „Pristupačnost“ treba dodati kod predstavljanja na sajtu svakog muzejskog i galerijskog prostora ponaosob.¹²⁸ Po ovom pitanju konsultovati i sadržaj studije pod nazivom „Internetske stranice i inkluzivnost gradskih ustanova kulture“. Intencija preporučenog pristupa je da se osobe s invaliditetom, kao publika, unaprijed pripreme za posjetu. Ovaj sadržaj, svojom preciznošću i objektivnošću, bez prikrivanja podataka o nepristupačnosti, štiti publiku i samu ustanovu od iznenađenja bilo koje vrste. Na sajtu se za svaki od muzejskih i galerijskih prostora, u preporučenoj rubrici, trebaju naći informacije i o parking mjestu i načinima prilaza.

127 Konsultovati sadržaj koji se odnosi na Sekretarijat za kulturu.

128 Muzej grada, Moderna galerija, Muzej Marka Miljanova, Galerija Art, Kuslevova kuća - navedeno po redoslijedu kako je trenutno na veb sajtu ustanove, <https://muzeji.podgorica.me>.

Kapaciteti ustanove

Osoblje ustanove je visokokvalifikovano. Uglavnom se radi o osobama koje su po svojoj stručnosti i ekspertizi nacionalno i regionalno prepoznatljive. Dvanaest zaposlenih ima i zvanje doktora i magistra nauka. U osoblju nema osoba s invaliditetom, što treba mijenjati u skladu sa programskim razvojnim politikama i inkluzivnom muzejskom praksom. Postoje i domaći mehanizmi i fondovi za zapošljavanje osoba s invaliditetom koje gradske ustanove kulture do sada nijesu koristile. Takođe, važno je kroz dalji razvoj unutrašnje organizacije sistematizovati radna mjesta kako bi se unaprijedila komunikacija sa publikom. Posebno je važno odrediti odgovornu osobu, ili više njih, osposobljenu za kvalitetnu komunikaciju sa osobama s invaliditetom.

U JU Muzeji i galerije Podgorice već su preduzeli brojne i uspješne aktivnosti za jačanje svojih kapaciteta za rad sa različitim društvenim grupama. Fokus je naročito na osobama s invaliditetom. Aktuelna Uprava JU, na čelu sa direktorom, do toga naročito drži.

Predstavnice JU uzele su aktivno i zapaženo učešće na obuci za znakovni jezik koju je organizovao Glavni grad, u saradnji sa NVO Juventas i uz podršku UNDP. Radi se o aktivnosti koja je pratila primjenu Povelje o društvenoj koheziji Glavnog grada. Takođe, osoblje ustanove je učestvovalo i u realizaciji projekta IVA - Akcije inkluzivnosti i vidljivosti za održivi razvoj kulture. To im je pomoglo da nastave aktivnosti daljeg razvijanja inkluzivnosti, naročito kod razvijanja stručnih znanja i vještina za razvoj pristupačnih kulturnih sadržaja. Projekat je doprinio razmjeni iskustava sa regionalnim partnerima i daljem unapređenju rada ustanove u oblasti dostupnosti i pristupačnosti kulture različitim ranjivim grupama.

JU je učestvovala i podržala organizaciju nekoliko radionica i obrazovnih programa posvećenih inkluzivnosti i pristupačnosti muzeja: radionicu „Osobe sa senzornim oštećenjima u muzeju“ (projekat „Muzeji otvoreni za sve“), radionicu „Pravila ponašanja prema osobama sa senzornim oštećenjima u muzeju“ (projekat „Muzeji za 21. vijek“ Muzejskog društva Crne Gore), kao i druge stručne obuke organizovane u saradnji sa Muzejskim društvom Crne Gore i partnerima iz zemlje i regiona. Kroz navedene obuke osoblje JU je poboljšalo znanja o pravilnoj komunikaciji sa osobama s oštećenjem vida i sluha, primjeni principa pristupačnosti u muzejskoj praksi, korišćenju asistivnih tehnologija, organizovanju taktičkih sadržaja, vođenju prilagođenih tura i kreiranju inkluzivnih kulturnih programa.

Preporuka je da JU nastavi sa obukama u svim muzejskim i galerijskim prostorima za komunikaciju, podršku i rad sa osobama sa različitim vrstama invaliditeta.

VIII

NEPRISTUPAČNA SPOMENIČKA KULTURA

Tokom rada na studiji o pristupačnosti gradske kulture, autorke i autor su uzeli u obzir i spomeničko nasljeđe koje pripada i osobama s invaliditetom. Za vrijeme socijalizma podignuti su brojni spomenički kompleksi i obilježja bez osigurane pristupačnosti. To stanje se ni do danas nije poboljšalo. Nepristupačnost spomen-obilježja takođe je ozbiljan parametar isključenja osoba s invaliditetom.

Brojni spomenici u Podgorici imaju izvanredan, nacionalni, istorijski, društveni ili kulturni značaj, ali mu osobe s invaliditetom ne mogu pristupiti niti ravnopravno sa drugim građanima/kama učestvovati u komemorativnim (memorijalnim) aktivnostima. Osobe s invaliditetom imaju pravo, a to i žele, da na odgovarajući način, kao i svi drugi, budu dio kulture sjećanja i građanske, društvene, zahvalnosti. Uključivanje osoba s invaliditetom u prakse kulture sjećanja zahtijeva značajna poboljšanja, izmjenu i dopunu propisa ali i odustajanje od krajnjeg formalističkog pristupa, koji je neprirodno i društveno neprihvatljivo rigidan po ljudska prava osoba s invaliditetom.

Prateći primjenu Povelje o društvenoj koheziji, Upravi za zaštitu kulturnih dobara iz Glavnog grada Podgorice je podnijeta inicijativa da se razmotre mogućnosti, i u tom pravcu nalože određene radnje, kako bi se Spomenik partizanu borcu – Spomen grobnica palih heroja (na brdu Gorica) konačno učinio pristupačnim za osobe s invaliditetom.¹²⁹ Trenutno je potpuno nepristupačan bez obzira o kojem je invaliditetu riječ. Inicijativa iz Glavnog grada je da naročito prilaz spomeniku (s gornje strane) i prostor za polaganje vijenaca i odavanje pošte budu dostupni i osobama s invaliditetom.

¹²⁹ Inicijativa broj 01-018/26-1928/38 iz Kancelarije za ljudska prava u Službi Gradonačelnika Glavnog grada, od 03.06.2026, direktorki Uprave za zaštitu kulturnih dobara dr Petri Ždravković. Dokumentacija Glavnog grada.

Ovaj spomenik, koji ima status kulturnog dobra, je simbol Glavnog grada i centralno mjesto obilježavanja najvažnijih državnih praznika.¹³⁰

Shodno odredbama Zakona o zaštiti kulturnih dobara, konkretni spomenik predstavlja zaštićeni objekat. Ta nesporno važna činjenica nije i ne može biti u suprotnosti sa domaćim i međunarodnim standardima i obavezom da se osigura neometana pristupačnost svima. Novi pristupni elementi (rampe, taktilne trake i dr.) trebaju i mogu biti projektovani, dizajnirani, sa punim poštovanjem integriteta spomenika, korišćenjem istih materijala (bijeli kamen) kao i drugih prikladnih materijala kako bi se kreirale konstrukcije, naročito mislimo na rampe, stalnog ili mobilnog karaktera. Osobama s invaliditetom treba omogućiti i pristup motornim vozilom i odrediti parking mjesto.

Obilježavanje od centra grada do spomenika i osiguranje samog pristupa spomeniku za osobe s oštećenjem vida naročito nije zahtjevno.

Dosadašnje analize i dostupna stručna dokumentacija ukazuju da se prilikom utvrđivanja stanja, mjera zaštite i daljeg čuvanja spomeničke kulture na teritoriji Podgorice nije obraćala pažnja na perspektivu pristupačnosti. U neposrednom razgovoru, prilikom realizacije intervjuja za potrebe ove studije, direktor JU Muzeji i galerije Podgorice je potvrdio da prema ovoj ustanovi kulture nikada ranije nije postavljeno pitanje pristupačnosti spomen obilježja.¹³¹

Pažljivim istraživanjem ovog pitanja, nije teško doći do brojnih podataka koji ukazuju da se širom svijeta, naročito u zemljama sa demokratskom tradicijom i razvijenom kulturom ljudskih prava, stalno unapređuje pristupačnost memorijala (kenotafa i dr. oblika spomeničkih zdanja) žrtvama Drugog svjetskog rata odnosno fašističkog i nacističkog režima.

Pozitivni, praktični, primjeri (iz drugih zemalja, naročito država članica EU) koje nudimo u studiji mogu značajno usmjeriti dalje akcije poboljšanja pristupačnosti. Posebno kada je riječ o zaštićenim spomenicima kulture na teritoriji Podgorice - I, II i III kategorije, evidentiranim spomenicima, urbanim cjelinama (Stara Varoš) ili pojedinačnim objektima (Glavna zgrada Glavnog grada, zgrada starog gradskog kupatila „Banja“, Kuslevova kuća...).

130 „Spomen - obilježja Podgorice“, autorke i autor mr Magdalena Radunović, mr Zorica Mrvaljević, Gordana Čukić i Dragan Radović, JU Muzeji i galerije Podgorice, Podgorica, 2021, strana 19.

131 Dragan Radović je i istaknuti crnogorski muzeološki stručnjak. Koautor je naročito vrijedne i sistematične monografije o spomen-obilježjima u Podgorici (prethodno citirana).

Iz Službe Gradonačelnika Glavnog grada je inicirano postizanje pristupačnosti i spomeniku kralju Nikoli. Takođe je podnijeta inicijativa, Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, da se zajednički razmotre mogućnosti za postizanje pristupačnosti Spomeniku civilnim žrtavama ratova na prostoru bivše Jugoslavije 1991-2001 godine.

Kako do pristupačnog sjećanja?

U Glavnom gradu Podgorici, i Crnoj Gori u cjelini, mijenja se, na bolje, odnos prema kulturnoj baštini.¹³² Ne samo prema spomenicima i spomen-obilježjima posvećenim socijalističkoj revoluciji i narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) protiv fašističkog i nacističkog okupatora, već i prema spomeničkom fondu koji je tokom socijalizma (jednopartijske diktature) bio zanemaren - „zapušten, opustošen, sklon rušenju zbog ideoloških i političkih prilika“.

Vodeći nacionalni stručnjaci ukazuju da raniji odnos (podrazumijeva istraživanje, valorizaciju, zaštitu, revitalizaciju i prezentaciju) prema spomeničkom fondu nije bio sistemski i sistematično organizovan. Ne samo da su zanemarene (Doljani) već su i uništene brojne arheološke lokacije (Duklja - izgradnjom željezničke pruge).¹³³

Javnoj ustanovi Muzeji i galerije Podgorice su opredijeljena budžetska sredstva kako bi se kontinuirano vodilo računa o održavanju spomenika i spomen-obilježja na teritoriji Glavnog grada. U ovoj ustanovi kulture ponosno ističu tu činjenicu, uz napomenu da su i gotovo jedini muzej u zemlji koji to čini. Tako važan pristup je i za pohvalu. Očuvanje sjećanja na NOB je ključno za opstanak i njegovanje antifašizma, vrijednosti na kojoj se zasniva i današnja, savremena, Crna Gora. Na ovom programskom području, gradska ustanova kulture ima razvijenu blisku saradnju sa veteranskim organizacijama koje čuvaju sjećanje na NOB i njeguju antifašističke vrijednosti. Slično tome, preporučuje se uspostavljanje saradnje sa gradskim mehanizmima za zaštitu ljudskih prava i NVO koje okupljaju i zastupaju interese osoba s invaliditetom kako bi se razmotrila

132 Socijalizam u Crnoj Gori, početkom 1990-tih, nije nažalost zamijenjen demokratijom i vrijednostima otvorenog, slobodnog, liberalnog društva već šovinizmom, revizionizmom i podrškom nacionalizmu; „Prikrivene grobnice: službeni tabu“, drugo, dopunjeno, izdanje, A.S.Zeković, Zorana Bačović i Zoran Čelebić, Istorijski institut Crne Gore, Savjet za građansku kontrolu rada policije i JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Podgorica, 2026, strane 142 i 193.

133 „Kulturna baština Podgorice“, Zorica Mrvaljević i dr, JU Muzeji i galerije Podgorice, Podgorica, 2011, strane 7-11.

širina problema (što podrazumijeva i situaciono testiranje) i započeo proces unaprjeđenja pristupačnosti spomenika i spomen-obilježja u Podgorici (pristup, pristupne rampe, taktilni video i audio elementi).

Poboljšanje ili ostvarenje pune pristupačnosti ne može imati negativan uticaj po bilo koji spomenik. Pozivanje na taj razlog je izgovor da se promjene nabolje odlažu u nedogled.

Onlajn predstavljanje spomeničkog nasljeđa

Preporuka je i da spomeničko nasljeđe Podgorice, misli se konkretno na spomen-obilježja u Podgorici, bude i onlajn predstavljeno. Prezentacija treba da uključi i informacije o (ne)pristupačnosti svakog spomen-obilježja ponaosob. Sekretarijat za kulturu i Javna ustanova Muzeji i galerije Podgorice po ovoj preporuci (pitanju) mogu uspostaviti programsku i tehničku saradnju sa strukturama za ljudska prava, mehanizmima u okviru sistema Glavnog grada (Služba Gradonačelnika - Kancelarija za ljudska prava, Sekretarijat za socijalno staranje) i nevladinim organizacijama specijalizovanim za pitanja invaliditeta.

Dotaknimo i osjetimo spomenike: Inicijative organizacija osoba s oštećenjem vida

Autori ove studije su registrovali činjenicu da je iz Saveza slijepih Crne Gore (još 2023.) javno objavljeno nekoliko inicijativa koje se odnose na kulturni život osoba s oštećenjem vida. Ovdje, ističemo onu kojom je inicirano prilagođavanje i spomen-obilježja, na teritoriji Crne Gore, za osobe oštećenog vida.¹³⁴ Iz ove nevladine organizacije (NVO), sa dugom tradicijom djelovanja (osnovana 1947.) a koja je i jedna od najprepoznatljivijih u crnogorskom civilnom društvu i Pokretu osoba s invaliditetom, ukazano je i na emotivna iskustva članova/ica koji nijesu mogli ostvariti odgovarajući pristup spomeniku kulture zbog čega nose iskustveni osjećaj različitog i nepovoljnog tretmana u odnosu na druge.

Iz Saveza slijepih Crne Gore, koji je prepoznatljiv i po svom programu javnog zastupanja (advocacy), logično su podsjetili da Crna Gora, kao potpisnica UNCRPD, priznaje pravo „da kulturni sadržaji, usluge i ustanove moraju biti pristupačne osobama s invaliditetom“. Iz ove NVO je iskazano uvjerenje da sva spomen-obilježja „mogu i moraju, u većoj ili

¹³⁴ Inicijativa, objavljena 16.01.2023, koju potpisuje tadašnji izvršni direktor Saveza slijepih Crne Gore, Goran Macanović. Dostupno onlajn: <https://ss-cg.org/?p=3813>; Pristupljeno: 27.05.2026.

manjoj mjeri, prilagoditi osobama s oštećenjem vida i ostalim osobama s invaliditetom“.

„Kada je riječ o objektima i spomenicima kulture, koji su monumentalni i većih gabarita, isti se mogu veoma lako učiniti pristupačnim, tako što se po ugledu na konkretan spomenik napravi umanjena gipsana (ili bronzana) replika koja se smije dotaći rukom, osjetiti čulom dodira. Natpisi na ili pokraj spomenika, morali bi se naći i u varijanti na Brajevom pismu, kako bi posjetioči oštećenog vida dobili željene informacije u pristupačnom formatu i samostalno se informisali o konkretnom spomeniku. Iako se o nekim kulturnim spomenicima možemo informisati putem aplikacije, koje imaju i audio podršku, potrebno je da postoji jedinstvena aplikacija koja će objediniti kulturno-istorijske spomenike, što će u krajnjem biti dostupno svim građanima/kama, kao i turistima“.¹³⁵

U daljem tekstu, kao i studiji u cjelini, predstavljaju se, onako kako to predviđa i UNCRPD, informacije, savjeti i praktični primjeri koji mogu podržati na nivou Glavnog grada Podgorice, drugih jedinica lokalne samouprave i Crne Gore u cjelini pokretanje različitih inicijativa koje vode zadovoljavanju i kulturnih potreba osoba s invaliditetom.

Trijumfalna kapija

Trijumfalna kapija je jedan od najprepoznatljivijih francuskih spomenika čija je pristupačnost takođe postepeno razvijana. Nalazi se u Parizu (Paris) i mjesto je proslave nacionalnih praznika i komemoracija čije se ceremonije prate i pante širom svijeta.¹³⁶ Spomenik ima centralnu ulogu u političkom i građanskom životu zemlje. Spomeničko osoblje nastupa tako da se svaka osoba, bez obzira na invaliditet, „dočeka na najbolji mogući način“.¹³⁷

Naglašeno je, što je od značaja za buduće djelovanje Uprave za zaštitu kulturnih dobara, da iako je spomenik istorijski objekat, moderna tehnologija i napredak su „unaprijedili pristupačnost“. Ugrađen je i lift za osobe smanjene pokretljivosti.¹³⁸

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Npr. posebno su impresivne vojne parade povodom Dana pada Bastilje, <https://www.youtube.com/watch?v=yV6In560D40>, <https://www.youtube.com/watch?v=TFj7nPKIzXY>, <https://www.youtube.com/watch?v=vhQkku7jLfo>; Pristupljeno 25.05.2026.

¹³⁷ Registre public d'accessibilité, Arc de Triomphe, Centre des monuments nationaux, verzija ažurirana 13.10.2025, strana 5.

¹³⁸ <https://www.paris-arc-de-triomphe.fr/>. Pristupljeno 25.05.2026.

Ispred Trijumfalne kapije nalazi se Spomenik neznatom junaku, simbolu pobjede i žrtve, kao i vječna vatra - <https://www.paris-arc-de-triomphe.fr/en/discover/the-unknown-soldier>.

Nije slučajna izbor ovog primjera iz više razloga. Autor/ke pronalaze i brojne narativne i emotivne sličnosti kod oblikovanja nacionalnog sjećanja i ponosa Spomenika partizanu borcu – Spomen grobnice palih eroja u Podgorici sa simbolikom Trijumfalne kapije danas.¹³⁹ Bez obzira na stručne rasprave i društvenu debatu i o određenim, naglašavamo pojedinačnim, zločinima (tzv. „lijeve greške“) partizanskih jedinica, prema ovom spomeniku postoji nepodijeljeni afirmativni pogled i pozitivni identitetski doživljaj kod javnosti Crne Gore i Podgorice.

O ovom spomeniku, muzeju govori se i u poglavlju „Standard 'Lako za čitanje'“.

Spomenik Franklinu Ruzveltu

Značajna pažnja je posvećena poboljšanju pristupačnosti spomenika Franklinu Ruzveltu (Franklin Delano Roosevelt) u Vašingtonu (Washington). Iako je pažljivo osmišljen upravo zbog osoba s invaliditetom kojima je ovaj predsjednik Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i sam pripadao, spomenik ipak nije bio pristupačan i za osobe s oštećenjem vida. Zato se pristupilo potrebnim poboljšanjima. To je dovelo i novu, širu spomeničku publiku, koja posjetom iskazuje poštovanje i zahvalnost na vođenju nacije. Pored audio uređaja, postavljeni su i „mali opipljivi modeli koje posjetioци mogu dodirnuti“. Uz pomoć malih replika (statue predsjednika Ruzvelta sa psom) pruža se mogućnost „potpunijeg“ doživljaja spomenika.¹⁴⁰

Iskustva iz SAD mogu idejno pomoći (nadahnuti) buduće akcije poboljšanja crnogorskog spomeničkog nasljeđa. Brojna rješenja su ispunila svrhu - pristupačnost za što širu publiku, sa jedne, uz minimalni uticaj na zaštićeno kulturno dobro (istorijsku strukturu) sa druge strane.¹⁴¹

139 Veteransko udruženje u Podgorici iniciralo je i svojevrsno proširenje, kazali su „namjenu“, spomeničkog značenja. Predloženo je da, uz dodavanje vječne vatre, spomenik ne odražava samo sjećanje na Narodnooslobodilačku borbu i partizanski pokret, „nego na kompletnu crnogorsku slobodarsku tradiciju i borbu u svim oslobodilačkim ratovima u istoriji naroda Crne Gore“; <https://www.cdm.me/drustvo/udruzenje-boraca-nor-a-zeli-da-spomeniku-na-gorici-doda-nove-simbole/>. Pristupljeno 25.05.2026.

140 <https://www.nationalparks.org/news-and-updates/updates/enhancing-accessibility-at-the-franklin-delano-roosevelt-memorial>; Pristupljeno 24.05.2026.

141 https://home.nps.gov/articles/000/thjework.htm?utm_source=chatgpt.com; pristupljeno 24.05.2026.

Spomenik u znak sjećanja na masakr u Piterlou: Spomenik će ostati nepristupačan

Zbog vjerodostojnosti studije navodi se i primjer koji pokazuje da se u praksi može dogoditi da nije moguće poboljšati pristupačnost spomenika.

Gradske vlasti grada Mančestera, Velika Britanija (Manchester City Council) nakon dvogodišnjeg truda, komunikacije i saradnje sa pokretom osoba s invaliditetom objavile su da se ne može obezbijediti pristupačnost spomenika podignutog u znak sjećanja na masakr u Piterlou (Peterloo Massacre) 1819. kada je naoružana konjica napala mirne demonstrante koji su zahtijevali parlamentarne reforme.¹⁴² Spomenik je kružne stepenaste forme zbog čega je bio na meti kritika ljudskopravaških organizacija i aktivista/kinja. Spomenik je rad uglednog i nagrađivanog umjetnika Džeremija Delera (Jeremy Deller).¹⁴³ Vlasti su saopštile da su provjerene i procijenjene različite mogućnosti oko izgradnje rampi, platforme i lifta, ali se nijedna nije pokazala realno izvodljivom. Neka su rješenja zaklanjala spomenik, neka bila pretjerano velika a neka su podrazumijevala teškoće i probleme za održavanje.

„U nedostatku izgleda za izvodljivo i zadovoljavajuće trajno rješenje za rekonstrukciju, spomenik će ostati kakav jeste.“¹⁴⁴ Dakle nepristupačan. Vlasti su priznale ono što se često dešava i u našim sredinama: Gradski odbornici/e su se fokusirali na dizajn i estetiku a zanemarili pristupačnost spomenika.

* * *

Zaštita određenog objekta ne podrazumijeva diskriminaciju. Pristupačnost i ljudska prava moraju imati prioritet. Zaštita kulturne baštine nije cilj sam po sebi, već u funkciji sadašnje i budućih generacija.

Crnogorska moderna arhitektura i njen kadrovski potencijal, kao i kreatori/ke nacionalne kulturne politike, mogu naći odgovor na potrebe savremenog života i pristupačnosti za sve, bez žrtvovanja ljepote i historijskog značaja bilo kojeg objekta ili spomenika kulture.

142 O tom historijskom događaju i zločinu detaljnije online: <https://www.nationalarchives.gov.uk/explore-the-collection/explore-by-time-period/georgians/the-peterloo-massacre/>; Pristupljeno 25.05.2026.

143 O autoru dostupno online: <https://www.nationalgallery.org.uk/artists/jeremy-deller>; Pristupljeno 26.06.2026.

144 „Peterloo: Efforts to create disabled access to memorial fail“, BBC, 17.06.2021. Dostupno online: <https://www.bbc.com/news/uk-england-manchester-57515812>. Pristupljeno: 26.06.2026.

IX

JAVNA USTANOVA KULTURNO - INFORMATIVNI CENTAR „BUDO TOMOVIĆ“

O ustanovi

Javna ustanova (JU) Kulturno - informativni centar (KIC) „Budo Tomović“ predstavlja instituciju od posebnog značaja za kulturu Podgorice i Crne Gore. Kao otvorena scena za promociju raznovrsnih kulturnih programa i ideja, rad ustanove se razvija kroz četiri glavna programa. U sklopu muzičkog programa djeluje Folklorni ansambl (osnovan 1946). Tu je i projekat „Mjesec poštovanja džeza u Crnoj Gori“ (2010) kao i „Ljetnji kamp za kamernu muziku“ (2012). Književni program se realizuje kroz Forum mladih pisaca KIC-a (2015), regionalni književni festival „LiTeritorija“ (2015) i Radionicu kreativnog pisanja. U sklopu Dramskeg programa KIC-a djeluje pozorišna radionica „Dodest“ i manifestacija kamernih dramskih ostvarenja „Makado“. Razvijen je i likovni program (sekcija).¹⁴⁵

Primjećuje se da su mladi i njihove specifične kulturne potrebe u središtu programske pažnje ustanove. Snažno su uključeni u folklorni, muzički, pozorišni i književni rad. To je logična posljedica ponosne tradicionalne veze sa ranijim Domom omladine.¹⁴⁶

Američki ugao Podgorica

U objektu JU KIC „Budo Tomović“ nalazi se i Američki ugao (corner, kutak), jedan od tri u Crnoj Gori koji su otvoreni zajedništvom Ambasade Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i lokalnih vlasti kako bi se razmjenjivale ideje, iskustva i učilo o istoriji i vrijednostima. To je prostor

¹⁴⁵ Detaljniji podaci o ustanovi, programima, aktivnostima dostupni onlajn: <https://kic.podgorica.me>; Pristupljeno 27.04.2026.

¹⁴⁶ O istorijatu ustanove detaljnije u monografiji iz 2020. koju je uredila Nada Bukilić. Dostupno onlajn: <https://kic.podgorica.me/monografija-2>; Pristupljeno 15.06.2026.

za unaprijeđenje znanja i vještina američkog engleskog jezika kod zainteresovane javnosti i razumijevanja američke kulture.¹⁴⁷ Američki ugao ima i status međunarodnog kulturnog i informativnog centra posvećenog američkoj kulturi, načinu života i promociji američke predanosti osnovnom principu demokratije: pravu građana na slobodan pristup informacijama.¹⁴⁸

Polivalentni kulturni centar koji se oslanja na prepoznatljivu tradiciju

JU KIC „Budo Tomović“ je ustanova kulture polivalentnog tipa. Nastavlja tradiciju ranijeg Doma (socijalističke) omladine povezujući, veoma uspješno, vrijednosti prošlosti sa potrebama sadašnjosti. Brojne generacije građana/ki Crne Gore su se društveno, kulturno i politički emancipovale kroz sadržaje Doma omladine koji ima simbolički i emotivni značaj za Podgoricu. Prostor KIC „Budo Tomović“ je višenamjenski, fleksibilan i otvoren za različite interpretacije kulture. Današnja otvorenost prema civilnom društvu je i neka vrsta kontinuiteta sa prošlošću u kojoj su, uz sve ideološke okvire, različite društveno-političke organizacije tražile i pronalazile alternativne načine da (za)živi sloboda misli, izražavanja i demokratija.¹⁴⁹

Osobe s invaliditetom u socijalizmu

Potrebe osoba s invaliditetom za kulturom tokom socijalizma u Crnoj Gori su uglavnom zanemarene. Institucije kulture, uključujući i Dom omladine, koji je suštinski bio i gradski kulturni centar, nikada nijesu bile

147 <https://me.usembassy.gov/education/american-spaces/>. Pristupljeno 28.04.2026.

148 <https://www.gov.me/en/diplomatic-missions/foreign-cultural-and-information-centres/american-corner>. Pristupljeno 28.04.2026. Američki corners jedan je od tri vrste američkih prostora - globalne mreže koja predstavlja SAD, zajedno sa američkim centrima i binacionalnim centrima. Američki prostori se prepoznaju i po nazivima kao što su Lincoln Corner ili Američka kuća - <https://www.state.gov/american-spaces>; Pristupljeno 28.04.2026.

149 Pažnji preporučujemo tematski zbornik dokumenata „Kulturna politika Jugoslavije“, objavljen uz pomoć UNESCO, koji po mišljenju dr Alekse Đilasa potvrđuju da su „mnoge, većina partijskih inicijativa u kulturi i prosvjeti, bile dobre“ i imale dugoročan emancipatorski značaj. Priredili: dr Branka, Doknić, Milić F. Petrović i Ivan Hofman, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009. Dostupno online: https://www.arhivju.rs/izdanja/arhivistika_i_istoriografija/kulturna-politika-jugoslavije-1945-1952; Pristupljeno 27.04.2026.

pristupačne za osobe s invaliditetom. Politika jednakosti koja se forsirala u kulturnoj politici je zaobišla osobe s invaliditetom. Vlasti su u širem smislu forsirale ukidanje nacionalnih, socijalnih, kulturnih i ekonomskih razlika a u odnosu na osobe s invaliditetom funkcionalni model. Posljedica toga je da se osobe s invaliditetom ni danas ne prepoznaju, poput drugih, kao društvena grupa različitog kulturnog identiteta. Određeni autori, uz izvjesne rezerve, invalidnost na prostorima bivše zajedničke, socijalističke, države (SFRJ) posmatraju kroz prizmu rada, medicine i obrazovanja tvrdeći da je ista kroz „tri različita diskurzivna polja“ formirana kao „problem“.¹⁵⁰ Ipak, vjerodostojni izvori i autori, potvrđuju da je položaj osoba s invaliditetom, iako težak, u drugoj Jugoslaviji bio značajno bolji i napredniji nego što je to bio slučaj u, prethodnoj državi, Kraljevini Jugoslaviji (KJ).¹⁵¹ U KJ najviše socijalno ugroženih osoba s invaliditetom je bilo upravo u Crnoj Gori. Tadašnje stanje ilustrujemo kroz sljedeći odnos društva: „Uprkos zakonom regulisanih povlastica za prevoz železnicom, kondukteri su često iz vozova, po kratkom postupku, izbacivali ratne invalide stotinama kilometara daleko od njihovih odredišta“.¹⁵²

U sistemu Glavnog grada se razgovara: Dijaloška kultura i dijaloško upravljanje

Tokom rada na studiji sa JU KIC „Budo Tomović“ je vođen zanimljiv i dinamičan dijalog (konsultacije). Intencija tog procesa je bila da se bolje razumije kako redovan rad i iskustvo ustanove, tako i pitanja pristupačnosti i tema inkluzivnosti. Taj proces treba da rezultira sa većom uključenosti i vidljivošću osoba s invaliditetom u programski rad svih gradskih ustanova kulture. Povelja o društvenoj koheziji pruža priliku za mnoštvo inicijativa, razgovor o njima i identifikovanje intelektualnog potencijala kojim raspolaže Glavni grad.

150 „Prilog epistemologiji invaliditeta“, Atila Lukić i Gordan Maslov, strana 182-3, zbornik „Obrazovanje i zapošljavanje osoba sa senzornim teškoćama u prvoj i drugoj jugoslavenskoj državi (1919–1991)“, Institut za noviju zgodovinu, Ljubljana, 2026, urednica Dunja Dobaja. Dostupno online: <https://omp.inz.si/zalozba/en/catalog/download/167/372/1644?inline=1>. Pristupljeno 29.04.2026.

151 „Diskriminacija invalida u jugoslovenskom društvu 1918-1941 godine: oblici socijalne represije nad osobama s invaliditetom“, mr Ljubomir Petrović, „Tokovi Istorije“—časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 3-4/2003, strane 21-37. Dostupno online: https://www.inisbgd.co.rs/celo/2003_2.pdf; Pristupljeno: 29.04.2026.

152 Isto, strana 32.

Prepoznatljivost po otvorenosti i dijeljenju resursa

Resursi JU KIC „Budo Tomović“ (prostor i oprema) se često ustupaju, bez nadoknade, shodno Odluci o utvrđivanju cijena zakupa prostora, opreme i pružanja usluga Ustanove, naročito onim koji okupljaju ili rade sa osobama s invaliditetom, njihovim porodicama i okruženjem. Sa takvom praksom, uz određena poboljšanja procedura koje su neposredno predstavljena organu rukovođenja i urednicima/ama programa, treba još vidljivije nastaviti. KIC „Budo Tomović“ treba da bude prepoznat i kao partner ili jedan od pokrovitelja kod svih tih raznolikih društvenih i kulturnih aktivnosti - izložbe, koncerti, humanitarni događaji, sajmovi, predstave, projekcije, promocije, književni susreti, performansi, konferencije, tribine...

U tom cilju, upućuje se preporuka Savjetu JU da dopuni gore navedenu Odluku posebnim stavom kojim bi se odobrilo korišćenje prostora bez nadoknade organizacijama osoba s invaliditetom koje doprinose učešću osoba s invaliditetom u kulturnom životu Podgorice i Crne Gore, prilagođavanju kulturnog i umjetničkog sadržaja različitim vrstama invaliditeta i ravnopravnom pristupu i pristupačnosti kulture.¹⁵³

Takav, novi, pristup podrazumijeva nastavak insistiranja na kvalitetu i standardima programa koji se realizuju uz pomoć prostora, opreme i usluga JU, kao i privrženost vrijednostima koje su institucionalni programski osnov: građanska, multinacionalna, multikonfesionalna, multikulturna i antifašistička Podgorica i Crna Gora.¹⁵⁴

Kada je JU partner ili suorganizator programa, preporučuje se da inicijator saradnje bude do kraja upoznat sa svim elementima (ne)ostvarenje pristupačnosti prostora i usluga, te da na osnovu tačnih i provjerenih informacija o tome donese konačnu odluku o (ne)izboru prostora JU za realizaciju konkretnog programa i da konačno preuzme odgovornost za eventualne primjedbe iz javnosti ukoliko se program konačno realizuje uz pomoć prostora, opreme ili usluga JU KIC „Budo Tomović“.

JU KIC „Budo Tomović“ je dobila i nacionalno prepoznatljivu nagradu „Iskra“ za filantropiju za doprinos opštem dobru.¹⁵⁵

153 Dostupno onlajn: <https://kic.podgorica.me/storage/kic-documents/lytfhrNR-PjaxCXTpxj4izM04fh8HaYZk2RbGdvLU.pdf>; Pristupljeno 29.04.2026.

154 Iz jednog od godišnjih progrma rada ustanove (2024), strana 2. Dostupno onlajn: <https://kic.podgorica.me/storage/kic-documents/dgcqwsupTj6NTRQaOrrPhm1ruijq3yGuv7ILDWVb.pdf>; Pristupljeno 29.04.2026.

155 <https://www.faktcg.org/category/filantropija/>. Pristupljeno 13.05.2026.

Forum mladih pisaca

Forum mladih pisaca je grupa crnogorskih pisaca mlade generacije, osnovana u februaru 2015. u okviru književnog programa JU KIC Budo Tomović, u Podgorici.¹⁵⁶ To je neformalna i inkluzivna grupa koja okuplja sve zainteresovane i talentovane mlade pisce i spisateljice (14-27 godina), bez obzira na bilo kakve razlike u njihovim identitetima.

U JU tvrde da to nije radionica za pisanje, već „književni kružok koji uspješno djeluje godinama i prepoznat je kao dio književne scene Podgorice, kako po autonomnom konceptu rada u KIC „Budo Tomović“, tako i po djelu i dostignućima članstva“. Oni koji napuste kružok, kada tome dođe vrijeme, ostaju, trajno, njegovi alumni, prijatelji. U JU KIC „Budo Tomović“ ističu da svi/e članovi/ice Foruma imaju tendenciju da na svoj autentičan način pišu o društvenoj stvarnosti i promjenama. Ponosni su na taj vid njihovog društvenog aktivizma kroz književnost.

Članovi Foruma mladih pisaca JU KIC „Budo Tomović“ bili su i dio projekta „Audio poezija“ u sklopu programske saradnje sa jednom od najstarijih organizacija u zemlji - Savezom slijepih Crne Gore. Ova NVO je 2020. godine pokrenula aktivnost „Audio poezija“ u sklopu koje se pristupa prilagođavanju poezije u audio formatu, koja je prvenstveno namijenjena osobama oštećenog vida, osobama koje ne mogu čitati standardnu štampu, ali i ukupnoj javnosti, koja preferira konzumiranje poezije posredstvom audio-vizuelnih objava.¹⁵⁷

U radu Foruma mladih pisaca aktivno učestvuju i osobe s invaliditetom. Rad Foruma prati zajednički zbornik na kraju svake godine.¹⁵⁸ U zborniku iz 2026. godine, između ostalih, ističe se i Sofija Ivanović koja kratku priču majstorski koristi i za ukazivanje na pitanja i okolnosti društvene nepravde i nejednakosti, ali i za sopstveno viđenje svijeta.¹⁵⁹

¹⁵⁶ <https://forummladihpisaca.com/>. Pristupljeno 19.06.2026.

¹⁵⁷ Tom prilikom je bilo angažovao i nekoliko članova ovog kružoka koji su govorili svoju poeziju. Savez slijepih Crne Gore, kao kredibilna i ugledna organizacija, se i javno zahvalila i odala priznanje Forumu mladih pisaca. Dostupno onlajn: <https://ss-cg.org/?p=3965> i <https://www.youtube.com/watch?v=k30Y-Dax2nbM>. Pristupljeno 19.06.2026.

¹⁵⁸ „Novi zavjeti“, urednica Jelena Knežević, JU KIC „Budo Tomović, Podgorica, 2026. Dostupno onlajn: <https://forummladihpisaca.com/wp-content/uploads/2026/02/novi-zavjeti-2026.pdf>. Pristupljeno 14.05.2026.

¹⁵⁹ Isto, strane 12, 89-91 i Odgovor JU KIC „Budo Tomović“ broj 01-018/26-1928/67 od 14.05.2026. Dokumentacija GG.

Sa aspekta ove analize ovaj sadržaj JU je posebno interesantan. Pruža podršku svim zainteresovanim mladim autorima/kama pa tako omogućava i učešće i mladih pisaca s invaliditetom.

Preporuka je da se uvede praksa da se svi zbornici Foruma mladih pisaca objavljuju i u audio formatu. To treba učiniti i sa zbornikom objavljenim 2026. godine. JU i književni kružok, imaju dobru saradnju sa Savezom slijepih Crne Gore koji posjeduje savremeni studio da se to i realizuje.

Upućuje se i preporuka da se i preko reprezentativnih nacionalnih organizacija osoba s invaliditetom u Podgorici podrži regrutacija novih polaznika/ca. Civilno društvo može snažno pomoći kod ostvarivanja misije JU i pružanja podrške u građanskoj, emotivnoj, književnoj pa i društvenoj izgradnji mladih i njihovom povezivanju.

U programskom i izdavačkom smislu, oko književnog kružoka „Forum mladih pisaca“, realno je da se povežu gradske ustanove kulture - KIC „Budo Tomović“ i Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ (konsultovati poglavlje posvećeno biblioteci).

Događaj decenije: „Kako je tabu tražio slobodu“

Svega godinu dana nakon premijere u Zagrebu, Podgorica je ugostila predstavu „Kako je tabu tražio slobodu“ Kazališta za slijepe i slabovide „Novi život“.¹⁶⁰ Igranje ove predstave, uz podršku JU KIC „Budo Tomović“, predstavlja veliki programsko-provokativni iskorak ustanove prema publici, i javnosti u cjelini, koja i dalje njeguje predrasude prema osobama s oštećenjem vida. Uzimajući u obzir istorijat, imajući u vidu snagu poruka pozorišta za slijepe, inače najstarijeg na svijetu (1948), može se dati i ocjena da je ova predstava u Podgorici, kulturni događaj cijele decenije.

Misija Dramskog studija „Novi život“, kako stoji na njihovoj veb stranici, je „razbijati predrasude prema slijepim i slabovidnim osobama, odnosno senzibilizirati javnost za mogućnosti i umjetničke kreacije slijepih i slabovidnih osoba, što podrazumijeva aktivno sudjelovanje u javnom i kulturnom životu Hrvatske na način ozbiljnog bavljenja kazališnom umjetnošću, odnosno aktivnim participiranjem na otvorenom kulturnom

160 Dostupno onlajn: <https://podgorica.me/predstava-kako-je-tabu-trazio-slobodu/>; Pristupljeno 07.06.2026.

tržištu“.¹⁶¹ Za predmet ove studije suštinski je važno istaći izjavu o viziji ovog pozorišta: „Vizija je Društvo u kojem biti slijep neće značiti manje vrijedan, nego različit“. Razvojna strategija je da postanu profesionalno pozorište slijepih, sa institucionalnom, redovnom, kulturnom ponudom i pojavom, koja je „potrebna publici, te intrigantna i inspirativna medijima“.¹⁶²

Samu predstavu najbolje predstavlja tekst Vojina Perića: „Pssst! Zašto šutiš dok prolaziš pored mene, pored nas? Zašto ti je neugodno pričati o nečemu čega te je strah, o nekome koga sažalijevaš jer je drukčiji nego ti i jer mu bijeli štap kazuje put? Zašto bježiš od razgovora o seksualnosti, o invaliditetu, o vlastitim suzama i razlozima istih? Je li pssst! jedini način da ostane sve kako jest, da se ne muti ionako mutna voda te da je pod tepihom prašini i prljavštinama najbolje? Ti dugo ne pročita ovoliko upitnika, nedoumica i stvari o kojima se ne govori, dugo ne nađe toliko gorkih slutnji da zastaje korak i smrzava se osmijeh. Dugo ne uđe u dvoranu u kojoj nestaju stereotipi i tabui. Dođi da razbijamo, da odbacujemo! Dođi da razvalimo tabue i predrasude, da otjeramo „pssst!“ u najglasniju tišinu, da probudimo svjetlo duše i ostanemo zauvijek Mi!“.¹⁶³

Rad Kazališta „Novi život“ iz Zagreba i Radionice „Integracija“ iz Beograda, prepoznatljiv je i inspirativan širom Evrope a u studiji o pristupačnosti kulture u Podgorici, Crna Gora, navode se kao pozitivni praktični primjeri za naš dalji kulturni razvoj.

Pristupačnost JU KIC „Budo Tomović“ sa preporukama

Procjene pristupačnosti prostora JU KIC „Budo Tomović“ vršene su u više navrata. Neposredne posjete obavljene u aprilu i maju 2026. godine, kao i one u ranijem periodu (2022-24), su značajne za razumijevanje politike i prakse u čijem je središtu ravnopravnost svih. Cilj aktivnosti, iniciranih i sprovedenih od strane Službe gradonačelnika i Sekretarijata za socijalno staranje, jeste dosljedno ukazivanje na neophodnost stvaranja uslova za pristup, kretanje, boravak i rad osoba s invaliditetom.

Osoblje JU KIC „Budo Tomović“ tokom svih preduzetih aktivnosti i in-

161 Dostupno onlajn: <https://www.novizivot.hr>; Pristupljeno 07.05.2026.

162 Isto.

163 Misli se na organizacije koje okupljaju starije i osobe s invaliditetom. Dostupno onlajn: <https://www.soih.hr/soih-novosti-detaljno/kako-je-tabu-trazio-slobodu-premijerno-izvedena-u-scenoteci>; Pristupljeno 07.05.2026.

tenzivne komunikacije pokazalo je profesionalnost i podržavajući odnos prema potrebi i cilju da se ljudska prava svih građana/ki bolje razumiju i prihvate. Nedostaci po pitanju pristupačnosti, nijesu prikrivani, a proces procjene na bilo koji način nije ograničavan ili ometan. Omogućen je pristup svim prostorijama, sadržajima, podržane praktične provjere, uključujući i različita mjerenja kao i foto i video dokumentovanje.¹⁶⁴

Istraživanje koje je neposredno prethodilo pisanju ove studije pomoglo je da se osvježe i osnaže razmišljanja i (sa)znanja o univerzalnom dizajnu i pristupačnosti javnog prostora svima, bez obzira na naše identitete i različitosti. Okvir tih razmatranja konstruišu (1) relevantni standardi, primarno domaći propisi koji se odnose na prilagođavanje objekata kroz obavezne elemente pristupačnosti kao i (2) u svijetu uspostavljena praksa, koja naročito, u programskom i komunikaciono-informativnom, smislu ide i znatno dalje (zasniva se na UNCRPD).¹⁶⁵

Kontinuirane posjete i izdate preporuke su bile u funkciju poboljšanja pristupačnosti ustanove, čak i u datim, zatečenim, okolnostima.

Prilaz i pristup samoj ustanovi

Do objekta JU KIC „Budo Tomović“ ne vodi pristupačna taktilna površina (staza).

Zahvaljujući predanosti Sekretarijata za socijalno staranje i dobroj saradnji sa reprezentativnim i specijalizovanim organizacijama civilnog društva, u Podgorici se stalno širi mreža taktilnih staza. Uspostavljeno partnerstvo treba da se nastavi, naročito da se utvrđivanje ruta za postavljanje taktilnih staza primarno prepusti organizacijama civilnog društva koje treba da utvrde prioritete u skladu sa utvrđenim komunikacionim kanalima sa sopstvenom zajednicom (osoba s oštećenjem vida). Ovdje se kandiduje, ponavlja, predlog da se iz centra grada, iz Njegoševe ulice, nastave taktilne staze vodilje koja bi vodile do glavnog ulaza ovog važnog

164 Pristupačnost JU KIC „Budo Tomović“ je ranije sagledana i kroz praktičan pristup prostoru korisnika kolica. To je i potkrijepilo zapažanja i preporuke. Priлика je da se podsjetimo pionirski vrijednih aktivnosti Kancelarije za ljudska prava u Službi Gradonačelnika i njenih službenika Anisa Šljuke, Leona Gjakaja i dr. Takode, zahvaljujemo se i Elidi Korać, iz Službe za odnose sa javnošću JU KIC „Budo Tomović“ kojoj, nijednog trenutka, nije bilo teško da obezbijedi dodatne informacije, bez obzira na njihov traženi format ili sadržaj. To govori o transparentnosti u ustanovi kojom rukovodi direktorka mr Marijana Zečević.

165 Pravilnik o bližim uslovima i načina prilogađavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom, „Sl.list Crne Gore“ broj 041/25 od 28.04.2025.

objekta kulturne namjene. Važno je da budu praćene i odgovarajućim taktilnim poljima upozorenja. Ova polja, sa taktilnim krugovima upućuju, signaliziraju, osobi gdje se nalazi, da dolazi do skretanja, mijenjanja pravca kretanja, da nailazi na raskrnicu ili da je stigla do stepeništa, glavnog ulaza, lifta, određene prostorije, sadržaja...

Prilaz samom objektu, iz pravca centra grada je otežan i za korisnike/ce kolica. Organi upravljanja i rukovođenja JU KIC „Budo Tomović“ treba da iskažu i sopstveno interesovanje, prema sistemu Glavnog grada, za konačno uklanjanje barijera, koje su lako uočljive. Dominiraju postavljene zapreke kojima se sprječava nepropisno kretanje ili parkiranje različitih motornih vozila, što ometa i kretanje korisnika/ca invalidskih kolica. Zapreke, ukoliko su zaista nužne, treba da budu postavljene na način da između njih postoji dovoljan razmak (širina) za prolaz osobe koja koristi kolica.

Preporučuje se Sekretarijatu za socijalno staranje Glavnog grada da iz centra grada do ovog kulturnog objekta, kroz saradnju sa drugim nadležnim gradskim organima, osigura pristupačnu rutu za kretanje osoba koje koriste invalidska kolica. Onamo gdje se evidentira ili postoji rizik da kretanje bude ugroženo, preporučuje se, da ruta kretanja, na tom mjestu bude označena odgovarajućim znakom (simbolom). Tako bi se svima skrenula pažnja da javni prostor pripada svima i da se od njih očekuje odgovorno ponašanje. Inkluzivna signalizacija može pomoći građanima/kama smanjene pokretljivosti da svoje kretanje (koje uključuje i korišćenje kolica) planiraju unaprijed i da mogu biti sigurni da na toj ruti neće naići na prepreke, barijere, počev od stepenika pa na dalje. Informacije o tome se trebaju naći i na veb stranici JU KIC „Budo Tomović“ (konkretno u rubrici „Pristupačnost“ odnosno u sadržaju „Kako do KIC-a“). Podsjećamo, poseban cilj Povelje o društvenoj koheziji Glavnog grada (9) je posvećen bezbjednosti najranjivih učesnika u saobraćaja, pri čemu se naročito konkretizuje rekonstrukcija i izgradnja trotoara, pješačkih staza i biciklističkih staza.¹⁶⁶

Jedan raniji nedostatak je u međuvremenu otklonjen. Ispred objekta, zgrade, JU je označeno parking mjesto koje je rezervisano za osobe s invaliditetom. Ta informacija se treba naći i na sajtu ustanove, u rubrici „Pristupačnost. O tome detaljnije u nastavku.

166 Strana 6. Dostupno online: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2026-04/povelja-o-drustvenoj-koheziji-glavni-grad.pdf> i u prilogu knjige. Pristupljeno 29.04.2026.

Preporuka je i da se taktilna staza postavi i od označenog parking mjesta do glavnog ulaza u objekat koji koristi ova ustanova.

Iskustva govore da se trebaju koristiti antiklizne taktilne površine. Do sada su spolja, u Podgorici, postavljane uglavne gumene taktilne površine koje se nijesu pokazale potpuno neklizajućim. Biće potrebno značajno vrijeme da se sve ujednači jer je to od značaja za kretanje osoba s oštećenjem vida.

Ulaz u objekat ustanove

Taktilna traka treba da bude postavljena i na način da omogući ulaz u objekat kao i kretanje u objektu. Na taj način se omogućava, uz ostalu signalizaciju, nesmetano i samostalno kretanje osoba s oštećenjem vida do svih sadržaja i pratećih prostorija.

U međuvremenu je realizovana još jedna, ranija, preporuka. Na stepeništu koje vodi na glavni ulaz u objekat, po sredini, je postavljen rukohvat što je u funkciji bezbjednog penjanja uz i spuštanja niz stepenice.

Za korisnike/ce koje koriste kolica pristup zgradi u kojoj je ova ustanova kulture, je omogućen na glavnom ulazu. Postavljena je spoljašnja platforma za kolica (vertikalno-podizana platforma). Iako izgleda staro, pa i na neki način i neugledno, pokazala se kao funkcionalna. U odnosu na sve ostale platforme instalirane po narudžbi Glavnog grada najmanje se kvarila i čini se kao najfunkcionalniji izbor.¹⁶⁷ Preporuka je da se postavi, vidljivo i jasno, napisano većim fontom, informacija o korišćenju lifta uz istaknuti, i stalno dostupni, broj telefona koji može pozvati osoba s invaliditetom ili neko iz njene pratnje, kako bi zatražila i najavila korišćenje platforme. Ovi podaci treba da se nađu i na veb sajtu ustanove, u već preporučenoj rubrici „Pristupačnost“. Preporuka je i da se do zamjene ovog lifta novim, ova platforma zaštititi određenom, prikladnom, konstrukcijom, nadstrešnicom kako bi korisnika/cu zaštitila od nepovoljnih vremenskih prilika.

Na samom ulazu u objekat, sa lijeve strane glavnog ulaza, nalazi se Biletarnica JU KIC „Budo Tomović“. Ona treba da bude pristupačnija. Iako korisnik/ca kolica može nesmetano ući, pult nije u skladu sa propisanom visinom. Potrebno ga je prilagoditi i za pristup osoba koje koriste invalidska kolica, osobe nižeg rasta, uključujući i djecu. Radi se o skromnom ulaganju.

167 Ranija testiranja, kao i njeno redovno korišćenje, pokazuju da korisnici/ce kolica platformu mogu bezbjedno koristiti. Ističemo činjenicu da se platforma trenutno ne može koristiti bez najave. Takav pristup jeste problematičan i sporan sa aspekta samostalnosti korisnika/ca.

Unutrašnjost objekta koji koristi ustanova

Ulazni prostor u objekat je odgovarajući. Korisnik/ca kolica može nesmetano ući u ulazni hol koji je i izložbenog karaktera. U njemu se realizuju brojni kvalitetni i zanimljivi programi po kojima je ova ustanova prepoznatljiva širom zemlje.

Svi hodnici u zgradi, na svim etažama, su prostrani i odgovarajuće, propisane, širine. Omogućavaju neometanu komunikaciju. Gazišta na stepenicima, u cijeloj zgradi, su, uglavnom, odgovarajuće širine.

Taktilne staze treba da budu postavljene u kompletnoj unutrašnjosti objekta (preporučuje se antiklizna površina). Sve prostorije u objektu - sale, kancelarije, bife, toaleti... - su označene i odgovarajućim natpisima na Brajevom pismu. O tome je još ranije izdata preporuka koja je u međuvremenu i realizovana, što predstavlja dodatni napredak u pristupačnosti u odnosu na ranije zatečeno stanje. Na ulazu u objekat se treba naći i orijentacioni plan. Radi se zaista o skromnom ulaganju.

Većina prostorija u prizemlju objekta - poput kancelarija u kojima su dramski program, tehnička podrška, muzički sektor, uključujući i bife, su pristupačne za korisnike kolica.¹⁶⁸ Primarno se misli na širinu vrata i veličinu istih. Pohvalno je što neke od kancelarija imaju i namještaj, konkretno radne stolove, koji su prilagođeni za korisnike kolica.¹⁶⁹ rukovodstva svih javnih gradskih ustanova kulture pri nabavi namještaja treba da vode računa o tome, bez obzira da li, trenutno, među osobljem imaju osobe s invaliditetom. Ovo se odnosi i na JU Gradsko pozorište čije je opremanje, namještajem i opremom, u toku.

U ulaznom holu se nalazi i stepenište za gornje etaže kao i za suterren.¹⁷⁰ Osim prizemlja, korisnici/e kolica, do daljnjeg, ne mogu pristupiti ostalim etažama. Preporuka je, da se u prizemlju objekta, do ugradnje unutrašnjeg lifta (taj projekat je u toku, više u nastavku), organizuje rad na način da tu budu kancelarije u kojima, zajedno sa ostalima, mogu raditi i angažovane osobe s invaliditetom. Takođe, do instaliranja unutrašnjeg lifta, u prizemlju treba privremeno urediti i rad prijemne kancelarije u kojoj bi se organizovali sastanci, radionice, konsultacije i slično, kao

168 Prostor bifea zahtijeva određena poboljšanja pristupačnosti.

169 Radi se o donaciji Američkog kutka.

170 Još ranije je preporučeno da prednost treba dati standardnom unutrašnjem liftu, kako zbog osoba s invaliditetom, tako i zbog svih ostalih korisnika/ca i osoblja ustanove.

i prijem na razgovor, od strane direktora/ke JU i drugih rukovodilaca/teljki, kao i službenika/ca JU sa građanima/kama i predstavnicima/cama civilnog društva.

Prostor ustanove konačno postaje funkcionalan i pristupačan

Konstatuje se da je započeo proces adaptacije, a istovremeno i prilagođavanja dijela unutrašnjosti zgrade JU KIC „Budo Tomović“ i krovne terase potrebama osoba s invaliditetom. Dr Miroslava Vujadinović, prominentna arhitektica iz Podgorice, svojim projektom značajno doprinosi uspostavljanju i širenju integrisanosti funkcionalnosti i pristupačnosti objekta¹⁷¹ Sugerisala je svrsishodnost unutrašnjeg lifta (što je u skladu i sa ranijim preporukama gradskih struktura za ljudska prava) nasuprot primarnoj ideji ostvarenja pristupačnosti samo krovne terase izgradnjom spoljašnjeg panoramskog lifta. Karijera dr Vujadinović je dijelom (od 2014.) definisana i značajnim iskustvom na polju rješavanja pristupačnosti objekata različite namjene. Prema informacijama dostupnim uoči samog završetka rada na ovoj studiji, glavni projekat Adaptacije ljetnje pozornice na krovu JU KIC „Budo Tomović“ koji obuhvata i ugradnju unutrašnjeg lifta je predat investitoru Agenciji za izgradnju i razvoj Podgorice. Trenutno se nalazi kod revidenta i eventualne primjedbe moraju biti otklonjene u ugovorom definisanom roku. Interesantno je napomenuti da za potrebe JU KIC „Budo Tomović“, u postojećem stepenišnom jezgru, nije mogao biti ugrađen tipski lift, već namjenski putnički koji ispunjava uslove važećeg Pravilnika o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekta za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom

Autorka, dr Vujadinović, je uvjerena da će ovaj projekat konačno omogućiti istinski dijalog prostora, ili značajnog njegovog dijela, sa raznovrsnom publikom, uključujući i osobe s invaliditetom.¹⁷²

JU KIC „Budo Tomović“ je zahvaljući ovoj rekonstrukciji konačno postaje integrisani prostor za uživanje kulture, u fizičkom i duhovnom smislu, i za učešće u kulturnom životu svih koji žive u Podgorici.

171 Više o autorki dostupno onlajn: <https://www.entasis.me/biography>; Pristupljeno 15.06.2026.

172 Razgovor sa autorkom, Podgorica, 15.06.2026.

Toalet

Uvažena je preporuka da se u prizemlju, na mjestu ranijih toaleta, adaptira i prilagodi i adekvatno opremi sanitarna prostorija za osobe koje koriste kolica. O tome je postojao jasan i detaljan plan, uključujući i grafički prikaz, i u Akcionom planu prilagođavanja objekata u javnoj upotrebi u vlasništvu Glavnog grada Podgorice za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom za period 2014-2015, ali nažalost ništa od navedenog nije realizovano sve do maja 2026.¹⁷³

Sada se može konstatovati da ustanova konačno ima toalet, uglavnom u skladu sa propisima.

Velika sala

Na prizemlju, u velikom ulaznom holu, se nalazi i ulaz u Veliku salu JU KIC „Budo Tomović“. Korisnik/ca kolica može pristupiti istoj, ali se kroz nju ne može samostalno kretati. Nagib je izražen. Izlazak iz sale je samostalno nemoguć. Izazovan je i uz asistenciju (zavisi i od fizičke snage i spremnosti asistenta). Ovdje se postavlja i pitanje bezbjedne evakuacije osoba s invaliditetom iz sale u slučaju požara i drugih rizičnih i vanrednih događaja i okolnosti. Tom pitanju u ovoj studiji je posvećena značajna pažnja (pogladati poglavlje posvećeno JU Gradsko pozorište). Uz asistenciju je moguće pristupiti sali i zauzeti poziciju pored sjedišta u prvom redu. Naglašava se da nema predviđenih, rezervisanih, mjesta za korisnike/ce kolica. Ranije je data preporuka da se na samom početku (prvi red), kao i po sredini sale, predvide najmanje po dva mjesta za osobe koje koriste kolica, kao i da budu vidljivo označena (ukupno četiri). Ocijenjeno je da ta preporuka (predloženo rješenje) ne treba da čeka detaljniju rekonstrukciju sale, već uz manju adaptaciju i uklanjanje sjedišta treba obezbijediti četiri mjesta i učiniti ih funkcionalnim i bezbjednim.

Preporučeno je još ranije da se povede računa o odmorištima koja će olakšati kretanje, učiniti ga bezbjednijim i poboljšati samostalno kretanje korisnika/ca kolica. Sada je dužina prolaza od ulaza u salu do prvog reda 15 metara.

173 Strane 37-9, Akcioni plan prilagođavanja objekata u javnoj upotrebi u vlasništvu Glavnog grada Podgorice za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom za period 2014-15; Glavni grad Podgorica-Sekretarijat za socijalno staranje, Sekretarijat za planiranje i uređenje prostora i zaštitu životne sredine i Agencija za izgradnju i razvoj Podgorice d.o.o

Korisnik_ca kolica u postojećim uslovima ne može izaći na binu. Ovdje je neophodno, baš zbog takve namjene, planirati i postaviti vertikalno podiznu platformu (poput one u plenarnoj sali Skupštini Crne Gore) a koju bi koristile i osobe smanjene pokretljivosti i osobe za koje je izlazak na binu i silazak sa bine, u trenutnim okolnostima, neizbježan.

U Velikoj sali nema taktilnih staza pa je preporuka da se iste postavе kako bi osobu s oštećenjem vida dovele do sjedišta.

Garderoba i toaleti u Velikoj sali, za glumce i glumice i umjetničko osoblje, nijesu prilagođeni za pristup osoba s invaliditetom pa i to pitanje treba uključiti u dalje planove poboljšanja pristupačnosti. Naročito kod postojanja intencije da se postepeno stvara odgovarajući umjetnički kadar osoba s invaliditetom.

Uprkos monitoring posjetama, detaljnim, neposrednim, razgovorima pa čak i javnim, medijskim, saopštenjima koji su ih pratili, prilikom adaptacije 2025. pristupačnost Velike sale nije ni najmanje poboljšana. Tadašnje rukovodstvo kao da je „odustalo“ od univerzalnosti kulture. „Odustajanje“ u kulturi nije rijetka pojava. Naročito ako i kada je vode političari/ke koje su slika i prilika balkanske političke nedosljednosti, manipulacije, i zasluženog neminovne prolaznosti.

Sala „Dodest“

Sala „Dodest“ nije pristupačna za osobe sa fizičkim invaliditetom. Čini se da je pristupačnost, po tom pitanju, teško ostvariti u praksi. Međutim, pristupačnost ove sale je moguće uspostaviti i poboljšati i za osobe sa drugim vrstama invaliditeta. Fokus treba biti na taktilnim stazama, opremi za audio deskripciju, induktivnoj petlji.

Suteren

U suterenu objekta nalaze se horska kao i folklorna sala koje će, po ugradnji unutrašnjeg lifta, čiji je projekat u toku, biti pristupačne i dostupne svima. I ovdje treba postaviti taktilne staze.

Multimedijalna sala

Na prvom spratu nalazi se Multimedijalna sala koja nije pristupačna za osobe sa fizičkim invaliditetom, kako zbog trenutnog nedostatka lifta čije je projektovanje u završnoj fazi a naročito zbog stepeništa. Sama sala se uz određena ulaganja može prilagoditi za osobe smanjene pokretljivosti o čemu je pisano i u ranijem, već citiranom, Akcionom planu (2014-15). Bitno ograničenje tog „skovanog plana“ jeste da se tada nije

razmišljalo o situaciji da osobe koje koriste kolica treba da pristupe i centralnom dijelu sale (predsjedavajućem stolu). Dakle, da budu i u ulozi onih koji govore, drže predavanja, učestvuju ili svjedoče sopstvenoj promociji književnog, naučnog, stručnog ili drugog djela. Na njih se gledalo samo kao na publiku. Publiku u posljednjem redu.

Preporuka je da se i u ovoj sali, u hodnicima koji vode do nje, kao i duž stepeništa, postave taktilne staze koje trenutno nedostaju. Tako bi se cijeli objekat JU KIC „Budo Tomović“ transformisao u funkcionalni prostor pristupačan za osobe s oštećenjem vida.

Zbog nemogućnosti pristupa događajima u ovoj sali protiv ustanove su vođeni i sudski postupci zbog diskriminacije i naknade nematerijalne štete. O tome je već govoreno u ranijim poglavljima.

Profesionalno osoblje: jačanje kapaciteta

Predlaže se i jačanje kapaciteta osoblja za pristup i rad sa osobama s invaliditetom. U odnosu na postojeće i buduće osoblje važno je povećati profesionalnu pažnju za unapređenje inkluzivnosti. Zapošljavanje osoba s invaliditetom je nezadovoljavajuće. Angažovanje kvalifikovanih osoba s invaliditetom, kao i stručnih osoba i iz drugih zajednica, može značajno pomoći JU kod daljeg razvijanja programa, sadržaja i aktivnosti, reviziji i inoviranju postojećih, (pro)širenju kulturno-umjetničkog izraza i sticanju nove publike.

Osobe koje će biti u ulozi hosta ili hostese u JU KIC „Budo Tomović“ treba da budu osposobljene za pružanje podrške i pomoći, asistencije, osobama koje koriste kolica, primarno za kretanje i boravak u Velikoj sali. To podrazumijeva pored uobičajenih aktivnosti pružanja informacija, sprovođenja i upućivanja publike, pomoćnog rada u garderobi, kontrole karata... da pruže i pomoć korisniku/ci kolica da dođu do svog mjesta, izađu do toaleta ili na pauzu, kao i bezbjedno napušte Veliku salu. Navedeno se treba naći i u rubrici „Pristupačnost“ na veb sajtu ustanove. Ukoliko ova radna mjesta trenutno ne postoje, treba ih sistematizovati. Obuku tih osoba, i ostalog tehničko-logističkog osoblja, treba organizovati kroz blisku saradnju sa reprezentativnim i specijalizovanim organizacijama osoba s invaliditetom. Uz učešće Sekretarijata za socijalno staranje i Službe Gradonačelnika Glavnog grada. Saradnja sa NVO je i prilika da osoblje stekne povjerenje zajednice.

Ranije je izdata preporuka da se osoblje ustanove osposobi za upotrebu i korišćenje znakovnog jezika. Izgradnja vještina po tom pitanju je započela. Glavni grad je, u saradnji sa NVO Juventas, a pod pokrovitelj-

stvom UNDP, organizovao obuku za znakovni jezik na početnom nivou koju su pohađali i predstavnici/e ustanove. Preporučuje se nastavak razvijanja vještina znakovnog jezika, samostalno ili grupno, kroz povezivanje sa ostalim gradskim ustanovama kulture, kao i institucijama, u oblasti kulture, koje je osnovala Vlada Crne Gore.

Regionalni književni festival „LiTeritorija“ je bio zanimljiv za koncept studije zbog svoje misije. Uprava i voditelji/ke programa su insistirali da se analizirani sadržaj ukloni iz studije jer nepravedno zapostavlja ostale programe u JU što može izazvati revolt njihovih urednika/ca. Autor/ke su bili otvoreni da se sa aspekta inkluzivnosti i pristupačnosti procijene svi programi aktivni u JU. U konačnici, izašlo se u susret zahtjevu sa preporukom, apelom, da se u ustanovi - zajedno sa gradskim sekretarijatima za kulturu i socijalno staranje, Službom Gradonačelnika, stručnim organizacijama i zajednicom osoba s invaliditetom - radi na jačanju različitosti kroz identifikovanje vidljivih i suptilnih prepreka koje sprečavaju vidljivost i učešće određenih društvenih grupa u kulturnom životu.

Još jedan predlog za razmišljanje

Fizička pristupačnost kulturnih ustanova uz obezbjeđenje odgovarajućih pomoćnih objekata poput rampi, platformi, liftova... treba biti prioritet. Ipak smo u 2026. godini, ali svi trebamo biti svjesni da priča o pristupačnosti na tome ne smije stati. Jedna od mogućnosti koja bi se u perspektivi mogla postepeno razvijati u ovoj javnoj ustanovi kulture, jeste uspostavljanje KIC hora znakovnog jezika. To je dodatna prilika za jačanje partnerstva sa civilnim društvom, nečujućom i publikom koja gubi sluh.¹⁷⁴ Detaljnije u poglavlju posvećenom praktičnim pozitivnim primjerima.

Veb sajt ustanove

Na sajtu ove kulturne ustanove Glavnog grada treba objaviti sve informacije koje se odnose na mjere pristupačnosti. Očekuje se, ali i preporučuje otvorenost i objektivnost, uz navođenje svih snaga i slabosti ustanove na polju pristupačnosti. Ova tema je obrađena u posebnom poglavlju koje je posvećeno pristupačnosti internetskih stranica svih ustanova kulture Glavnog grada.

Preporuka je da pri realizaciji svojih programa JU svoje korisnike/ce s invaliditetom podsjeti na mogućnost korišćenja usluge dostupnog i pristupačnog prevoza koji obezbjeđuje Glavni grad.

174 <https://www.youtube.com/watch?v=U4L9YTcYnsU&t=11s>. Pristupljeno: 22.05.2026.

X

JAVNA USTANOVA GRADSKO POZORIŠTE PODGORICA

O ustanovi

Javna ustanova (JU) Gradsko pozorište osnovano je 2002. kao javna ustanova čiji je osnivač Skupština Glavnog grada Podgorice. Nastavlja i baštini tradiciju ranijeg Dječijeg pozorišta (1994), njemu prethodnog Pionirskog kulturnog centra (1959) i Pionirskog pozorišta (1951).¹⁷⁵

Gradskim pozorištem upravlja Pozorišni savjet dok su direktor i umjetnički direktor organi rukovođenja.¹⁷⁶

Pozorišni savjet, i sa aspekta ove analize, ima naročiti značaj: donosi program rada i usvaja repertoar sa umjetničkom koncepcijom Gradskog pozorišta, određuje cijene usluga koje pruža pozorište, bira i razrješava organe rukovođenja, donosi Statut i Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, donosi odluke o stručnom usavršavanju i stipendiranju, utvrđuje poslovnu politiku i programsku orijentaciju sa planovima razvoja Gradskog pozorišta a može obrazovati i radna tijela (stalna ili privremena) za obavljanje pojedinih poslova iz svog djelokruga. Konačno, kao tijelo koje upravlja Gradskim pozorištem usvaja periodične izvještaje o radu i donosi pozorišna pravila. Predsjednika/cu i članove/ice Pozorišnog savjeta imenuje i razrješava gradska skupština (iz reda zapošljenih bira se jedna osoba dok ostali - predsjednik i tri člana/ice - treba da budu afirmisani/e stvaraoci/teljke ili stručnjaci/kinje iz oblasti od neposrednog značaja za razvoj kulture).¹⁷⁷

175 Pojam pionir, u bivšoj zajedničkoj državi (socijalističkoj Jugoslaviji), u ideološkoj dimenziji, odnosio se na dijete osnovnoškolskog uzrasta.

176 Prema statutarnim odredbama imenovanje umjetničkog direktora/ke nije obavezno ako je direktor/ka Gradskog pozorišta umjetnik/ca ili stručnjak/inja visoke reputacije; <https://pgpozoriste.me/o-nama/dokumentacija>. Pristupljeno 01.05.2026.

177 Prilika je da se zahvalimo upravi i osoblju Gradskog pozorišta na intenzivnoj i

Javni interes u pozorištu

Predviđeno je, Statutom ustanove, da se predsjednik/ca i članovi/ce Pozorišnog savjeta mogu razriješiti i zbog razloga „ako ne štite javni interes“. Ovo bi moglo biti značajno i sa aspekta ljudskih prava i pristupačnosti kulture za osobe s invaliditetom. Međutim, inicijativu za razrješenje zato što se ne štiti javni interes ne može podnijeti niko iz (šire) javnosti, već isključivo članovi/ice Pozorišnog savjeta, direktor/ka, reprezentativna sindikalna organizacija ili najmanje trećina od ukupnog broja zaposlenih.

Osigurana pristupačnost pozorišta, i svih drugih javnih ustanova kulture, nesporno bi trebala da predstavlja javni interes, stav je autora ove analize.

Dr Vladimir Kolarić, ugledni teoretičar umjetnosti i kulture, pokušava unaprijediti kvalitet tematske diskusije i „širinu društvene svesti“ o ovom pitanju. Kulturna politika, kako državna tako i lokalna, je u određenom institucionalnom, sistemskom, okviru, i „ne može biti nezavisna od konteksta države (i grada - o.a) u kojoj se sprovodi“.¹⁷⁸ Kako su Crna Gora i Glavni grad Podgorica zasnovani na demokratiji, vladavini prava i poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, shodno tome Gradsko pozorište, ili bilo koja druga kulturna ustanova koju je osnovala Skupština Glavnog grada, ne može biti „oslobođeno“ od poštovanja navedenih temeljnih principa.

I dr Kolarić je mišljenja, poput nekih crnogorskih kulturnih i umjetničkih stvaralaca, da postoji problem definisanja javnog interesa u kulturi i da je to mnogo „složenije“ učiniti nego na ostalim područjima života i ljudskog rada...¹⁷⁹ Ipak, njegovo viđenje tog javnog interesa, po mišljenju autora ove studije, nesporno korespondira sa vrijednostima demokratiskog društva, ljudskih prava (naročito slobode izražavanja) i društvene

sadržajnoj komunikaciji, organizacijama civilnog društva, u zemlji i šire, koje smo kontaktirali naročito povodom pozitivnih praktičnih primjera koji bi mogli da osnaže pristupačnost i kvalitet rada ove JU i kulture Glavnog grada Podgorice u cjelini kao i dramaturgu Rajku Raduloviću koji nas je strpljivo i pedagoški podržao i vodio u ovom procesu.

178 strane 10-11. Dostupno onlajn: https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads-/2023/06/Javni_interes_publikacija_Final.pdf. Pristupljeno 02.05.2026.

179 U javnosti je već duže prisutna stručna ali i politička diskusija (polemika) o tome kako definisati i štiti javni interes u pozorištu. V. „Naša država može biti teatarska platforma“, autorka Jelena Kontić, portal Vijesti, 29.05.2019. Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/kultura/387433/nasa-drzava-moze-biti-teatarska-platforma>. Pristupljeno 02.05.2026.

kohezije. On kaže: „Javni interes u kulturi se tiče ideja i vrednosti usmerenih ka smislu individualnog i kolektivnog postojanja, povećanju kvaliteta života, boljem društvenom povezivanju na svim nivoima i društvenoj integraciji“.¹⁸⁰ Bez obzira na model kulturne politike, čak i uz krajnju rigoroznost u njihovom tumačenju, domaći i međunarodni standardi (propisi) jasno ukazuju da na pitanje invaliditeta treba isključivo gledati kao na kulturnu različitost (raznovrsnost). Javni interes u kulturi, prema Kolariću, treba uzeti u obzir, između ostalog, potrebe „unutardruštvene integracije i kohezije“ kao i „ravnoteže interesa različitih segmenata društva“.

Naročito nam je stalo da istaknemo sljedeće razumijevanje javnog interesa u kulturi kako bi se razumio i značaj potrebe za osiguranjem odgovarajućeg kvaliteta života osoba s invaliditetom i njihovog (boljeg) društvenog prihvatanja: „Kultura, kulturne aktivnosti i potrošnja, takođe – a to kulturna politika mora da ima na umu – povoljno deluju na razvoj ličnosti u celini, a posebno na razvoj introspekcije, bogatijeg emotivnog života, doživljaja sopstvenog identiteta, doživljaja drugih i okruženja. Postoje empirijski podaci koji pokazuju da kulturne i umetničke aktivnosti u slobodno vreme doprinose opštem zadovoljstvu sobom i životom, odnosno ličnom blagostanju, kao i da mladi koji su u većoj meri učestvovali u kulturnim aktivnostima imaju bolja akademska postignuća i veći nivo angažmana u društveno korisnim aktivnostima, uz smanjenje nasilnog ponašanja i društvene konfliktности“.¹⁸¹

Konačno, dr Kolarić, pitanje dostupnosti i pristupačnosti kulturnih aktivnosti osobama s invaliditetom - kroz kulturnu demokratiju i učešće, participaciju, u kulturi na kojoj, u ovoj analizi, naročito i na više mjesta, insistiramo - prepoznaje važnim elementima javnog interesa koji zagovaramo.¹⁸²

Autori ove analize mišljenja su, i u tom pravcu i djeluju prema konkretnoj gradskoj ustanovi kulture, da je javni interes u kulturi prethodno prilično korektno pojašnjen i preporučuju da isto treba uzeti u obzir kod pripreme i donošenja narednih planova za razvoj kulture. Javni interes u kulturi se prepoznaje i u načelima ostvarivanja i razvoja kulture u Crnoj Gori - poštovanja prava na kulturu, ravnopravnog očuvanja svih kulturnih identiteta i poštovanja kulturne različitosti, izgradnje i unapređenja sistema kulture, u skladu sa međunarodnim standardima, a naročito

180 Isto, strana 30.

181 Isto, strane 43-44.

182 Isto, strane 55-66.

standardima EU, te demokratizacije i decentralizacije kulturne politike. Razvoj kulturnog i umjetničkog stvaralaštva osoba s invaliditetom jedan je od definisanih poslova od javnog interesa u kulturi.¹⁸³ Konačno, Zakonom o kulturi, članovima 6, 10 i 11, utvrđeno je da se javni interes u kulturi na nivou jedinice lokalne samouprave ostvaruje donošenjem opštinskog programa razvoja kulture. O ovome više u poglavlju koje je posvećeno Sekretarijatu za kulturu.

Pozorišni savjet Gradskog pozorišta i društvena kohezija

Služba Gradonačelnika Glavnog grada predložila je Pozorišnom savjetu Gradskog pozorišta pripremu i donošenje odluke, u cilju poboljšanja dostupnosti i pristupačnosti repertoara JU Gradsko pozorište, kojom bi se osobama s invaliditetom sa jednim pratiocem/teljkom omogućio besplatan ulaz. Ova mjera imala bi i jasan kompenzacioni karakter sa obzirom na činjenicu da JU Gradsko pozorište, čak i u novom objektu, nema u potpunosti osiguranu pristupačnost utvrđenu domaćim pozitivnim propisima i međunarodnim standardima.

Takođe, iz Službe Gradonačelnika Glavnog grada je inicirano i formiranje Komisije za pristupačnost i društvenu koheziju koja bi, kao stalno radno tijelo, kontinuirano pratila tematiku pristupačnosti (u fizičkom i programskom smislu), pitanja invaliditeta, komunikaciju i odnose sa manjinskim i marginalizovanim društvenim grupama, zaštitu javnog interesa u kulturi i pozorištu konkretno, pružajući, sa navedenim u vezi, odgovarajuće sugestije i predloge, prema upravi pozorišta, konkretno organu upravljanja. Iskazana je spremnost da predstavnici/ce Službe Gradonačelnika i Sekretarijata za socijalno staranje pomognu i neposredno učestvuju u radnom tijelu.¹⁸⁴

Oslobađanje od uobičajenih pravila koja važe za druge je česta strategija u poslovanju ustanova kulture kako bi se, kroz afirmativni i kompenzacioni pristup, podržala ljudska prava i doprinosilo jednakosti.

Estetika pristupa - umjetnička pristupačnost

Koncept estetike pristupa omogućava osobama s invaliditetom (osobama s oštećenjem sluha i vida) isto estetsko iskustvo kao i ostaloj publi-

183 Zakon o kulturi ("Sl. list CG", 049/08 od 15.08.2008, 016/11 od 22.03.2011, 040/11 od 08.08.2011, 038/12 od 19.07.2012)

184 Inicijativa Službe Gradonačelnika broj 01-018/26-1928/27 od 28.05.2026; Dokumentacija GG.

ci, bez invaliditeta. Pristup kulturi, kao ljudskom pravu, prevazilazi tehničku obavezu. U suštini umjetničke pristupačnosti jeste participacija.

Inovativni, aktivistički, dizajn može podržati rješavanje nejednakosti i stvaranje novih prilika za osobe s invaliditetom. „Resursi pristupačnosti poput teatarskih pozorišnih titlova dio su koncepta i proba od samog početka i razvijaju se sa istim umjetničkim standardima kao i scenografija ili koreografija. Cilj je ponuditi publici s invaliditetom jednako estetsko pozorišno iskustvo kao i publici, bez invaliditeta“.¹⁸⁵

Važno je obrazovanje svih u pozorištu o širim pitanjima invaliditeta. Zato se na nivou svih ustanova kulture, naročito Gradskog pozorišta, pod pokroviteljstvom Glavnog grada (kao osnivača) i u bliskoj saradnji sa organizacijama osoba s invaliditetom preporučuje pokretanje specijalizovanog obrazovnog projekta „Radionica umjetničke pristupačnosti“ ili „Radionica estetike pristupa“. Predložena obrazovna inicijativa može biti i dio godišnjeg plana rada Sekretarijata za kulturu Glavnog grada.

Preporučuje se Upravi pozorišta da u procesu tehničkog opremanja objekta uzme u obzir i tehničku opremu (rješenja) koja podržavaju zadovoljavanje različitih zahtjeva, posebno osoba s oštećenjem sluha i vida. Pozitivan primjer, prvi te vrste u zemlji, nalazimo u Crnogorskom narodnom pozorištu (o tome se govori i u poglavlju o praktičnim pozitivnim primjerima).

Pozorišna zastupljenost osoba s invaliditetom i smanjenje preferencije neinvaliditeta

Crnogorska i gradska profesionalna kultura je bez osoba s invaliditetom. Iako studija primarno fokusira širenje publike gradskih ustanova kulture koja uključuje i osobe s invaliditetom, ne zanemaruje ni ostala pitanja uključivosti. Dakle, intencija je da se podstaknu dalja razmišljanja, i akcije u tom smjeru, kako bi JU Gradsko pozorište postalo „funkcionalno pogodno i opremljeno“ za osobe s invaliditetom u ulozi publike (1), osoblja u organizacionom, tehničkom ili administrativnom smislu (2) i (3) profesionalnog umjetničkog osoblja koje učestvuje u izvođenju scenskih djela.¹⁸⁶ Gradsko pozorište, kroz namjenski stipendijski program, može

¹⁸⁵ Pisani prevod na jeziku publike teksta koji se izvodi na sceni a prikazuje se iznad pozornice tokom izvođenja scenskog djela.

¹⁸⁶ Scensko djelo, shodno Zakonu o pozorišnoj djelatnosti, (član 6), obuhvata umjetnička djela, kao i sinkretične oblike scenskog dešavanja nastale u obliku pozorišne predstave (drame, kamerne drame, monodrame, pantomime, recital i sl.), muzičke predstave (opera, opereta, oratorijum, mjuzikl i sl.), plesne pred-

pokušati da postepeno u svoje osoblje uvodi osobe s invaliditetom koje su i reditelji/ke, dramaturzi/škinje, glumci/ice, scenografi/kinje kostimografi/kinje, muzički/e ili filmski/e urednici/e.

To bi mogao biti i istorijski važan podsticaj pozitivnoj promjeni doživljaja invaliditeta. Kada iznosimo ovu inicijativu podrazumijeva se da će glumci/ice s invaliditetom igrati širi raspon uloga, a ne samo uloge osoba s invaliditetom. O tome i u nastavku jer je intencija ove studije i njenih autora da se smanji preferencija u kulturi i javnosti u cjelini prema neinvaliditetu. U stručnoj pozorišnoj literaturi brojni su tekstovi koji ističu i važnost autentične interpretacije invaliditeta pa se na pozornici treba naći i postava glumaca/ica s invaliditetom.

Preporuka o stipendijskom programu koji podstiče dalji razvoj kulture u Podgorici data je i u odnosu na rad Sekretarijata za kulturu (vidjeti u poglavlju o Sekretarijatu za kulturu).

Invaliditet u pozorištu, filmu, TV serijama

Brojne su projekti i inicijative koje analiziraju savremene predstave, filmove ili serije u kojima učestvuju osobe sa stvarnim invaliditetom. Te sistematizacije doprinose boljem razumijevanju i komunikaciji, kao i prihvatanju invaliditeta kod šire javnosti. Tome naročito doprinosi ekranizovana umjetnost.¹⁸⁷ Važno je odbacivanje tradicionalističkih, stereotipnih, pristupa, koji su dugo dominirali, a koji su „podsticali stigmatu i isključenost“. Savremena sintetizovana istraživanja nam govore, i to je ohrabrujuće, da se sve više preispituju „tradicionalne norme“ a invaliditet prikazuje na ispravan i inkluzivan način.¹⁸⁸ Dr Džejms Kejsi (James Casey) je mišljenja da „kultura igra glavnu ulogu u društvenim scenarijima o invaliditetu“. On kritički istražuje kako filmovi predstavljaju i

stave (balet, koreodrama, folklorna predstava i sl.), priredbe (svečane, edukativne, zabavno-estradne i sl.) i koncerte.

187 Analizi narativa se pristupa u svijetlu konteksta u kojem je smješten invaliditet, očekivanja „kao klasifikacija koju invaliditet prima putem zahtjeva normalnosti“ i iskustva kao reakcije (publike) na suočavanje s invaliditetom. Detaljnije: https://www.geku.uni-passau.de/en/romance-literatures-and-cultures/research/project-details/research_project/dfg-project-narrative-expectation-on-experience-disability-in-contemporary-european-theatre-and-film. Priступljeno 05.06.2026.

188 Gallego, A. G., Ferreira, C., & Arias-Gago, A. R. (2025). Stereotyped Representations of Disability in Film and Television: A Critical Review of Narrative Media. *Disabilities*, 5(4), 87. <https://doi.org/10.3390/disabilities5040087>

društveno konstruišu invaliditet - „kao pretjerano manjkavog idealu ne-invaliditeta“.¹⁸⁹

Artur Hjuze (Arthur Hughes) je britanski glumac. Studirao je glumu na Kraljevskom velškom koledžu za muziku i dramu (Royal Welsh College of Music & Drama). Prvu glavnu glumačku ulogu je dobio 2018. godine.¹⁹⁰ Prvi je glumac s invaliditetom (tako se samodeklariše) koji je na RSC glumio Ričarda III (Richard the Third), koji je i sam bio osoba s invaliditetom, u istoimenoj Šekspirovoj (William Shakespeare) drami (političkom trileru).¹⁹¹ Hjuze je, komentarišući ulogu u jednoj od najcjenjenijih engleskih drama, rekao „Svaki put kada glumac s invaliditetom glumi Ričarda, to je važan korak za reprezentaciju“. Ima i savjet za glum(i)ce s invaliditetom: „Drugim ambicioznim glumcima s invaliditetom rekao bih da budu glumci zbog svog invaliditeta, a ne uprkos njemu. Dugi niz godina osjećao sam da radim kao glumac i imao sam toliko sreće jer se nijesam „uklapao u kalup“ onoga što je industrija željela. Možda je to djelomično tačno, ali ljubav prema sebi, svom invaliditetu i radu daje mi smjer i moć da stvorim novu industriju. Ako svi to učinimo, mislim da će velika, sjajna nova generacija talenata s invaliditetom krasiti naše pozornice i ekrane“.¹⁹² Hjuze (Hughes) je igrao i u kultnom ljudskopravaškom filmu „Then

189 „Disability, Deficiency and Excess: A Critical Re-examination of the Construction, Production and Representations of Physical Disability in Contemporary European Film“, James Casey, National University of Ireland, Galway-Department of English and The Huston School of Film and Digital Media, September 2014. Dostupno online: https://www.academia.edu/34042993/Disability_Deficiency_and_Excess_A_Critical_Re-examination_of_the_Construction_Production_and_Representations_of_Physical_Disability_in_Contemporary_European_Film; Pristupljeno: 06.06.2026.

190 Netflix TV serija „The Innocents“, <https://www.youtube.com/watch?v=1L9SH-VG7ucQ>, pristupljeno 06.06.2026.

191 BBC, Radio 4, razgovor vodio Tom Sutcliffe. Dostupno online: <https://www.bbc.co.uk/programmes/m0018nfv> u tekstualnom i audio formatu; „Arthur Hughes: First disabled Richard III is ‘big gesture’ from RSC“, autorka Emma Saunders, BBC, 17.06.2002, <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-61549419>; <https://www.youtube.com/watch?v=2a21CYzkrwc> i <https://www.youtube.com/watch?v=HdMN0oaa4mg>; Osvrt kritike na pozorišnu predstavu: „Richard III review-Shakespeare’s supervillain breezes through the bloodbath“, Arifa Akbar, The Guardian, 01.07.2022; Dostupno online: <https://www.theguardian.com/stage/2022/jul/01/richard-iii-review-rsc-stratford-arthur-hughes>. Pristupljeno 07.06.2026.

192 „Arthur Hughes on being an actor on stage and screen with an upper-limb difference“, autorka Emma Purcell, 19.08.20204 <https://disabilityhorizons.com/2024/08/arthur-hughes-on-being-an-actor-on-stage-and-screen-with-an-upper-limb-difference/>. Pristupljeno 07.06.2026.

Barbara met Alan“ koji govori o snazi i moći pokreta osoba s invaliditetom u borbi za jednakost. Partnerka u filmu je Rut MAdli (Ruth Madeley), takođe glumica s invaliditetom.¹⁹³

Navodimo i primjer glumca R.J. Mita (Roy Frank Mitte III) kojeg i crnogorska javnost pamti po ulozi u seriji „Breaking bad“, a u kojoj je prikazana normalnost invaliditeta, kao i bilo kojeg drugog identiteta.¹⁹⁴

Kada, jednog dana, glumci/ice i ostali djelatnici/e s invaliditetom postanu dio Gradskog pozorišta treba voditi računa da ne budu zapostavljeni. O tome nam govori glumac s invaliditetom (oštećenje vida) i reditelj Ben Wilson, koji se, između ostalog, zanima, kroz audio dramu, i za problematiku nasilja nad osobama s invaliditetom. Audio drama „Unseen“ nastala je zajedničkim, timskim radom, kroz proces osmišljavanja, od strane slabovidnih pisaca. Sve kreativne uloge, poput dizajnera zvuka i urednika scenarija, obavili su slabovidni kreativci/ke. Takođe, svi glumci koji su „posudili“ glas, su bile osobe s oštećenjem vida.¹⁹⁵ Zahvalni smo „Extant“-u na odobrenom citiranju, predivnoj i korisnoj komunikaciji i pruženim savjetima.¹⁹⁶

Preporučene analize i autori/ke pomažu da se prepoznaju sve naše licemjernosti i „prividna otvorenost“ prema invaliditetu.

Audio drame - zvučna dramska umjetnost **- Zvučno pozorište**

Uprava Gradskog pozorišta se ohrabruje da razmotri mogućnosti pokretanja dramskog programa u zvučnom formatu. O razvoju radio drame u Crnoj Gori interesantno je pisala Dragana Tripković.¹⁹⁷ O transformaciji

193 <https://www.youtube.com/watch?v=ooD1CAyVlhM>, pristupljeno 06.06.2026.

194 <https://i-d.co/article/breaking-bads-rj-mitte-is-changing-hollywoods-perception-of-disability/>, razgovarala Felicity Kinsella; Pristupljeno 05.05.2026.

195 Audio drama „Unseen“, Dostupno online, kao i kopija scenarija: <https://extant.org.uk/productions/unseen>. Pristupljeno 12.06.2026.

196 Extant je vodeća grupa za profesionalne scenske umjetnosti u Ujedinjenom Kraljevstvu koja istražuje oštećenje vida u cilju stvaranja jedinstvenih i inovativnih umjetničkih iskustava, stavljajući osobe s oštećenjem vida u centar svega što rade: od produkcije koju stvaraju, preko umjetnika koje zapošljavaju ili podržavaju u izgradnji snažnijih karijera u pozorišnoj i kulturnoj industriji, do publike, kao učesnika, pred kojim nastupaju i sa kojima rade. Za više informacija o njihovom radu: <https://extant.org.uk/>. Pristupljeno: 12./6.2026.

197 „Radio-drama: Povratak zamrlih zvukova teatra“, Dragana Tripković, Vijesti, 17.04.2012. Dostupno onlajn: „<https://www.vijesti.me/zabava/322092/radio-drama-povratak-zamrlih-zvukova-teatra>“. Pristupljeno 18.04.2026.

radio drame na javnom servisu, kroz proces multimedijalnosti, do jednostavnog audio formata pisala je i Ana Andrea Martinoli, producentkinja i profesorka Fakulteta dramskih umjetnosti Univerziteta u Beogradu.¹⁹⁸ Novi program, koji se preporučuje, mogao bi se zvati „Zvučno pozorište“, baš kako i Martinoli u navedenom tekstu naziva audio dramu. Orijentisao bi se prema široj publici, u koju spadaju i osobe s invaliditetom. To bi bila prilika za zajedničko partnerstvo i povezivanje pozorišnih glumaca/ica sa strukturama Pokreta osoba s invaliditetom, studentima/kinjama i JU Biblioteka pristupačnih formata Crne Gore. Ovaj program bi mogao da „nadogradi“ pristupačnost gradskog pozorišta.

Uprava Gradskog pozorišta je saopštila da će uvažiti brojne preporuke i kroz pripremu i usvajanje programa rada u narednim godinama, što uključuje razvoj audio drama, izvođenje predstava uz tumačenje na znakovni jezik, kao i nabavku asistivne opreme namijenjene osobama s oštećenjem sluha.

Umjetničko osoblje i osobe s invaliditetom: Povezivanje kroz pozorišnu radionicu

Već je nešto rečeno o pozorišnoj zastupljenosti osoba s invaliditetom i kako raditi da jednog dana one budu dio umjetničkog osoblja ili imaju sopstvenu pozorišnu scenu (teatar) u Podgorici.

Pozorišna radionica za osobe s invaliditetom jedna je od ideja koju nudimo za dalja razmišljanja i diskusiju. Pozorišne grupe osoba s invaliditetom i menadžeri/ke u umjetničkom sektoru, poput Luize Sanfey (Luisa Sanfey), voditeljke razvoja umjetnika u Extantu, smatraju da je ideja za radionicu „odličan prvi korak u podršci osobama s invaliditetom za rad u pozorištu“. Podsjećajući da u Extantu redovno održavaju radionice improvizacije pod nazivom „No Dramas!“ koje vode profesionalni glumci s oštećenjem vida, Luisa Sanfey smatra da bi program u podgoričkom Gradskom pozorištu „dugoročno mogao postići cilj - osposobiti osobe s invaliditetom za (samostalno-o.a) vođenje pozorišnih radionica“.¹⁹⁹ U ovom dijelu Evrope, u Extantu, naročito pohvaljuju rad pozorišta Novi život u Zagrebu i Radionicu Integracije u Beogradu, koji su primjeri dobre prakse i u ovoj studiji.

198 „Interaktivnost i transmedijalno pripovedanje kao okviri za razvoj savremene radio drame“, zbornik radova FDU, Ana Martinoli. Dostupno onlajn: https://www.academia.edu/12010365/Interaktivnost_i_transmedijalno_pripovedanje_kao_okviri_za_razvoj_savremene_radio_drame. Pristupljeno 18.04.2026.

199 Razgovori, komunikacija, vođeni u periodu 15-17.06.2026; Dokumentacija GG.

Pokretanje pozorišne radionice za osobe s invaliditetom je prilika za blisku i čvrstu saradnju gradskih ustanova kulture (Gradsko pozorište i KIC „Budo Tomović“), FDU i organizacija osoba s invaliditetom.

U koprodukciji Gradskog pozorišta sa KotorArt-om i Muzičkim centrom Crne Gore izvedena je premijera savremene opere „Ostrvo“. U Gradskom pozorištu ponosno napominju da jednu od glavnih uloga tumači djevojčica s oštećenjem vida, „što predstavlja važan korak ka većoj vidljivosti i inkluziji djece i mladih s invaliditetom u profesionalnom pozorišnom stvaralaštvu“.

„Pozorište izlazi iz sale, a Javni servis iz studija“

JU Gradsko pozorište i nacionalni javni servis RTCG uspostavili su saradnju u interesu publike. Odluka rukovodećih struktura koja je za pohvalu jer doprinosi snažnijoj i široj promociji podgoričke pozorišne scene. Zaključeni protokol „predviđa emitovanje pozorišnih predstava i kulturnih događaja, specijalne emisije o teatru, razgovore sa glumcima i rediteljima, kao i dokumentarne sadržaje koji će publici približiti istoriju, značaj i savremeni izraz pozorišne umjetnosti“.²⁰⁰

Repertoar na Brajevom pismu

Gradsko pozorište je tokom rada na ovoj studiji pokrenulo inicijativu za štampanje edicije savremenih dramskih tekstova sa repertoara Gradskog pozorišta na Brajevom pismu. Planiraju da izdanja budu donirana bibliotekama i drugim ustanovama kako bi bila dostupna osobama s oštećenjem vida.

Komunikacija sa Agencijom za izgradnju i razvoj Podgorice: Ranija i sadašnja praksa

Služba Gradonačelnika Glavnog grada je godinama, u kontinuitetu, pružala doprinos prepoznavanju pitanja pristupačnosti važnim za poštovanje ljudskih prava i učešća svih građana i građanki, bez razlike, u kulturnom životu. Proaktivnom komunikacijom unutar sistema Glavnog Grada, Služba Gradonačelnika je nastojala da promoviše suštinu i nužnost univerzalnog dizajna. Po tom pitanju naročito se ističe komunika-

²⁰⁰ „RTCG i Gradsko pozorište udružuju snage za veću dostupnost kulture građanima“, portal RTCG, 20.05.2026. Dostupno onlajn: <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/846312/rtcg-i-gradsko-pozoriste-udruzuju-snage-za-vecu-dostupnost-kulture-gradjanima.html>. Pristupljeno: 25.05.2026.

cija sa Agencijom za izgradnju i razvoj Podgorice, privrednim društvom čiji je osnivač Skupština Glavnog grada Podgorice. Osnovne djelatnosti Agencije su: uređivanje građevinskog zemljišta, izgradnja i rekonstrukcija putne mreže na području Glavnog grada, izgradnja, rekonstrukcija, održavanje i korišćenje poslovnog prostora i realizacija programa u oblasti investicija od interesa za Glavni grad.²⁰¹

Na dostavljene izvještaje o procjeni pristupačnosti (njih ukupno 11, uključujući i izvještaj o zatečenom stanju 2022-3 u novom objektu namijenjenom za gradsko pozorište), tadašnje rukovodstvo ovog privrednog društva je zatražilo od Službe Gradonačelnika da se izjasni da li je Agencija za izgradnju i razvoj Podgorice ima obavezu u preuzimanju daljih aktivnosti u sprovođenju mjera i preporuka za poboljšanje pristupačnosti poslovnih prostora Glavnog grada.²⁰²

Služba Gradonačelnika se izjasnila da Agencija treba da preduzme dalje aktivnosti na utvrđeno stanje i izdate preporuke za poboljšanje pristupačnosti prostora Glavnog grada.²⁰³

Ubrzo, predsjednik Upravnog odbora je obavijestio Službu Gradonačelnika Glavnog grada da Agencija nije u mogućnosti da preuzme aktivnosti na sprovođenju mjera poboljšanja pristupačnosti objekata od javnog značaja jer „nemamo dovoljan broj zaposlenih lica koji bi se posvetili ovom problemu, a imajući u vidu svakodnevni obim radnih zadataka i poslova na kojima smo angažovani“.²⁰⁴

Iz Kancelarije za ljudska prava prema odgovornima u Glavnom gradu službenim putem je skrenuta pažnja na „sadržaj, koncept i zaključnu poruku“ u odgovoru iz Agencije za izgradnju i razvoj Podgorice d.o.o za koji je ocijenjeno da je krajnje upitan i zabrinjavajući sa aspekta poštovanja domaćih i međunarodnih standarda u odnosu na obavezu obezbjeđenja ravnopravnosti svih građana/ki i nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada osobama smanjene pokretljivosti i osoba s invaliditetom u objektima koje koriste organi, službe, ustanove i privredna društva čiji je osnivač Glavni grad Podgorica.

201 Detaljno dostupno online: <https://agencijazaizgradnjuirazvoj.podgorica.me>; Pristupljeno 18.05.2026.

202 Dopis predsjednika UO Agencije za izgradnju i razvoj Podgorice broj 2789 od 02.03.2023.

203 Odgovor rukovoditeljke Službe Gradonačelnika broj 01-018/23-1783/2 od 10.03.2023.

204 Dopis predsjednika UO Agencije za izgradnju i razvoj Podgorice broj 3597 od 20.03.2023.

Ubrzo je došlo do promjene gradske administracije a predlog za podnošenje pritužbe Zaštitniku ljudskih prava i sloboda Crne Gore ostao je nerazmotren.

Prilikom monitoring posjeta i provjere pristupačnosti novog objekta namijenjenog gradskom pozorištu 2026. godine prisustvovao je i izvršni direktor Agencije za izgradnju i razvoj Podgorice Bajko Vučićević. Njegov pristup prema nedostacima na koje je ukazano iz Službe Gradonačelnika nije bio diskriminatoran ili potcjenjivački u odnosu na važnost osoba s invaliditetom kao redovne publike u budućem pozorištu.

Pristupačnost JU Gradsko pozorište sa preporukama

Procjena pristupačnosti objekta koji je namijenjen za Gradsko pozorište je proces koji je trajao godinama. Iz Službe Gradonačelnika Glavnog grada su 2022. inicirane prve aktivnosti monitoringa.²⁰⁵ U kontinuitetu su pružane preporuke da se otklone nedostaci, a objekat u konačnici bude na nivou minimalno definisanih standarda. Posljednja provjera pristupačnosti je obavljena u prisustvu direktora Agencije za razvoj i izgradnju Podgorice i direktorke Gradskog pozorišta, njihovih saradnika/ca kao i predstavnika/ca izvođača. Tokom procjene pristupačnosti novog objekta i brojnih povezanih konsultacija, stekao se dojam o snažnoj predanosti aktuelne Uprave pozorišta ne samo ljudskim pravima već i ideji inkluzivnog pozorišta. Direktorka Sandra Vujović, istaknuta dramska književnica, dramaturškinja i rediteljka, posjeduje svijest i značajno iskustvo koje daje prostora za nadu da će stvaranje pristupačnog i inkluzivnog, uključivog, pozorišnog prostora i sadržaja biti njen cilj.

Objekat je završen i otvoren. Stavljanje u radnu funkciju se očekuje na jesen 2026. godine. Do tada će biti i opremljen, što je i dodatna prilika da se primijene standardi pristupačnosti, shodno najnovijim izdatim preporukama.

Prije dalje diskusije, kratko ukazujemo da iako se izgradnja objekata u Crnoj Gori zasniva se i na načelu stvaranja uslova za pristup, kretanje

²⁰⁵ Registrovane su, tokom procesa, brojne činjenice i situacije koje su se, ili se još uvijek, nepovoljno odražavaju na ukupnu pristupačnost zbog čega je, u više navrata, preporučena hitna reakcija i odgovarajuće djelovanje donosilaca odluka. Zanimljivo je da je prilikom prve monitoring posjete objekat bio i bez struje. I pored napora da se osvijetljenje kako tako improvizuje uz pomoć većeg broja mobilnih telefona, aktivnost nije uspjela pa je dogovoreno da nadzorni organ zakaže novi termin kako bi se posjeta nastavila. Tako je učinjeno. Naredna dogovorena procjena je realizovana, u prisustvu predstavnika/ca projektantskog biroa, uz mjerenja i simuliranja kretanja u prostoru.

i boravak osoba smanjene pokretljivosti i osoba s invaliditetom, te osobe su uglavnom gubitnici tog procesa. Zakonom o izgradnji objekata uređuju se način i uslovi izgradnje objekata, obavljanje djelatnosti izgradnje objekata i druga pitanja od značaja za izgradnju objekata.²⁰⁶

Za javne objekte, glavni projekat obavezno sadrži i rješenja za nesmetan pristup, kretanje, boravak, rad i bezbjednu evakuaciju osoba smanjene pokretljivosti i osoba s invaliditetom. Revizija glavnog projekta je obavezna i obuhvata provjeru, između ostalog, i ispunjenosti uslova prilagođenosti objekta osobama smanjene pokretljivosti i osobama s invaliditetom.

Osnovni zahtjevi za objekat su zahtjevi koje objekat, zavisno od svoje namjene, mora da ispunjava u toku građenja i upotrebe, a kojima se obezbjeđuje njegova bezbjednost u cjelini, kao i bezbjednost svakog njegovog posebnog dijela. Osnovni zahtjevi za objekat su, između ostalih, bezbjednost i pristupačnost prilikom upotrebe prema kojoj objekat mora biti projektovan i izveden na način da se vodi računa o pristupačnosti i upotrebi od strane osoba smanjene pokretljivosti i osoba s invaliditetom.

Izgradnja javnih objekata vrši se na način kojim se osobama smanjene pokretljivosti i osobama s invaliditetom obezbjeđuje nesmetani pristup, kretanje, boravak i rad.

Uslovi za postavljanje odnosno građenje pomoćnih objekata definišu se planskim dokumentom. Pomoćnim objektima smatraju se: pristupne rampe, liftovi i slični objekti za pristup i kretanje osoba smanjene pokretljivosti i osoba s invaliditetom;

Gradevinski inspektor provjerava naročito da li je u objektu u javnoj upotrebi obezbijeden pristup, kretanje i boravak lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom. Kaznene odredbe predviđaju novčanu kaznu (u iznosu od 5.000 eura do 40.000 eura) za prekršaj pravnog lica ako ne obezbijedi pristup, kretanje i boravak osoba smanjene pokretljivosti i osoba s invaliditetom u objektu.

Komunikacija sa Upravom pozorišta i rukovodstvom Agencije za izgradnju i razvoj Podgorice, naročito u 2026. godini, je rezultirala poboljšanjem pristupačnosti. Uvažavanjem prethodno navedenog i preporuka koje slijede, koje su inače zasnovane na standardima i dobroj praksi, za očekivati je da se Gradsko pozorište prepozna po svojoj pristupačnosti, a ne kao mjesto diskriminacije i odbacivanja.

206 Zakon o izgradnji objekata, „Sl. list CG“, br. 019/25 od 04.03.2025, 092/25 od 07.08.2025; Dostupno onlajn: <https://sekretarijat-za-ppor.podgorica.me/wp-content/uploads/2026/01/Zakon-o-izgradnji-objekata-sa-izmjenama.pdf>; Pristupljeno 19.04.2026.

Prilaz i pristup pozorištu: Ulaz u pozorište

Pristupna rampa zgradi i centralnom (glavnom) ulazu je uglavnom zadovoljavajuća. Odmorišni podesti su mogli biti od značaja. Nalazi se desno od glavnog ulaza. Rampa je odgovarajuće širine. Prati je i odgovarajuća ograda i rukohvati. Pristupna rampa je korisna i za starije osobe, roditelje sa djecom i sa dječijim kolicima kao i za osobe koje koriste druga pomagala pri kretanju. Značajno su ispunjene ranije preporuke što je za pohvalu jer je pomoćni objekat rampe tako postao funkcionalniji i bezbjedniji.²⁰⁷ Preporučuje se da se površina obradi protiv klizanja.

Agencija za izgradnju i razvoj Podgorice je uvažila preporuku iz Službe Gradonačelnika da se na glavnom ulazu, s lijeve strane, pored postojeće rampe postavi i vertikalna podizna platforma. Lift je nabavljen a građevinski radovi za njeno temeljenje su bili u pripremi prilikom štampanja ove studije. Preporučeno je da se lift postavi ispod nadstrešnice (vjetrobranskog prostora) koju treba produžiti u odnosu na aktuelno rješenje.

Ulazna vrata u pozorište su laka, jednostavna za korišćenje, otvaraju se spolja i postavljena je, shodno preporuci, pogodna kvaka.

Potrebno je postaviti taktilnu stazu do ulaza u pozorište i vezati je na neku od ruta taktilnih površina (recimo iz centra grada).

Ukazano je i da se oglasni pano postavi u skladu sa propisanom visinom i označi oznakom pristupačnosti.

Unutrašnjost pozorišta

Ulazni hol je prostran i omogućava nesmetano kretanje svih osoba. To je i mjesto u kojem će se održavati raznovrsni sadržaji. Preporučuje se postavljanje, na ulazu u pozorište, na odgovarajućoj visini (do 90 cm), orijentacionog, reljefno izrađenog, orijentacionog plana za kretanje.²⁰⁸ Takođe, potrebno je kroz čitav prostor pozorišta, uključujući i administrativne prostorije, postaviti taktilne staze kako bi se omogućilo osobama s oštećenjem vida da pristupe sjedištu u glavnoj sali (parteru i galeriji), maloj sceni, bifeu, toaletima, kancelarijama, salama... I sve prostorije treba da budu označene natpisima, tablama, na Brajevom pismu.

207 Odgovor Agencije od 10.07.2026, 01-018/26-1928/126. Dokumentacija Glavnog grada

208 Taktilna tabla pomaže kretanje i bolju orijentaciju osobama s oštećenjem vida. Ugledna nevladina organizacija „Altea“ iz Beograda, (RS), daje jasne smjernice u vezi brojnih elemenata pristupačnosti: <https://altea.rs/wp-content/uploads/2020/02/taktilne-table.pdf>, pristupljeno 17.05.2026. Ekspertizu i usluge po ovom pitanju daju i domaće NVO kao i JU Biblioteka pristupačnih formata.

Objekat posjeduje lift prilagođen osobama s invaliditetom u glavnom holu sa gledališnim salama (kao i u administrativnom dijelu zgrade o čemu i u nastavku).

Velika sala

U glavnoj sali, parter, obezbijedena su tri mjesta, u gledalištu, za osobe koje koriste kolica. Taj broj prati standard. Do tog rješenja se konačno došlo kroz uklanjanje jednog broja sjedišta i širenja prostora oko njih koje je približno u skladu sa propisanim dimenzijama. Potrebno je osigurati bezbjedan i dovoljno širok prostor za pristup, manevrisanja kolicima i pozicioniranje istih. Redukcija ukupnog kapaciteta sjedišta je zanemarljiva stvar u odnosu na cilj i rezultat da se osigura stvarna i funkcionalna pristupačnost gradskog pozorišta. Takvo rješenje omogućava da korisnik/ca kolica u pozorište dođe i sa svojom pratnjom (prijatelji/ce, partner/ka, porodica, asistent/kinja) i bude u njihovom okruženju. Ta mjesta treba da budu označena oznakom pristupačnosti.

Preporuka je da sva sjedišta u pozorištu budu označena jasno i lako uočljivim brojevima i u boji koja je u kontrastu sa ostalim dominirajućim okruženjem. Ovo podrazumijeva da pločice imaju i natpis na Brajevom pismu.

Ulazna vrata u veliku salu su dvokrilna. Bilo bi praktičnije da nisu. Postojeći mehanizam, sa polugom, za otvaranje vrata iznutra ka spolja je pogodan za korisnike/ce kolica. Pojašnjenje da će, prije početka predstave ili drugih sadržaja, uvijek biti otvorena oba krila ulaznih vrata ima smisla i prihvatljivo je. To je praksa u svim pozorištima. Međutim, Upravi pozorišta je ukazano na realnu mogućnost da osoba koja koristi kolica iz određenog razloga (ili potrebe) treba da napusti salu prije kraja predstave, a tu su i pauze koje redovno prate određene vrste sadržaja. Iz JU Gradsko pozorište tvrde da će uvijek tu biti host/esa da budu podrška. Ipak, može se dogoditi da i ne budu tu. I eto problema. Uglavnom ta situacija bi mogla da ometa i uznemiri ostatak publike ali i da bude neugodna i za osobu s invaliditetom. Važna je i činjenica da su mjesta za korisnike/ce kolica predviđena na ulazu odnosno izlazu iz (velike) sale, u posljednjem redu gledališta. To bi moglo, u postojećim okolnostima, da potencijalno uspori ili ograniči kretanje ostalih, a možda ih i iritira. Zato je važno da JU Gradsko pozorište radi i na izgradnji inkluzivne publike. Na ovo pitanje ukazujemo kroz zanimljiv esej (i iskustvo) Kejt Langsdorf (Kate Langsdorf) književnice, dramaturškinje i komediografinje iz Los Angelesa (Los Angeles, USA).

Ona je podijelila svoje iskustvo sa publikom pozorišnih predstava. U nekim situacijama joj se činilo da dio publike „ima problem“ sa njenim prisustvom (osoba je s invaliditetom). Smetalo im je, kada bi, između pojedinih scena, pokušala da istegne svoje tijelo: „Doživljavali su me kao nepažljivu četvorogodišnjakinju sa lošim ponašanjem“. Najbolje, kaže „prekrasno“, iskustvo je imala kada su u publici uglavnom starije osobe: „Imali su više strpljenja za moje probleme sa pokretljivošću jer su se mnogi od njih nosili i sa svojim“. Lijepo iskustvo ima i sa mladima u publici. Smatra da nijesu, poput nje, privrženici strogog pozorišnog bontona: „Nijesu se bojali smijati se smiješnim scenama ili reagovati nad šokantnim dijelovima“. Za nju je, jasno kaže, pozorište prostor u kojem se ljudi okupljaju, dakle akcenat na zajedništvu, stiču i dijele umjetnička iskustva. Za nju pozorište nije mjesto „gdje se svi okupljamo kako bismo vježbali svoj stoicizam i fino držanje“. Dodaje: „Ne zastupam ni na koji način ometanje predstave, ali osjećam da su standardi za ono što se smatra „ometanjem“ kod tradicionalne pozorišne publike izmakli kontroli“. Ovo pitanje, kaže ona, ne utiče samo na osobe s invaliditetom: „Trenutne norme pozorišnog bontona isključuju sve osim bogatije, bjelje i osobe sa manje invaliditeta“. Zaključuje da je od „vitalne važnosti“ njegovati inkluzivnu publiku.²⁰⁹

Pristup sceni je jedino moguć kroz administrativni ulaz u pozorište.

Važno je da se kroz opremanje prostora osigura pristupačnost za osobe sa drugim vrstama invaliditeta (oštećenje vida i sluha), naročito titlovanje i prevođenje predstava na znakovni jezik.

Mala scena

Mala sala (scena), parter, nije pristupačna za osobe s invaliditetom. Intervencije u cilju poboljšanja pristupačnosti su neizvodljive. Zato smo, sa pravom, ukazali na načela i ciljeve izgradnje objekata u Crnoj Gori koji u slučaju konkretnog pozorišnog objekta nijesu poštovani niti ostvareni.

Agenciji za izgradnju i razvoj Podgorice koja je investitor objekta, još je ranije sugerisano da preduzme dodatne i odgovarajuće napore kako bi se Mala scena, preko svoje galerije, učinila pristupačnom. Prilikom jedne od posjeta prostor je bio prazan, bez sjedišta., pa su date preporuke da se galerija, uz manja prilagođavanja, učiniti pristupačnom za korisnike/ce kolica. Na desnim ulaznim vratima, odmah po ulasku na galeriju male sale moguće je produžiti prilaz do ograde, osigurati ga dodatnom zaštit-

209 „Theatre-ing While Disabled—Audience Edition“, Kate Langsdorf, platforma-Howl-Round Theatre Commons, 07.11.2017. Dostupno onlajn: <https://howlround.com/theatre-ing-while-disabled-audience-edition>. Pristupljeno 28.05.2026.

nom ogradom i omogućiti do dva mjesta za korisnike/ce kolica. Takođe, sa lijeve strane, po ulasku, postoji prostor, koji se uz proširenja (sa 130 cm na bar 140 cm) može prilagoditi za više mjesta za korisnike/ce kolica. Ukoliko se proširenje vrši na račun donjeg reda, sjedišta koje se sklanjaju iz tog reda, mogu se postaviti na prostoru, sa lijeve strane, (paralelno sa druge strane gdje su mjesta za korisnike/ce kolica) što znači da se neće smanjiti ukupan broj sjedišta u galeriji.

Prilikom monitoringa i procjene pristupačnosti, maja 2026. godine, saopšteno je da se u galeriji Male Scene ne mogu obezbijediti mjesta predviđena za osobe koje koriste kolica zato što iz tog prostora, navodno, nije moguće osigurati njihovu bezbjednu evakuaciju.

Upravi JU Gradsko pozorište je preporučeno da povodom te tvrdnje pribavi stručno pisano mišljenje čiji sadržaj treba prenijeti u rubrici „Pristupačnost“ na veb sajtu.

Administrativni dio zgrade pozorišta

Ulaz u administrativni dio objekta je pristupačan. Nema prepreka poput pragova ili stepenika. Vrata (ulazna) su dovoljne širine i laka za korišćenje.

Pohvalno je što u administrativnom dijelu zgrade pozorišta postoji klasičan lift koji mogu koristiti i osobe s invaliditetom – korisnici/ce kolica. Preporuka oko taktilne signalizacije odnosi se i na ovaj dio objekta.

Preporučeno je, a od strane investitora na licu mjesta i prihvaćeno, da se prošire vrata na nekoliko kancelarija, uključujući i prostor koji će koristiti uprava Pozorišta (konkretno direktor/ka) a u kojem će se održavati i različiti sastanci. To podrazumijeva i postavljanje nove stolarije jer širina postojećih ulaznih vrata je svega 80 cm. Jedna kancelarija, veličine prostorije za sastanke, u blizini baletske sale, na drugom spratu, shodno preporuci, biće osposobljena i za rad osobe(a) s invaliditetom, zajedno sa ostalim osobljem.

Komunikacija u prostoru, iz prizme pristupačnosti i potreba osoba s invaliditetom, nažalost nije najbolja. To se odnosi prije svega na korišćenje toaleta koji je sa desne strane ulaza u Veliku salu. To znači da osobe koje koriste kolica a zapošljene su u pozorištu, rade u administrativnom dijelu zgrade, ili su dio umjetničkog osoblja, treba da izađu iz objekta na administrativni ulaz (ulica Marka Miljanova), idu lijevo duž zgrade, pa u objekat opet uđu na glavni ulaz koji je u ulici IV proleterske brigade.²¹⁰

210 Preporuke u vezi ovog i sličnih pitanja nijesu mogle biti uvažene zbog ranijih propusta u projektu i njegovoj sprovedbi.

Podrška publici s oštećenjem sluha ili vida

JU Gradsko pozorište, u cilju obezbjeđenja svoje pristupačnosti prema svima, treba da instalira i redovno koristi odgovarajuću opremu za audio deskripciju koja će omogućiti osobama s oštećenjem vida da prate pozorišne predstave i druge sadržaje.

Takođe, preporučuje se ugradnja indukcionih petlje (sistema) koji će omogućiti nagluvim osobama, koje već nose slušni aparat ili imaju ugrađen kohlearni implant, da jasnije i bez smetnji čuju glas ili zvuk oko sebe. Takođe obezbijediti i prevod predstava na znakovni jezik za osobe koje su gluve.

Sve navedeno je prilika za razvoj sopstvenog osoblja ili korišćenje usluga koje mogu pružiti, kroz ugovor o djelu, stručne osobe iz specijalizovanih organizacija osoba s invaliditetom, čime se grade i šire partnerstva, i pruža ekonomska podrška tim organizacijama, osobama s invaliditetom i njihovim porodicama.

Za detaljnije razumijevanje ovih pitanja pažnji se preporučuje „Analiza uloge slijepih osoba u srpskom pozorištu“ čija je autorka Louisa Sanfey, a koju smo ponudili, kao primjer, u poglavlju posvećenom dobroj praksi.

Toalet

Zahvaljujući blagovremenim intervencijama (preporukama) nakon obavljenih procjena pristupačnosti Službe Gradonačelnika Glavnog grada izgrađen je toalet za osobe koje koriste kolica. I pored bojazni da će to biti improvizovano i nefunkcionalno rješenje, pozorište ima adekvatan toalet, uglavnom pristupačan, sa pratećim mobilijarom. Sanitarni elementi i potrebna oprema, onako kako ih definišu standardi, postavljeni su takođe u skladu sa propisima. Registrovani su određeni propusti u odnosu na ulazna vrata u toaletu, ali su tokom posljednje monitoring posjete, precizirani načini za njihovo uspješno otklanjanje.

Parking

Preporučujemo parking mjesto za osobu s invaliditetom koja posjećuje pozorište kako bi se unaprijedila ukupna pristupačnost objekta. Važno je da bude smješteno u blizini pozorišta. Preporuka je da to bude u ulici IV Proleterske brigade (blizina glavnog ulaza u pozorište).

Prostor za njegu beba

Uvažena je ranija preporuka iz Službe Gradonačelnika Glavnog grada da zgrada pozorišta ima obezbijeđen prostor za presvlačenje i hranjenje

beba (baby care room). Razmišljanja o poziciji tog sadržaja često su se mijenjala.

Početno se tvrdilo da se taj prostor jedino može smjestiti iza konstrukcije lifta koji je sa lijeve strane od ulaza u Glavnu, veliku, salu. Sada je ipak smješten u dijelu gdje su sve higijenske prostorije u zgradi (s desne strane ulaza u Veliku salu). Prilikom jedne od posljednjih monitoring posjeta, maja 2026. godine, u aktivnosti je, u ime Gradskog pozorišta, učestvovala i osoba koja je i mlada majka. Ocijenila je da je za nju to sasvim prihvatljiv i adekvatan prostor. Preporuka je da se u toj maloj prostoriji nađu: klupa sa mekanom prostirkom, dispencer sa toplom i hladnom vodom, uređaj za grijanje mlijeka, antiseptičko sredstvo za dezinfekciju ruku, korpa za odlaganje pelena i ubrusa, kao i jedna udobna stolica. Preporučeno je i poboljšanje osvjetljenja i ventilacije. Preporuka je da Uprava pozorišta pruži podršku dojiljama i na drugim lokacijama u objektu gdje je to izvodljivo.

Bife pozorišta

Preporučuje se da se i prostor bifea (nalazi se u suterenu (-1 etaža, podrum) prilagodi i za osobe s invaliditetom. Odgovarajući odsjek za ugostiteljstvo treba povesti računa, na vrijeme, da prostor bifea ispuni odgovarajuće elemente pristupačnosti i da bude opremljen odgovarajućim mobilijarom i namještajem. Naročito je važno da se prilikom koktela, proslava, VIP i drugih događaja osigura dostojanstven tretman svih prisutnih (gostiju).

Veb sajt pozorišta

Svim ustanovama kulture, pa i Gradskom pozorištu, je preporučeno unapređenje internetske, mrežne, stranice. Predloženo je i dodavanje rubrike „Pristupačnost“ u koju bi se naveli svi podaci od važnosti za pristupačnost. Očekuje se da pristup bude objektivan i detaljan.

Sekretarijat za socijalno staranje i Služba Gradonačelnika su spremni da daju konkretne smjernice i pružiti praktičnu pomoć u tome. Još bolje, sadržaj sajta i konkretno predložene rubrike, Uprava pozorišta može razviti i kroz konsultacije i saradnju sa organizacijama civilnog društva koje su specijalizovane za pitanja invaliditeta i pristupačnosti.

Potvrđeno nam je da će prilikom izrade novog sajta Gradskog pozorišta uvažiti preporuke o uspostavljanju nove rubrike o pristupačnosti.

Profesionalno osoblje pozorišta i razvoj kapaciteta

Preporučuje se Upravi pozorišta dopuna Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Gradskog pozorišta koja je, pretpostavlja se, neophodna shodno činjenici da se rad nastavlja u novom objektu. Predlaže se sistematizovanje radnog mjesta u odgovarajućem sektoru pozorišta (npr. služba produkcije ili marketinga), u sklopu kojeg bi zaposleni/a, sa utvrđenim brojem izvršilaca/teljki, bili zaduženi za pitanja pristupačnosti i inkluzivnosti. To podrazumijeva, između ostalog, i ove zadatke (zaduženja): razvijanje komunikacije i saradnje, odgovarajućih protokola koji su uvezani, sa publikom koju čine raznovrsne kategorije stanovništva, različite društvene i ranjive grupe, redovno obavješćavanje o repertoaru pozorišta i drugim pozorišnim aktivnostima, pružanje informacija o kapacitetima, uslugama, resursima, nedostacima, komunikacija u vezi sa pružanjem pomoći i podrške da boravak u pozorištu za sve bude ugodan, bezbjedan i bez primjedbi, kao i da prati, inicira i primjenjuje međunarodna iskustva.²¹¹ Predloženo je moguća realizacija i kroz povećanje broja izvršilaca/teljki na radnom mjestu koje se odnosi na organizaciju prijema i usluga.

Jačanje kapaciteta osoblja treba da prati poboljšanje razumijevanja invaliditeta, identiteta osoba s invaliditetom, inkluzivnost publike, inkluzivnost sopstvenih programa i pristupačnost ustanovi i svim njenim sadržajima.

Preporučuje se ustanovi da kod oglašavanja izvođenja svojih predstava i drugih sadržaja naglase kako su i na koji način pristupačni za korisnike/ce s invaliditetom. Takođe, treba da ih podsjetite na mogućnost korišćenja usluge dostupnog i pristupačnog prevoza koju obezbjeđuje Glavni grad.²¹²

211 Preporučuje se prepoznavanje i sistematizacija sličnog radnog mjesta i u Agenciji za izgradnju i razvoj Podgorice d.o.o. U slučaju ovog gradskog preduzeća zaposljena osoba bi imala odgovornost da blagovremeno vodi računa da novi projekti, snažnije nego do sada, uključuju komponente inkluzivnosti, pristupačnosti i poštovanja ljudskih prava, kao i da se prati međunarodna praksa i iskustva univerzalnog dizajna.

212 Zahtjev za korišćenje usluge se podnosi elektronski na adresi: <https://epodgorica.me/eprevoz>.

XI

GLAVNI GRAD PODGORICA

SEKRETARIJAT ZA KULTURU

O Sekretarijatu

Sekretarijat za kulturu suštinski vodi brigu o obavezama i odgovornostima Glavnog grada Podgorice u oblasti kulture. Prati i sprovodi zakone i propise u oblasti kulture, bibliotečke, kinematografske, muzejske, arheološke i drugih srodnih djelatnosti. Priprema i sprovodi sopstveni program rada, program podizanja spomen-obilježja, program kulturnih manifestacija, finansiranja i sufinansiranja aktivnosti u kulturi. Priprema i sprovodi propise Glavnog grada u oblastima za koje je organ obrazovan, što između ostalog, uključuje finansiranje i obezbjeđenje prostornih i drugih uslova za rad samostalnih umjetnika/ca i književnika/ca, dodjeljivanja nagrada i priznanja. Obavlja poslove uprave koji se odnose na upravni nadzor i poslove ostvarivanja prava osnivača u javnim ustanovama kulture (prethodno navedene i analizirane) kao i pripremu njihovih osnivačkih akata. Sekretarijat vodi i evidencije lokalnih dobara od opšteg interesa iz svog djelokruga - spomenika kulture u imovini Glavnog grada, arheoloških lokaliteta lokalnog značaja i sl. Takođe, Sekretarijat za kulturu postupa po inicijativama građana/ki iz djelokruga svog rada i sprovodi upravni postupak „za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama u obrazovne programe; učešće u podsticanju i vrijednovanju daljeg školovanja talentovane i nadarene djece“.²¹³

Javni interes u oblasti kulture:

Državni i lokalni nivo

Ostvarivanje javnog interesa u kulturi obezbjeđuju Crna Gora i jedinice lokalne samouprave. Način i mjere ostvarivanja javnog interesa utvrđuju se Nacionalnim i opštinskim programima razvoja kulture.

²¹³ Dostupno online: <https://podgorica.me/sekretarijat-za-kulturu/>; Pristupljeno 01.06.2026.

Nacionalni program razvoja kulture Crne Gore predstavlja osnovni strateški dokument kulturne politike, kojim se, u petogodišnjem periodu, sistemski utvrđuju pravci djelovanja i načini sprovođenja kulturne politike te planski i sistematično reguliše javni interes u oblasti kulture. Sekretarijat za kulturu Glavnog grada učestvuje u postupku donošenja Nacionalnog programa razvoja kulture.

U skladu sa Nacionalnim programom donosi se i lokalni (opštinski) program.

Nacionalni program razvoja kulture i komunikacija sa lokalnim akterima

U Nacionalnom programu razvoja kulture Crne Gore za period od 2023. do 2027. godine ozbiljna je pažnja posvećena osobama s invaliditetom. Ostvarena je poveznica i sa Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine u kojoj se kultura definiše „kao temeljna vrijednost duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja koja znatno unaprjeđuje život građana“. Uz jačanje kapaciteta institucija na svim nivoima predviđeno je „podsticanje kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalizovanih grupa kao što su i osobe s invaliditetom“. Nacionalni program razvoja kulture oslanja se i na različite intersektorske strategije. Ističemo, razumljivo, Strategiju za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti (za period od 2022. do 2027. godine) koja promoviše model pristupa invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima. Prepoznaje se diskriminacija u oblasti kulture koju prati, kao operativni cilj, obezbjeđenje ravnopravnog učešća osoba s invaliditetom u kulturnom životu. Definisana je i (ambiciozan) indikator učinka: Povećati nivo pristupačnosti kulturnih sadržaja osobama s invaliditetom.²¹⁴

Nacionalni program kulture predviđa upravo ovo što je ovom analizom urađeno na lokalnom nivou - „izradu studije o stanju i pristupačnosti ustanova kulture i drugih prostora koji se koriste u svrhu kulture za osobe s invaliditetom (za različite vrste invaliditeta: korisnike invalidskih kolica, osobe sa oštećenjem vida, osobe sa oštećenjem sluha, osobe sa raz-

²¹⁴ Misli se na fizičku pristupačnost, pristupačnost informacija, pristupačnost kulturnih dobara osobama s invaliditetom. „Dodatno, podrazumijeva se i omogućavanje licima s invaliditetom da učestvuju u kulturnim događajima“ uz prikupljanje statistike (podataka) o tome; strane 10-11. Dostupno onlajn: <https://wapi.gov.me/download-preview/d663190d-8da7-463c-acdd-cfe010332cb1?version=1.0>. Pristupljeno 21.05.2026.

vojnim problemima)".²¹⁵ Državni program razvoja kulture oslanjao se, na tada važeće, strateške okvire EU za kulturu i kulturnu baštinu (o tome se više govori u poglavlju „Evropska unija: Politika i praksa pristupačnosti“).

Razmotrena je, ili je bar to pokušano, praksa komunikacije sa državnog nivoa sa lokalnim akterima.

Interesovali smo se da li je Ministarstvo kulture i medija, povodom Nacionalnog programa razvoja kulture Crne Gore, sarađivalo sa Sekretarijatom za kulturu ili uključilo predstavnike/ce Glavnog grada i njegovih ustanova kulture u odnosu na pitanja koja se tiču (1) razvijanja kulturnih potreba i navika građana/ki, uključujući „stimulisanje“ razvoja i širenja publike i (2) po pitanju stanja i pristupačnosti ustanova kulture i drugih prostora koji se koriste u svrhu kulture za osobe s invaliditetom (za različite vrste invaliditeta: korisnike invalidskih kolica, osobe s oštećenjem vida, osobe s oštećenjem sluha, osobe sa razvojnim problemima)".

Sekretarijat za kulturu, kao ni gradske ustanove kulture, nijesu kontaktirani po pitanju stanja i pristupačnosti ustanova kulture i drugih prostora koji se koriste i u svrhu kulture za osobe s invaliditetom.²¹⁶

Sekretarijat za kulturu Glavnog grada je ipak potvrdio postojanje određene komunikacije i značajne saradnje. Ministarstvo kulture i medija je prosljedilo, kao i drugim jedinicama lokalne samouprave, specijalizovani onlajn upitnik za sagledavanje sistema funkcionisanja kulture na lokalnom nivou. Zaključuje se da to predstavlja „početnu fazu pripreme (novog - o.a) Nacionalnog programa razvoja kulture“. Takav pristup državnog organa nesporno doprinosi sveobuhvatnosti i detaljnijem pregledu lokalnog kulturnog okvira. Kada je u pitanju razvijanje kulturnih potreba i navika građana/ki, uključujući i stimulisanje razvoja i širenja publike, Ministarstvo kulture i medija podržava realizaciju programa Sekretarijata za kulturu i ustanova kulture, kroz konkurse i druge načine podrške.

Kod primjera dobre prakse prepoznali smo i preporučili pristup Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

²¹⁵ Ova aktivnost prepoznata je za realizaciju kod operativnog cilja (2.4) koji se odnosi na razvijanje kulturnih potreba i navika građana/ki i „stimulisanje“ razvoja publike. Govori se o prepoznavanju („upoznavanju“) kulturnih potreba i navika građana/ki (mjera 2.4.1) i konstatuje, veoma pohvalno i ohrabrujuće, potreba za širenje publike kroz otvaranje kulturne ponude i prostora prema novim ciljnim grupama; Isto.

²¹⁶ Odgovor Sekretarijata za kulturu, broj 01-018/26-1928/58 od 04.05.2026. Dokumentacija GG.

Glavni grad Podgorica: Program razvoja kulture

Sekretarijat priprema i sprovodi Program razvoja kulture u Glavnom gradu sa godišnjim planom realizacije.

Izrada ove studije podrazumijevala je vjerodostojno prenošenje i analizu njegovog sadržaja za period 2025-2029. godine, kao i podnijetih izvještaja o njegovom ostvarivanju.²¹⁷ Međutim, Glavni grad nema važeći program. Nije ga imao ni u prethodnom periodu (2019-2024). Programom rada Skupštine Glavnog grada za 2025. koji je usvojen februara 2025. bilo je predviđeno da se u drugom kvartalu iste godine donese Program razvoja kulture Glavnog grada od 2025. do 2029. godine. Kao nosioci posla utvrđeni su Sekretarijat za kulturu i subjekti iz oblasti kulture.²¹⁸

Kako Glavni grad Podgorica nema važeći Program razvoja kulture, tako se nije moglo pristupiti njegovoj analizi i definisanju smislenih preporuka.²¹⁹

Međutim, naglašeno je da je u skladu sa Programom rada Sekretarijata za kulturu za 2026. godinu, predviđena je priprema Prijedloga programa razvoja kulture Glavnog grada Podgorice za period od 2026. do 2030. godine.

Sekretarijat za kulturu Glavnog grada pruža prilično vjerodostojne i kvalitetne odgovore što podržava principe objektivnosti i stručnosti do kojih se drži kod izrade ove studije. Otvoreno, bez rezerve i možda očekivanog birokratskog ustručavanja, da ne kažemo i prikrivanja činjenica, jasno iznose razloge zašto se nije pristupilo izradi kvalitetnog programa razvoja kulture: „Zbog objektivnih okolnosti, usljed neusvajanja Nacionalnog programa razvoja kulture do 2023. godine, kao i čestih kadrovskih promjena na lokalnom nivou u posljednjih nekoliko godina, a imajući u vidu da je jedan od ključnih preduslova izrade kvalitetnog Prijedloga programa razvoja kulture politička i institucionalna stabilnost, nije bilo

217 Prihvatljive su (nam) bile i verzije izvještaja koje su još uvijek u proceduri. Dopolis is Službe Gradonačelnika broj 01-018/26-1928/28 od 28.05.2026. Dokumentacija GG.

218 Strana 7. Dostupno online: <https://skupstina.podgorica.me/wp-content/uploads/2025/02/3.-Program-rada-Skupstine-Glavnog-grada-Podgorice-za-2025.-godinu.pdf>; Pristupljeno 05.06.2026.

219 Autor/ke su predusretljivošću Sekretarijata za kulturu ostvarili uvid u Program razvoja kulture Glavnog grada Podgorice za period 2015-2019. godina. Nema posebnog prostora za pohvalu njegovog sadržaja kada je riječ o pitanjima i materiji od značaja za ovu studiju.

moguće ranije pristupiti izradi ovog strateškog dokumenta na adekvatan način“.²²⁰ Dodatno prepoznat problem je potpuna nezainteresovanost javnosti. Naime, na raspisani javni poziv za prethodno konsultovanje zainteresovane javnosti povodom pripreme Nacrta Programa razvoja kulture Glavnog grada Podgorice, niko iz javnosti nije dostavio bilo kakvu inicijativu, predlog, sugestiju, stav ili komentar.²²¹

Iz Službe Gradonačelnika Glavnog grada upućena je inicijativa Zajednici opština Crne Gore da razmotre mogućnosti inoviranja Modela opštinskog programa razvoja kulture koji sve jedinice lokalne samouprave u zemlji gotovo listom koriste, bez dodatne kreativnosti. Cilj inicijative je da se osnaže pitanja fizičke, prostorne, tehničke i programske pristupačnosti ustanova kulture.²²²

Savjet za kulturu Glavnog grada

Izrada ove studije podrazumijevala je i detaljno predstavljanje Savjeta za kulturu Glavnog grada i analizu njegovog rada. Iskazano je interesovanje da li je tijelo osnovano i zatraženi detalji o njegovom radu, sastavu, aktivnostima, izazovima u radu. Dodatno, pokazano je interesovanje da li su na sjednicama ovog tijela razmatrana pitanja dostupnosti i pristupačnosti gradske kulture.

Saopšteno je da je Programom rada Sekretarijata za kulturu za 2026. godinu, u skladu sa članom 11 Zakona o kulturi kojim je definisano da predsjednik opštine imenuje Savjet za kulturu kao stručno-savjetodavno tijelo, predviđena izrada rješenja o imenovanju Savjeta za kulturu Glavnog grada, u tekućoj (2026) godini. „U skladu sa navedenim, obavještavamo Vas da su pokrenute aktivnosti u cilju formiranja Savjeta za kulturu“.

Kultura i umjetnost nas povezuju

Zašto insistirati na postojanju i djelotvornosti Savjeta za kulturu Glavnog grada? Zato što bi mogao postati vodeći saveznik u promovisa-

²²⁰ Isto.

²²¹ Sekretarijat za kulturu Glavnog grada, tokom 2025. u skladu Odlukom o učešću lokalnog stanovništva u vršenju javnih poslova ("Sl. list Crne Gore-opštinski propisi", 31/19), raspisao je navedeni javni poziv sa namjerom da konsultativni proces sa zainteresovanom javnošću traje mjesec dana. Međutim poziv nije uspio. „Nažalost, javni poziv za prethodno konsultovanje nije pobudio interesovanje javnosti, NVO sektora i drugih subjekata iako su svi uredno pozvani da učestvuju i svoje prijedloge, interese i stavove dostave Sekretarijatu“. Isto.

²²² <https://uom.me/wp-content/uploads/2025/06/Model-opstinskog-programa-razvoja-kulture-2-1.pdf>, 07.06.2026.

nju međunarodnih standarda i prakse da kultura postane dostupna i pristupačna svima. Pružanje prilike osobama s invaliditetom da učestvuju u umjetnosti i da je stvaraju neminovno vodi identifikaciji i razvoju kvaliteta, izražaja i originalnosti. Trenutno, stvaraoci/teljke u našoj zemlji su uglavnom nevidljivi/e. Srećom, postoje određeni veoma pozitivni primjeri o kojima se detaljnije govori u studiji. Ipak, ne postoje podsticaji, stipendije, nagradni konkursi, izložbe... Preporuka ove studije je da se o tome diskutuje, kako bi se, na stručnoj osnovi i standardom kvaliteta, gradila rješenja. U našim ustanovama kulture, planira se dovodenje afirmisanih umjetnika s invaliditetom iz zemalja okruženja. To zaslužuje podršku. To je i prilika da radimo na jačanju sopstvene umjetničke scene osoba s invaliditetom, koja nije izolovana, zasebna, već sastavni dio i dodatna vrijednost nacionalne i gradske kulture. U Crnoj Gori umjetničko izražavanje osoba s invaliditetom se doživljava „radnom terapijom“. To znači, budimo jasni i otvoreni, i potcjenjivanje njihovog stvaralaštva. Takav pristup i razmišljanja se trebaju odlučnije odbaciti i prevazići.

Savjet za kulturu Glavnog grada bi mogao postati svojevrsni kolektivni savjetnik Gradonačelniku na polju kulture i kreativnog umjetničkog sektora kreirajući konstruktivne preporuke u vezi sa kulturnom politikom i praksom Glavnog grada. Savjetu bi se, uz postupanje po sopstvenoj inicijativi, trebalo obraćati i subjekti kulture, stvaraoci i nevladine organizacije određenim inicijativama radi davanja mišljenja kako bi se podržala zaštita javnog interesa, podstakao razvoj osnovne kulturne infrastrukture i stvaralaštvo, naročito kod mladih, osoba s invaliditetom i drugih zajednica. To bi ovo tijelo moglo učiniti dinamičnim i funkcionalnim. Problem je što su brojni savjeti, formirani ne samo u Glavnom gradu već i na nivou čitave države, puke formalne prirode i bez suštinskog uticaja i doprinosa u oblastima zbog kojih su i osnovani.

Budućnost kulture i umjetnosti u Podgorici: Započnimo stvarati kadrove

Kultura i umjetnost su najefikasniji načini uključivanja osoba s invaliditetom u svim oblastima društva i javnog života. Za razliku od država članica EU, od kojih su neke od njih, poput Slovenije i Hrvatske, i u našem neposrednom okruženju, Crna Gora i njen glavni grad ne mogu se, nažalost, pohvaliti razvijenom i kvalitetnom kulturnom i umjetničkom scenom osoba s invaliditetom. Razlog tome nije odsustvo interesovanja (afiniteta) osoba s invaliditetom već upravo posljedica višedecenijske sistemske, strukturalne, diskriminacije i isključenja. Problem je odsustvo

odgovarajućih kadrova ili interesovanje postojećeg. Treba prvo da se prizna postojanje problema, a potom i pristupi definisanju mogućih rješenja. Jedan od puteva je stipendijski program namijenjen osobama s invaliditetom kako bi se motivisale da studiraju na univerzitetima i fakultetskim odsjecima iz oblasti likovnih umjetnosti, dramskih i muzičkih umjetnosti te jezika i književnosti. Početnih godina je dovoljno definisati manji broj potencijalnih korisnika stipendija kako bi se pratio proces, interesovanje i naravno rezultati. Program stipendija, koji namjenski uključuje osobe s invaliditetom, predstavljao bi i mjeru afirmativne ili pozitivne akcije koja je u ostatku studije detaljno pojašnjena i u skladu je sa ustavnim garancijama o postizanju jednakosti. Glavni grad već ima pozitivno iskustvo i rezultate sa svojim, uslovno ga nazovimo opštim, konvencionalnim, stipendijskim programom. Njegov dalji razvoj, na predloženi način, direktno doprinosi konceptu Podgorice kao inkluzivnog grada i grada ljudskih prava, a program je i sektorski značajan. Doprinosi jačanju kapaciteta gradske kulture, dugoročno doprinosi zapošljavanju kvalifikovanih osoba s invaliditetom, podržava njihov lični razvoj, samopouzdanje, a konačno doprinosi pluralizmu i demokratizaciji kulture i društvenoj koheziji.²²³

Dijalogom do povjerenja, i saradnje

Sekretarijat za kulturu treba da uspostavi redovni godišnji dijalog sa raznovrsnim društvenim grupama. Konsultativni proces sa organizacijama civilnog društva koje okupljaju i predstavljaju osobe s invaliditetom biće dragocjen kod izrade godišnjeg programa rada Sekretarijata, ali i programa rada ustanova kulture. Osobe s invaliditetom treba na vrijeme uključiti i konsultovati u svim fazama planiranja sadržaja kulture za narednu godinu.

I ovdje se ponavlja, reafirmiše, preporuka za čiju je realizaciju najodgovorniji Sekretarijat za kulturu, direktorima/cama gradskih ustanova kulture da pristupe organizovanju periodičnih konsultacija sa predstavnicima različitih manjinskih i marginalizovanih zajednica. Pored osoba s invaliditetom koje su, i globalno, najbrojnija manjina i iza kojih stoji snažan pokret na nacionalnom i lokalnom nivou, preporuka se odnosi i

²²³ Predloženo u potpunosti korespondira, saglasno je, s onim što kažu i odgovorni u Sekretarijatu za kulturu: „Snažnija podrška umjetnicima i kulturnim radnicima koji dolaze iz marginalizovanih zajednica, takođe mora biti jedan od prioriteta razvojnih politika u oblasti kulture, u cilju dostizanja cilja što veće dostupnosti i demokratizacije kulture“; Odgovor Sekretarijata za kulturu, broj 01-018/26-1928/58 od 04.05.2026. Dokumentacija GG.

na manjinske narode i etničke zajednice, kao i sve druge društvene grupe koje se suočavaju sa marginalizacijom, odbacivanjem i nejednakošću.

Dobra povezanost ustanova kulture i Sekretarijata za kulturu sa lokalnim i nacionalnim strukturama osoba s invaliditetom omogućuje i blagovremenu provjeru smislenosti i kontrole kvaliteta određenih usluga i sadržaja, što uključuje i pristupanje različitim situacionim testiranjima. Takva partnerstva neminovno doprinose prevenciji i suzbijanju diskriminacije.

Kultura bez prepreka: Komunikaciona pristupačnost i „steći veće znanje o invaliditetu“

Kultura ljudskih prava i svijest, u kulturološkom smislu, o postojanju invaliditeta decenijama nije ukorijenjena u crnogorskoj kulturnoj politici i praksi. Tako je u i ustanovama kulture čiji je osnivač Glavni grad. Na invaliditet treba gledati kao na kulturnu različitost, jednaku svakoj drugoj različitosti, a nikako kao na medicinsko stanje ili problem. Glavni grad putem svoje kulturne politike, organizaciono i programski - Sekretarijata za kulturu, ustanova kulture i programa, konkursa, podrške - ima odgovornost da podrži osobe s invaliditetom da se povežu sa svojim identitetom a posebno široj javnosti da razumije i prihvati taj identitet kao bilo koju drugu različitost u društvu.

Intencija ove studije je da doprinese podizanju svijesti o komunikacionoj pristupačnosti na kojoj se, uz fizičku, takođe treba predano raditi. Preporučena saradnja sa organizacijama osoba s invaliditetom, njihova uključenost kod izrade programa, naročito je važna i potrebna u ranim fazama ideje i planiranja. Tako se grade dugoročna i održiva partnerstva koja u ovom trenutku u oblasti kulture nijesu izgrađena o čemu, nažalost, najbolje govori kvalitet i (ne)uspjeh konsultativnog procesa.

Tokom rada na studiji zatraženo je i mišljenje gradskog organa za kulturu kako se identiteti manjinskih i marginalizovanih društvenih grupa i pitanja invaliditeta snažnije i djelotvornije mogu integrisati u programe razvoja i rada gradskih ustanova kulture.

Iz Sekretarijata za kulturu su podsjetili da su, i u prethodnom periodu, „kroz realizaciju konkretnih programskih aktivnosti, definisanje konkursnih kriterijuma i kroz aktivnu komunikaciju sa organizacijama koje zastupaju manjinske i marginalizovane grupe podržali afirmaciju identiteta ovih društvenih grupa“. „Veće prisustvo pripadnika pobrojanih grupa može se obezbijediti još snažnijim uključivanjem predstavnika

marginalizovanih zajednica u sam proces kreiranja kulturnih sadržaja, kroz participaciju u savjetodavnim tijelima, umjetničkim projektima i procesima odlučivanja“. Dodaju da je jako važno i pitanje (programske) pristupačnosti kulturnih sadržaja koje nadilazi problem pukog fizičkog prilaza objektima, već obuhvata kreiranje sadržaja namijenjenih osobama različitih mogućnosti percepcije. Ističu da im je naročito važna i „edukacija zaposlenih u ustanovama kulture, kako bi se na adekvatan način izašlo u susret potrebama ugroženih grupa“.

Način na koji u Sekretarijatu za kulturu Glavnog grada razmišljaju o osnaživanju učešća osoba s invaliditetom u kulturnom životu je za podršku i pohvalu. U potpunosti prate evropsku umjetničku, kulturnu i participativnu praksu i standarde Konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom (UNCRPD). Osoblje Sekretarijata za kulturu na čelu sa starješinom (sekretarkom) ima izgrađenu svijest o ljudskim pravima što značajno olakšava proces i dalje akcije.

Kako do pristupačne i inkluzivne kulture

Sekretarijatu za kulturu se preporučuje poboljšani nadzor nad ustanovama kulture i preuzimanje inicijative (odgovornosti) kako bi se uspostavio intenzivniji i dosljedniji pristup kako kod identifikacije i otklanjanja prepreka tako i u privlačenju publike koju čine pripadnici/e marginalizovanih i manjinskih zajednica, koje nose i iskustvo diskriminacije.

Sekretarijatu za kulturu i nadležnim odborima i savjetima Skupštine Glavnog grada se preporučuje da se svake godine kontinuirano planiraju i opredijele budžetska sredstva za pristupačnost. U proces planiranja tog dijela gradskog budžeta treba uključiti i gradske mehanizme za ljudska prava i strukture koje reprezentuju osobe s invaliditetom.

Osobe s invaliditetom moraju biti dio osoblja (zaposleni) ili među stručnim osobljem koje se po potrebi angažuje ili konsultuje. Sekretarijat za kulturu Glavnog grada Podgorice po tom pitanju treba da sarađuje i usmjerava organe upravljanja i rukovođenja u javnim ustanovama kulture.

Imajući u vidu značaj Glavnog grada za Crnu Goru, Sekretarijat za kulturu treba da inicira konsultacije sa Ministarstvom kulture i medija. Podrška uspostavljanju i razvoju inkluzivne kulture i osnaživanje učešća osoba s invaliditetom u kulturi treba postojati i sa centralnog nivoa. To su iskustva brojnih država članica EU. Preporučuje se podrška prema lokalnom nivou u pogledu razvoja i primjene novih i inovativnih rješenja

i upoznavanje sa dobrim primjerima evropske prakse.²²⁴ Takođe, Sekretarijat za kulturu Glavnog grada treba da insistira da se na nacionalnom, državnom nivou, od strane Ministarstva kulture i medija, kreiraju instrumenti podrške koji će podstaći studije i analizu predstavljanja, reprezentacije, percepcije invaliditeta u crnogorskoj umjetnosti, filmu, književnosti, medijima, političkom diskursu... Sekretarijat i sam tome treba da doprinosi kroz sopstvene modele finansijske podrške.

Učešće javnosti kod planiranja razvoja kulture treba da biti poboljšano i osnaženo. Javni pozivi sa tim u vezi, nažalost, ne doprinose motivaciji i očekivanim rezultatima. Nijesu uspješni i ne isporučuju očekivane rezultate (doprinos). Propise i formu o učešću građana u vršenju javnih propisa treba, kao i do sada, u potpunosti slijediti. Međutim, određene promjene i inovacije u komunikacionoj strategiji sa javnošću su neophodne. U tom pravcu preporučuje se (1) osnaživanje saradnje unutar samog sistema Glavnog grada. Kroz uključenje Sekretarijata za lokalnu samoupravu i saradnju sa civilnim društvom i njegovih programskih kancelarija, Sekretarijata za socijalno staranje i njegovih programskih odsjeka i Kabineta, odnosno Službe Gradonačelnika može se dalje ostvariti očekivani dijalog. Takođe, predlažu se i (2) neposredne konsultacije važnim lokalnim i nacionalnim akterima (sa sjedištem u Podgorici). Funkcionisanje Savjeta za razvoj kulture značajno može doprinijeti dijalogu u praksi. Takođe, u studiji na više mjesta pominjemo značaj konsultacija ustanova kulture sa različitim društvenim grupama.

Uvesti stipendijsku podršku za osobe s invaliditetom koje upišu neke od odsjeka fakulteta za likovne umjetnosti, dramske umjetnosti, muzičke umjetnosti, jezike i književnost. Osoba s invaliditetom u gradskoj kulturi i u gradskim ustanovama kulture nemamo. Dakle, treba ih proizvesti.

Zapošljavanje osoba s invaliditetom u kulturnim ustanovama

Preporučuje se Sekretarijatu za kulturu Glavnog grada da, uz učešće Službe Gradonačelnika Glavnog grada i Sekretarijata za socijalno staranje, organizuje konsultacije sa upravama ustanova kulture o zapošljavanju osoba s invaliditetom. Te radionice treba iskoristiti i za prezenta-

²²⁴ Ovo je naročito korisno i potrebno jer su rukovodstvima ustanova kulture na lokalnom i državnom nivou neophodne smjernice i praktična pomoć kako zaštićene objekte kulture (istorijske zgrade) učiniti inkluzivnim i pristupačnim. Ovo podrazumijeva i aktivno stručno učešće Uprave za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore.

ciju aktivnih politika zapošljavanja Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i programa namijenjenih da se osobama s invaliditetom omogući njihovo zapošljavanje, samostalan i dostojanstven život.²²⁵

Pristupačnost Sekretarijata za kulturu sa preporukama

Sekretarijat za kulturu primarno je pozvan da zastupa i širi ideju o potrebi za inkuzivnom gradskom kulturom, koja je pristupačna i dostupna za sve stanovnike Podgorice. To podrazumijeva da obezbijedi da svi kulturni sadržaji u Podgorici postanu ne samo fizički pristupačni, već i da programski budu otvoreni prema osobama sa različitim vrstama invaliditeta, njihovom identitetu i kulturno-umjetničkom stvaralaštvu. U tom smislu, osnovno je polazište da i sjedište gradskog organa za kulturu zadovolji osnovne elemente pristupačnosti. Logično je očekivati da u osoblje istog konačno budu uključene (zapošljene) i kvalifikovane osobe s invaliditetom.

Sjedište Sekretarijata za kulturu Glavnog grada nije pristupačno za osobe s invaliditetom - bez obzira na vrstu invaliditeta. Ovaj gradski organ trenutno se nalazi na adresi ulica Marka Miljanova broj 4, na trećoj etaži objekta u kojem su smješteni i Moderna galerija i Muzej grada, kao i uprava Muzeja i galerija Podgorice.

Pristupačnost sjedišta Sekretarijata za kulturu Glavnog grada, posljednjih godina (od 2022) provjeravana je i analizirana, u više navrata. U Službi Gradonačelnika - Kancelarija za ljudska prava - kreirani su, tim povodom, vjerodostojni izvještaji sa foto dokumentacijom. Izvještaji, sa preporukama, su iz Službe Gradonačelnika, uredno dostavljani na dalja razmatranja i postupanje. Metodološki, monitoring posjete je pratio i obavezni intervju (razgovor) sa rukovodećim osobama u Sekretarijatu za kulturu.²²⁶ Fokus sprovedenih monitoringa je bio na praćenju poštovanja obaveznih elemenata pristupačnosti. Pokušalo se sa predlaganjem bar nekih praktičnijih mjera, kako bi, i u datim, veoma nepovoljnim, okolnostima, prostor u kojem je smješten Sekretarijat za kulturu postao pristupačniji, do trajnog rješenja, bar za osobe bez fizičkog invaliditeta. Ni to nije realizovano (uvaženo). Možda zbog racionalnog odnosa prema resursima, što bi moglo imati, vremenski ograničenog, smisla.

²²⁵ <https://www.zzzcg.me/programi/zaposljavanje-lica-sa-invaliditetom/>. Pri-
stupljeno: 05.06.2026.

²²⁶ Ranije je ovaj gradski organ uključivao i sport. U trenutku izrade ove studije, to su bili razdvojeni resori.

Detaljna, prva, analiza pristupačnosti gradskog Sekretarijata za kulturu sa planom prilagođavanja je urađena još 2014. godine. Tada je pripremljen Akcioni plan prilagođavanja objekata u javnoj upotrebi u vlasništvu Glavnog grada Podgorice za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom 2014/2015. godine (strane 18-20). Uz rezervu koliko su sve mogućnosti vjerodostojno provjerene i realno predstavljene, može se sa sigurnošću konstatovati da od planiranog prilagođavanja nije bilo ništa. Dakle, ništa nije realizovano. Glavna prepreka, svojevrsni „kamen spoticanja“, za poboljšanja pristupačnosti može se prevazići kroz odgovorno sagledavanje dalje potrebe da li sjedište Sekretarijata za kulturu treba i dalje biti baš u tom prostoru (treća etaža objekta). Treba konačno razriješiti pitanje pomenuto i u navedenom Akcionom planu – da li može ili ne može biti instaliran spoljašnji lift koji bi vodio do treće etaže. Ukoliko je odgovor struke po pitanju otklanjanja te konkretne prepreke negativan - onda se mora odustati od daljeg korišćenja tog prostora za potrebe Sekretarijata za kulturu.²²⁷ Isto važi i za upravu Javne ustanove „Muzeji i galerije Podgorice“.

Ugledna nevladina organizacija „Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore“ po predstavljanju ovog Akcionog plana učinila je svoje, prilično jasne i logične, komentare, kako generalne tako i specifične - za pojedinačne objekte i situacije.²²⁸ Pažnji čitalaca preporučujemo i autorski, istraživački, tekst Milene Radonjić (iz 2024) o nepristupačnosti javnog prostora u Podgorici koji se odnosi i na sadržaje i prostore o kojima brine i Glavni grad.²²⁹ Gradska administracija je veoma podržavajuće i transparentno, preko Službe Gradonačelnika, učestvovala u realizaciji analize „Master mreže za evropske politike“ kao i u filmu „Inkluzivni dizajn - uklanjanje prepreka, stvaranje prilika“.²³⁰

227 Prema ranijem akcionom planu, a to važi i sada, prilagođavanja ostalih sadržaja su moguća (postaju smisljena i opravdana) tek nakon rješavanja pitanja lifta, tj. pristupa trećoj etaži. Ukoliko nije izvodljiva nijedna opcija prilagođavanja prostora, onda Glavni grad treba naći rešenje da se ovaj gradski organ izmjesti u pristupačniji prostor.

228 Dostupno online: <https://umhcg.com/novosti-me/komentari-umhcg-a-na-akcioni-plan-prilagodavanja-objekata-u-javnoj-upotrebi-u-vlasnistvu-glavnog-grada/>; Pristupljeno 22.05.2026.

229 Dostupno online: <https://www.cin-cg.me/javne-povrsine-i-objekti-u-podgorici-i-dalje-vecinom-nedostupni-osobama-sa-invaliditetom-pristupacnost-potpuna-ili-je-nema/>; Pristupljeno 22.05.2026.

230 Dostupno online: <https://www.youtube.com/watch?v=3q9RKeJymDc> i <https://master-mne.me/master-analiza-i-istrazivanje-o-pristupacnosti-objekata-osi>. Pristupljeno 22.05.2026. U Glavnom gradu redovno primaju i uredno odgovor-

U ovom trenutku, sve informacije o (ne)pristupačnosti Sekretarijata treba postaviti i detaljno obrazložiti na veb sajtu.

Nezavisno od konačne adrese Sekretarijata za kulturu, trenutno do prostora Moderne galerije, Muzeja grada i objekta Kuslevova kuća ne postoji taktilna staza. Činjenica je i da na ulazu ili unutrašnjem prostoru ne postoji ni potrebna tabla i natpisi i na Brajevom pismu. Duž stepeništa ne postoje rukohvati koji bi mogli pomoći da se kretanje uz i niz, inače veoma strme, stepenice olakša i učini bezbjednijim. Sve prostorije, uključujući i toalete, takođe treba označiti natpisima i na Brajevom pismu. Preporučuje se da za posjete Sekretarijatu za kulturu, Modernoj galeriji, Muzeju grada i/li Kuslevovoj kući osigura dostupno, pristupačno i besplatno mjesto na parking prostoru sa zadnje strane objekta. Informacije (oznake) o tome treba da se nađu na parkingu, kao i na veb sajtu Sekretarijata za kulturu (i JU Muzeji i galerije Podgorice), sa uslužnim brojem telefona. Parking mjesto treba vidljivo označiti, a taktilnom trakom označiti smjer kretanja ka sjedištu Sekretarijata odnosno upravi JU Muzeji i galerije, glavnom ulazu u Modernu galeriju i Muzej grada kao i do (obližnje) Kuslevove kuće. Iz uprave gradskog muzeja ranije su saopštili da razmišljaju da otvore komunikaciju, prolaz, između dvorišta dva objekta, odnosno na ogradi koja trenutno dijeli prostore između objekta Moderne galerije i Muzeja grada i Kuslevove kuće.

Osim što ne postoji taktilna staza u tom dijelu ulice, registrovano je postojanje šahtova i neujednačenih trotoara, kao i reklamni panel (bilbord), koji otežava kretanje i ne čini ga bezbjednim. Predloženo je njegovo uklanjanje. Dio trotoara nije popločan što takođe otežava kretanje, pa se upućuje preporuka da se i to, što prije, riješi.

Ponavljamo, do trajnijeg ili trajnog rješenja, ne treba odlagati aktivnosti na poboljšanju pristupačnosti kroz uzimanje u obzir ostalih obaveznih elemenata. Ova situacija se ne može u nedogled odlagati i na štetu svih. Od 2014. promijenjeno je pet gradskih administracija. Napredak po ovom pitanju još uvijek izostaje.

XII

DOBRA PRAKSA

PRAKTIČNI POZITIVNI PRIMJERI

Pristupačnost manifestacija, festivala i drugih javnih događaja

CAWaB (Collectif Accessibilité Wallonie Bruxelles) je jedna od vodećih organizacija u (frankofonskoj) Belgiji koja zastupa interese osoba sa smanjenom pokretljivošću u vezi sa svim pitanjima o pristupačnosti. Djeluje u skladu sa UNCRPD kako bi se garantovala autonomija, zadovoljstvo i dobrobit svih osoba. CAWaB se na ovom polju naročito ističe po prepoznatljivim Smjernicama za pristupačne događaje. Radi se o praktičnom vodiču koji značajno pomaže organizatorima da svoja okupljanja učine pristupačnim za sve. Radi se o jednostavnom, besplatnom, onlajn dostupnom resursu koji se iskustveno i specifično odnosi prema događajima privremenog, ograničenog karaktera i trajanja. Uključuje detaljne savjete po pitanju organizacije, prostornog rasporeda, komunikacije, programskih sadržaja i pristupačnosti u cjelini. Pruženi su i savjeti oko evakuacije. Vodič prati i kontrolna lista (checklist) koja olakšava planiranje, organizaciju i dosljedno praćenje standarda.²³¹

Vodič je koristan i za crnogorsko iskustvo, na državnom i lokalnom nivou, nezavisno ko je organizator - Predsjednik, Skupština ili Vlada Crne Gore, državni organi i institucije, jedinice lokalne samouprave, privatne kompanije i banke, civilno društvo i bez obzira na to da li se organizuje u zatvorenom ili na otvorenom prostoru.

Kada se u Ministarstvu kulture i medija odlučuje o podršci javnim umjetničkim manifestacijama i festivalima, pristupačnost bi trebala po-

²³¹ Dostupno onlajn (na francuskom jeziku): https://cawab.be/wp-content/uploads/2026/04/Referentiel_evenements_accessibles_CAWaB_web_FR.pdf; Pristupljeno 03.06.2026.

stati važno pitanje. Čak i jedan od ključnih indikatora uspješnosti i kvaliteta.²³²

„Akropolj pristupačniji svima“

Infrastrukturni i holistički projekat „Akropolj pristupačniji svima“ je primjer kako se kulturna baština može sačuvati i istovremeno pristupačno prilagoditi potrebama savremenog života. Prilagodavanje je, između ostalog, podrazumijevalo ugradnju globalno jedinstvenog i tehnološki naprednog kosog lifta, detaljno prilagodavanje pješačkih staza kako bi ih koristile i osobe s invaliditetom a nabavljena su vozila koja pomažu posjetu osobama sa teškoćama u kretanju.²³³ Ranije pješačke staze su popločane kamenom što je omogućilo nesmetano kretanje korisnika/ca kolica i ukupno osoba smanjene pokretljivosti. Koliko se vodilo računa o ukupnoj zaštiti spomenika govori i podatak da su korišćeni materijali sadržali svega 12% cementa. Projekat je realizovan kroz javno-privatno partnerstvo Ministarstva kulture Grčke i Fondacije Onasis iz koje ponosno poručuju da je „ponos demokratije sada pristupačniji za sve“.²³⁴ Akropolj je na listi Svjetske kulturne baštine od 1987. godine. Svi izvještaji savjetodavnih misija potvrđuju da se radi o odlično zaštićenom objektu a da su intervencije u skladu sa odredbama UNCRPD o pristupačnosti.²³⁵

Arheološki park Pompeja „Pompei for all“

Primjer koji slijedi ističe se: (1) zbog čestih tvrdnji na crnogorskoj kulturnoj, ali i političkoj sceni da su nemoguće i nedopustive intervencije pristupačnosti na zaštićenoj baštini, (2) zbog daljeg razvoja lokaliteta

232 Služba Gradonačelnika Glavnog grada je po ovom pitanju pokrenula dijalog (dopis 01-018/26 – 1928/71 od 16.06.2026) sa Turističkom organizacijom Podgorice koja često podržava, na teritoriji Podgorice, organizovanje različitih javnih i umjetničkih manifestacija i festivala. Odnos organizatora „Festivala jednakih“, na prosljeđeni upit iz Glavnog grada, ne samo da je bio profesionalan, društveno odgovoran, već i sa razumijevanjem značaja pristupačnosti.

233 Dostupne fotografije: <https://www.dropbox.com/scl/fo/g5lugwxfx0fpcyjh3zu-vk/AP8y8fjGjffZVjNW9b-xPeY?rlkey=070ee55wc514di41wt6ti618-&e=1&dl=0>. Pristupljeno 16.05.2026.

234 Projektovanje i izvođenje radova su preduzeti kako bi se bezbjedno zadovoljile potrebe svih ljudi iz cijelog svijeta, uz pravilnu zaštitu spomenika tokom cijelog procesa i uz stalni arhitektonski, inžinjerski i arheološki nadzor Ministarstva kulture. Fondaciju je 1975. osnovao Aristotel Onasis (Αριστοτέλης Ωνάσης) sa fokusom na potrebe čovjeka. Dostupno online: <https://www.onassis.org/press/acropolis-facilities-improved>. Pristupljeno 16.05.2026.

235 Dostupno onlajn: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000390898>. Pristupljeno 17.05.2026

Duklja i blagovremenog razmišljanja o pristupačnosti i (3) zbog konačnog obezbjeđivanja pristupačnosti spomenika kulture.²³⁶

Za arheološki park Pompeja uveden je vodič koji vodi publiku u otkrivanje drevnog grada kroz staze u tri segmenta. Osobe s intelektualnim invaliditetom, sa ili bez svojih staratelja, mogu se odlučiti da prođu prvi dio staze pa da odluče da li da nastave dalje i obidu drugu, a zatim i treću, posljednju, stazu. Vodič je osmišljen tako da svako može doživjeti posjetu gradu na ličan način, u skladu sa svojim željama, mogućnostima i tempom. Duž staza su postavljene table sa lako razumljivim tekstom (lako čitljiv format) koji pomažu osobama s intelektualnim invaliditetom da razumiju složenu priču jednog drevnog, ali istovremeno gotovo savremenog grada. U sklopu projekta „Pompeji za sve“ ruta, duga više od 3,5 kilometra, vodi od ulaza na trgu Piazza Anfiteatro do Univerziteta Venerre. Duž glavnih ulica drevnog grada, publici je sada omogućen pristup najznačajnijim građevinama i domusima. Ova ruta omogućava svima - osobama sa smanjenom i otežanom pokretljivošću kao i roditeljima sa dječijim kolicima, ali i svima koji žele udobniju posjetu - da što potpunije i lakše obidu arheološko nalazište. Sajt uključuje i tri objekta za presvlačenje beba.

Arheološki park Pompeji postaje sve inkluzivniji i pristupačniji. Zahvaljujući saradnji između Pompeja i Nacionalne agencije za gluve – Pokrajinsko odjeljenje Napulj (ENS, <https://www.ens.it>), osobe s oštećenjem sluha mogu koristiti posebnu podršku tokom posjete lokalitetu i potpunije doživjeti njegovu atmosferu i ljepotu. Specijalizovani stručnjaci za italijanski znakovni jezik (LIS), kojima je to maternji jezik, prošli su posebnu obuku osoblja Arheološkog parka kako bi prilagodili obilazak parka potrebama osoba s oštećenjem sluha i omogućili im prevazilaženje još jedne prepreke u pristupu kulturnom naslijeđu. Korisnici koji žele koristiti ovu uslugu mogu pronaći sve informacije na veb stranicama: Pompeii Sites i ENS Napoli – Guida in LIS. Dostupni su formulari za prijavu i periodični bilteni o organizovanim LIS vođenim turama.

Objektivno se navode i podaci o nepristupačnosti.²³⁷ Navedeni su i neki od izazova koji nijesu mogli biti riješeni kao što su: nagib pojedinih rampi i kosina povremeno prelazi 8%, postoje male, ali nagle promjene u

236 Čitaoce/teljke naročito molimo da obrate pažnju na fotografije. Neka od rješenja mogu biti korisnika i kod razmišljanja o postizanju pristupačnosti Spomenik Partizanu borcu. Više o projektu: <https://pompeiisites.org/en/visiting-info/pompeii-for-all>. Pristupljeno: 02.05.2026

237 Preporuka o tome se i u ovoj studiji stalno ponavlja prema gradskim ustanova kulture u Podgorici.

visini – uglavnom manje od 5 cm, pojedini djelovi su autentično (drevno) i neravno popločani, duž trotoara i prelaza ne postoje zaštitni graničnici za točkove i konačno samo na nekim djelovima moguće je da se istovremeno mimoiđu dvoje korisnika/ca kolica.

Nacionalni muzej u Amsterdamu: Rajksmuzej pripada svima i jeste za sve

Nacionalni muzej (Rijksmuseum) u Amsterdamu, Holandija, je postepeno gradio svoju pristupačnost. Proces je tekao kroz komunikaciju sa osobama s invaliditetom i njihovim interesnim grupama.

U knjizi „Rajksmuzej Pristupačnost bez barijera“ („Rijksmuseum Accessibility without limits“, 2022) zanimljivo je predstavljen proces kako je Rajksmuzej postao pristupačan. Podijeljeno iskustvo nije gotovo rješenje „kako uraditi“ jer i sami kažu da je svaki muzej priča za sebe. Ali ostalima može pomoći u razumijevanju izazova i inspirisanju djelovanja. Na način koji je ugodan za čitanje opisuje se kako su pristupili procesu, sa čime su se sve suočili, što je dobro funkcionisalo a šta nije. Kao i što još treba da učine. Od 2017. Rajksmuzej ima menadžera pristupačnosti koji prikuplja i dijeli znanje i pomaže da muzej, malo po malo, postane zaista pristupačan svima.²³⁸

Knjiga je dostupna na sajtu u PDF besplatno: <https://www.rijksmuseum.nl/assets/16489c52-9c26-4607-866d-3f1631c6708d?c=3ae8023-43292c768fd1ceed51f5d153c7d23bd8f8bf601e39070d3946a458fb3>.

Sajt Rajksmuzeja ima posebnu rubriku „Pristupačnost“ koja se u studiji preporučuje i svim gradskim javnim ustanovama kulture. Rubrika sadrži detaljne podatke o prilazu muzeju kako za pješake tako i korisnike/ce bicikla ili automobila. Navode gdje je u blizini, u kojim ulicama, moguće parkirati. Za osobe s invaliditetom su označena tri različite lokacije sa većim brojem parking mjesta. Opisane su i njihove dimenzije. Naglašeno je da je parking besplatan za sve koji posjeduju evropsku karticu za osobe s invaliditetom uz napomenu da se treba zatražiti i lokalna parking karta. Navedeni su i podaci o javnom prevozu i koje stanice nijesu pristupačne. Ulazi u muzej, njih dva, su detaljno opisani, koji je stepenišni a koji

²³⁸ Na sajtu je naveden i kontakt menadžera/ke pristupačnosti kako bi se iznijele primjedbe na rad i sugestije za dalja poboljšanja pristupačnosti i ukupne komunikacije. Svim gradskim ustanovama kulture u Podgorici, ovom studijom, je preporučeno zapošljavanje osoba s invaliditetom kao i sistematizacija radnih mjesta koje se odnose na pristupačnost ili imenovanje tzv. liaison officer (službenika/vezu, kontakt osobe..)

posjeduje lift.²³⁹ Opisan je atrijum muzeja sa svojim sadržajem. Iako se u muzeju nalaze klupe za odmor, na pultu je moguće posuditi i muzejsku stolicu na rasklapanje za koju kažu da je lagana (1,7 kg težine) i da se može „nositi preko ramena“.

Ture vode posebno obučeni vodiči i prilagođene su gotovo svim vrstama invaliditeta, uključujući i pomoć publici kod aktiviranja nevizuelnih čula. Replike muzejskih eskponata su pristupačne publici s oštećenjem vida, mogu ih dodirnuti. „Ako vaše omiljeno djelo nije uključeno u turu, javite nam i pokušaćemo udovoljiti vašim željama“ - navodi se takođe na sajtu. Za sve koji su senzorno osjetljivi ili im jednostavno prija mirniji režim posjete muzeju dati su savjeti i o tome kao i mapa mjesta sa više tišine (mira). Postoji i tiha soba sa udobnom foteljom i prigušenim osvjetljenjem (low-stimulus room). Takođe pružena je i mogućnost večernje posjete muzeju za sve kojima iz različitih razloga ne prija dnevna varijanta. Moguće je da osoba i sama obiđe muzej. Na raspolaganju su i različite audio ture koje se mogu besplatno preuzeti na telefonu. Za osobe koje vole da ostanu kod kuće, postoji onlajn posjeta Galerije Časti gdje se u miru može razgledati kompletna kolekcija - <https://www.rijksmuseum.nl/en/masterpieces-up-close>.

Publika koja koristi slušni aparat sa Bluetooth vezom može preuzeti besplatnu aplikaciju Rijksmuseum. U njoj su dostupne sve audio ture. Muzej se trudi da sve informacije, poput multimedijalnih tura u aplikaciji Rijksmuseum, budu dopunjene i vizuelnim tekstom. Tokom vođene ture može se koristiti whisper sistem, putem kojeg će osobe s invaliditetom pojačano čuti vodiča.

Muzej je u cjelini pristupačan za korisnike/ce kolica i kao i za one koji koriste mobilne skutere, hodalice, bicikle za hodaње. Na info-pultu mogu se posuditi kolica, hodalica, dječja kolica, štap za hodaње kao i, već pomenuta, muzejska stolica na rasklapanje. Na istom mjestu je dostupna i mapa, plan, muzeja sa označenim liftovima, prostorima za sjedenje širom muzeja i toaletima za osobe s invaliditetom. Na pultu se može zatražiti i suncokret privjesak (Sunflower keycord) kojim osobe s invaliditetom mogu dobrovoljno označiti svoju vrstu invaliditeta ili stanje koje nije odmah vidljivo. Njegovo isticanje vodiču daje na znanje da je osobi koja ga je istakla potrebno više vremena i pažnje, pomoć ili bolje razumijevanje.

²³⁹ Navodi se i ukupan broj stepenica, te podatak da je nakon 13. stepenice odmoriste. Obezbjedenje pruža podršku u upravljanju liftom.

Priča o Rembrantu (Rembrandt van Rijn) je i na znakovnom jeziku na kojem je moguće dobiti i kompletno vođenje.²⁴⁰

U muzeju se slijede smjernice za dizajniranje pristupačnih izložbi koje su kreirane u saradnji sa organizacijama koje doprinose boljem kvalitetu života osoba s invaliditetom ("dobrom životu u svim njegovim oblastima i fazama") - De Zonnebloom, Bartiméus i Stichting Onbeperkt Genieten.²⁴¹ Ovaj resurs se obavezno konsultuje prije početka rada na pripremi bilo koje izložbe. Iako neće svi zahtjevi navedeni u dokumentu biti i primijenjeni, on obezbjeđuje okvir da oni koji planiraju konkretnu izložbu imaju opšte razumijevanje optimalnih zahtjeva pristupačnosti. Ponuđeni vodič je od značaja sve ustanove kulture i u našoj zemlji, daje i konkretne smjernice oko dimenzija a prate ga brojne skice i ilustracije koje pomažu razumijevanje preporuka.²⁴²

U muzeju su osmislili i vodič praktičnih savjeta i korisnih ideja za svoje osoblje - obezbjeđenje, zaposleni na info-pultu, vodička služba, muzejsko ugostiteljstvo - u smislu šta treba a šta ne treba činiti. Dostupan je, besplatno, na već navedenoj stranici.

Krakov: Prilagadanje kraljevskog dvorca Vavel

Za naše prilike naročito je poučan i može nas motivisati proces prilagođavanja Kraljevskog dvorca Vavel (Wawel) u Krakovu (Kraków) koji nije bio pristupačan osobama s invaliditetom. Zahvaljujući EU projektu i rješenjima ing. Rafala Jeżovskog omogućen je, u skladu sa principima očuvanja baštine, određeni pristup korisnicima invalidskih kolica dok su u unutrašnjosti objekta uklonjeni brojni pragovi i stepenice, kao arhitektonske prepreke. Unutrašnje stepenište je zamijenjeno liftom. Tekst koji se preporučuje je na poljskom jeziku ali nudi brojne skice i fotografije koje približavaju suštinu i širinu izvedenih radova i postavljanje lifta, namjenski konstruisanog za ovaj objekat. U stručnoj literaturi, ovo je primjer dobre prakse (studija slučaja) za objekte koji su pod dodatnim

240 Dostupno online: <https://www.rijksmuseum.nl/en/visit/accessibility/story/expressions-rembrandt>. Pristupljeno 29.05.2026.

241 Za detaljnija saznanja o njihovom radu: <https://www.zonnebloom.nl>, <https://bartimeus.nl/english>, <https://www.onbeperkt-genieten.nl>; Pristupljeno 03.06.2026.

242 Smjernice je moguće besplatno preuzeti sa ovog linka: <https://www.rijksmuseum.nl/en/about-us/what-we-do/inclusivity/accessibility-without-limits>; Pristupljeno 03.06.2026.

mjerama zaštite.²⁴³ Inače oko 10% posjetilaca/posjetiteljki krakovskih muzeja su osobe s invaliditetom.²⁴⁴

Krakov se inače doživljava kulturnom prijestonicom Poljske, sa brojnim lokacijama pod zaštitom UNESCO-a.²⁴⁵ Korisno je posjetiti veb stranicu muzeja, te konsultovati pruženu Izjavu o pristupačnosti u kojoj se precizno navode i podaci iz kojih razloga nije obezbijedena puna pristupačnost muzeja ili šta nedostaje od elemenata digitalne pristupačnosti.²⁴⁶ Naglašava se da je sam pristup dvorcu dosta strm i da je korisnicima/ama neophodna asistencija. Na samom brdu (staze) nema prepreka. Pojašnjeni su različiti načini ulaska u muzej (i uz korišćenje zvona na jednom od ulaza, koje je na odgovarajućoj visini, korišćenje platformi i rampi za savladavanje stepenica), kao i boravak u centru za posjetioce koji je u potpunosti pristupačan za osobe s invaliditetom. Moguće je besplatno koristiti kolica u muzejskom vlasništvu. Posjetioci/posjetiteljke s invaliditetom, sa pratnjom, imaju pravo na popuste kod kupovine ulaznica. Konačno, muzej je uspostavio i poseban režim posjeta (posebne dane i vrijeme) za osobe koje žele posjetu bez buke, gužve, intenzivnog osvjjetljenja, sa više mirnoće a manje stresa (misli se na senzorno prilagođeniji kontekst i vrijeme posjete - „Tihi sat“, „Quiet Hours“, „Sensory Friendly Time“ ili „Quiet Visits“).

Muzej za sve - Meso per tutti: Sve osobe s invaliditetom razumiju kulturu

U Italiji je 2015. pokrenut projekat „Museo per tutti“ (Muzej za sve) iza kojeg stoje neprofitna organizacija „L’abilità“ (Milano, <https://labilita.org>) i fondacija Fondazione De Agostini (Novara, <https://www.fondazioneagostini.it>), koji je promovisuci društveno učešće osoba s intelektualnim poteškoćama doprinio da muzeji, a samim tim i kultura, postanu pristupačniji. Projekat je dao doprinos izgradnji inkluzivnog društvenog okruženja - u kojem osobe s invaliditetom mogu lakše da učestvuju u sva-

243 Rafał Jeżowski je prepoznatljiv po stručnim i uspješnim rješenjima instalacije liftova u istorijskim zgradama. Detaljnije: <https://ph.pollub.pl/index.php/odk/article/view/2994/3035>. Pristupljeno 22.05.2026.

244 Kruczek, Z., Gmyrek, K., Zizka, D., Korbiel, K., & Nowak, K. (2024). Accessibility of Cultural Heritage Sites for People with Disabilities: A Case Study on Krakow Museums. *Sustainability*, 16(1), 318. <https://doi.org/10.3390/su16010318>

245 V. <https://whc.unesco.org/en/list/29/>. Pristupljeno 22.05.2026.

246 V. <https://wawel.krakow.pl/>. Pristupljeno 22.05.2026. Postoje i sobe koje su opremljene, prikladne, za majke sa bebama.

kodnevnim situacijama - uz pokušaj da se razbiju predrasude i stereotipi o sposobnosti ove populacije da razumije kulturu. U svakom muzeju ili kulturnom lokalitetu koji je učestvovao u projektu, kreiran je obrazovni program za razumijevanje umjetničke zbirke i kulturnog nasljeđa, koji posjetiocima omogućava novo iskustvo, uvažavanje i ugodan osjećaj. Tim projekta je obučio osoblje muzeja kako da adekvatno dočekuju i komuniciraju sa publikom. Uključeno je 38 muzeja koji su značajni na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou kao što su: Pompei, Pinacoteca di Brera, La Venaria Reale, Fai Heritage i drugi.²⁴⁷

Britanski muzej - The British Museum: Pristupačna svjetska kulturna iskustva

Britanski muzej nudi različite događaje, ture i resurse osmišljene da podrži kompletnu publiku, sa i bez invaliditeta.²⁴⁸

Publika koju čine osobe s oštećenjem vida svoj užitak u muzeju doživljava kroz audiodeskriptivni vodič, British Museum aplikaciju za audio-vodič, vodič sa velikim slovima (large print), rukovanje predmetima, taktilne ture i vodič na Brajevom pismu. Audiodeskriptivni vodič je dostupan na SoundCloud veb stranici. Nije potrebno imati SoundCloud nalog da bi mu se pristupilo. Dostupno je 153 audio opisa, koji obuhvataju opise predmeta i preglede galerija. Opisi pružaju detaljne informacije o predmetima, zajedno sa komentarima kustosa. Sa British Museum audio aplikacijom moguće je napraviti samostalnu turu. Dostupno je 65 besplatnih uvodnih objašnjenja galerije. Aplikacija je dostupna na različitim jezicima i može se preuzeti preko App Store ili Google Play Store. Vodiči sa velikim štampanim slovima (large print) dostupni su za sve plaćene izložbe i mogu se preuzeti iz sekcije pristupačnosti na stranici određene izložbe. Takođe, postoji ograničen broj štampanih primjeraka vodiča sa velikim slovima za specijalne izložbe (van stalne postavke). Vodiči sa velikim slovima dostupni su i za neke besplatne izložbe.²⁴⁹ U nekim muzejskim prostorijama moguće je dodirivati predmete iz kolekcije i saznati više o njima od volontera/ki na „Hands-on“ pultovima muzeja.

247 Više o projektu dostupno onlajn: <https://www.museopertutti.org/en>. Pristupljeno 01.05.2026

248 Više o muzeju: https://www.britishmuseum.org/visit/accessibility-museum?utm_source=chatgpt.com; pristupljeno 08.06.2026.

249 Vodiči sa velikim slovima dostupni su za onlajn pregled za sljedeće galerije: Soba 2a: Waddesdon Bequest; Soba 18: Grčka: Partenon; Soba 24: Život i smrt; Soba 41: Sutton Hoo i Evropa; Soba 61: Egipatski život i smrt; Soba 67: Koreja; Soba 68: Novac; Soba 95: Kineska keramika – kolekcija Sir Percival David.

Volontersko osoblje olakšava rukovanje predmetima, podstiču diskusiju i odgovaraju na pitanja publike. Kolekcija za rukovanje na svakom pultu povezana je sa izložbama u njegovoj blizini.²⁵⁰

Muzej nudi dvije besplatne taktilne ture, dostupne kao vođene ili samostalne posjete. U prostoriji (sobi) 4: Galerija egipatske skulpture, Sobi 18 i 18b: Partenonske galerije. U Sobi 4 moguće je istražiti 9 odabranih predmeta dodirrom, audiodeskriptivni vodič dostupan je na SoundCloud-u, vodič sa velikim slovima može se pogledati onlajn ili preuzeti na info-pultu u Velikom dvoru, gdje se može dobiti i katalog na Brajevom pismu sa reljefnim crtežima. U Sobi 18 i 18b posjetioci mogu istražiti 12 tačaka koje uvode ključne skulpture Partenona, audiodeskriptivni vodič dostupan je na SoundCloud-u, takođe su dostupni i vodiči sa velikim slovima i taktilni crteži sa informacijama na Brajevom pismu.

Publika koju čine osobe s oštećenjem sluha svoj užitak u muzeju doživljavaju kroz: video vodiče na britanskom znakovnom jeziku, titlove, ture na britanskom znakovnom jeziku koje vode osobe s oštećenjem sluha kao i uz pomoć indukcionih petlji. BSL YouTube kanal ima dostupno preko 200 video zapisa na britanskom znakovnom jeziku (BSL) koji obuhvataju opise predmeta i preglede galerija. Svi video zapisi imaju engleske titlove. Audio aplikacija je dostupna na više jezika, uključujući BSL. Sve ostale jezičke verzije uključuju transkripte. Aplikacija se može preuzeti preko App Store ili Google Play Store. Svi audio-vizuelni prikazi u muzeju koji su napravljeni nakon septembra 2020. godine imaju titlove. Muzej nudi niz pristupačnih događaja povezanih sa aktuelnim izložbama i stalnom kolekcijom. To uključuje ture na BSL koje vode osobe s oštećenjem sluha. Dakle, opet svjedočimo primjeru zapošljavanja osoba s invaliditetom. Indukcione petlje instalirane su na blagajni u Velikom dvoru i Clore Centru za edukaciju.

Neurodivergentni posjetioci/teljke svoj užitak u muzeju doživljavaju kroz: senzorne mape, opuštajuće događaje, rukovanje predmetima, zaštitu za uši, ruksake za porodice i senzornu podršku, kroz British Museum Audio aplikaciju.

Publika može koristiti senzornu mapu kako bi identifikovali prostore u muzeju koji su prilagođeni senzornoj osjetljivosti – besplatnu papirnu

²⁵⁰ Besplatne sesije se održavaju svakog dana od 11 do 16 sati. Dostupno u navedenim galerijama: Soba 1 – Prosvjetiteljstvo; Soba 2 – Stvaranje svijeta; Soba 24 – Afrika, Okeanija i Amerika; Soba 49 – Drevna Evropa i rimska Britanija; Soba 68 – Novac; Sobe 42–43 – Islamski svijet i Soba 33 – Azija. Više o „Hands on desk“ dostupno onlajn: <https://www.britishmuseum.org/visit/tours-and-talks#hands-on-desks>. Pristupljeno 08.06.2026.

senzornu mapu mogu preuzeti na info-pultu (u Velikom dvorcu). Muzej nudi niz pristupačnih događaja povezanih sa aktuelnim izložbama i stalnom kolekcijom. To uključuje opušteno večernje događaje osmišljene za neurodivergentne osobe i sve posjetioce s invaliditetom ili senzornim potrebama. Povremeno se organizuju i opuštene jutarnje događaje za porodice sa neurodivergentnom djecom. Posjetioци mogu dodirivati predmete iz kolekcije i saznati više o njima od volontera/ki na „Hands-on“ pultovima u galerijama muzeja. Besplatne sesije se održavaju svakog dana od 11-16 h u zavisnosti od dostupnosti. Zaštitne slušalice mogu se posuditi na info-pultu. Senzorni ruksaci za podršku su zabavan način da pomognu porodicama da istraže muzej. Oni uključuju radnu knjižicu koja posjetioce vodi kroz muzej, sa informacijama o kolekciji i zabavnim senzornim aktivnostima koje posjetioци mogu obavljati tokom obilaska. Ruksaci su dostupni na pultu za porodice u Velikom dvorcu, koji je otvoren vikendom i tokom školskih raspusta od 10-16.30 časova. To je poseban ruksak namijenjen posjetiocima mlađim od 5 godina, sa alatima i savjetima koji pomažu da se maksimalno iskoristi posjeta muzeju. Likovni materijali se mogu posuditi, a svi crteži se mogu ponijeti kući kako bi „odmah napravili sopstvenu umjetničku izložbu“.²⁵¹

Korisnici/ce kolica i publika sa fizičkim invaliditetom svoj užitek u muzeju doživljavaju kroz: posuđena kolica, mobilne skutere, ture sa lakšim pristupom i opuštene događaje. Naglašeno je da muzej nije u mogućnosti da obezbijedi pomoć osoblja u kretanju po muzeju za korisnike/ce kolica. Posjetioци sa vozilom klase 3 trebaju da ograniče brzinu na 4 mph (6,44 km/h). Iz bezbjednosnih razloga, nije dozvoljeno punjenje vozila u prostorijama muzeja.

Konačno, a vrlo interesantno, jeste da je osoblje muzeja podučeno da pruži podršku i publici sa skrivenim invaliditetom. Muzej pruža podršku osobi iz publike koja odluči istaći, već pominjanu, Sunflower oznaku u okviru programa Hidden Disabilities Sunflower.²⁵²

Mreža javnih biblioteka Slovenije

Dobre primjere inkluzivnih bibliotečkih praksi nalazimo kod javnih biblioteka u Sloveniji. Kroz program „Prevazilazimo barijere“ (slovenač-

251 Više o senzornom ruksaku: <https://www.britishmuseum.org/visit/family-visits/backpacks>; pristupljeno 08.06.2026.

252 Hidden Disabilities Sunflower je jednostavan alat kojim osoba dobrovoljno može pokazati da ima invaliditet ili stanje koje možda nije odmah vidljivo. Više o tome: <https://hdsunflower.com>. Pristupljeno: 08.06.2026.

ki: Premagujemo ovire), biblioteke su sprovele niz aktivnosti usmjerenih kako na samo uklanjanje fizičkih barijera, tako i na poboljšanje dostupnosti i pristupačnosti usluga za osobe sa različitim vrstama invaliditeta. Fizička pristupačnost obezbijedena je adaptacijom ulaza i prostorija, osiguranjem parking mjesta za osobe s invaliditetom, dok usluga mobilne biblioteke - Bibliobus, ima obezbijedene rampe za korisnike/ce kolica.

Pristupačne biblioteke označene su na nacionalnom portalu lokacija pristupačnih za korisnike/ce kolica – www.pridem.si. Ovo može biti i preporučena aktivnost za „Kolegijum biblioteka“ kao i za Udruženje bibliotekara Crne Gore.

Po pitanju pristupačnosti za osobe sa senzornim invaliditetom, neke javne biblioteke u ovoj mreži obezbjeđuju induktivne petlje, prevodenje pojedinih programa u bibliotekama na znakovni jezik, materijale na slovenačkom znakovnom jeziku, taktilne i audio knjige, kao i elektronske lupe, čitače ekrana i sintetizatore govora. Biblioteke takođe sarađuju sa Bibliotekom za osobe s oštećenjem vida (Knjižnica slepih in slabovidnih Minke Skaberne).²⁵³

Radionica Integracije Beograd: „Integracija i inkluzija kroz umetnost“

Uz „Novi život“ iz Zagreba,²⁵⁴ zadovoljstvo je da se predstavi i rad multimedijalnog inkluzivnog centra iz Beograda koji djeluje pod nazivom „Radionice Integracije“.²⁵⁵

Centar podržava različite integracione procese u Srbiji, doprinosi boljem razumijevanju, miru i povezivanju srbijanskog društva sa okruženjem. Zalažu se, i kroz svoj rad, „za nov način rešavanja nesuglasica ili neusaglašenosti među susedima“.²⁵⁶ Jasno poručuju da je kod privrežnosti civilizacijskim vrijednostima potrebno usvojiti i prihvatiti djelovanje pozorišta za osobe s oštećenjem vida i drugim vrstama invaliditeta.

²⁵³ Inclusive Services for Persons with Disabilities in Slovenian Public Libraries, https://accessible-eu-centre.ec.europa.eu/inclusive-services-persons-disabilities-slovenian-public-libraries_en i <https://www.knjiznice.si/uporabniki/storitev/vkljucevanje-v-druzbo/premagujemo-ovire>; Pristupljeno 20.06.2026.

²⁵⁴ Gostovali u Podgorici kroz pozorišnu predstavu i izložbu pozorišnog materijala. O tome u poglavljima u o pristupačnosti javnih ustanova kulture KIC „Budo Tomović“ i Muzeji i galerije Podgorice.

²⁵⁵ Repertoar dostupan onlajn: <https://1clicksoft.biz/bilet/ri/repertoar.php#danas>. Pristupljeno: 15.05.2026.

²⁵⁶ Dostupno onlajn: <https://radionicaintegracije.org/o-nama/> i <https://www.youtube.com/@radionicaintegracije2618/videos>. Pristupljeno 15.05.2026.

Programska linija radionice Integracije uključuje glum(i)ce, muzičare/ke i druge umjetnike/ce s invaliditetom u izvođenju raznovrsnih inkluzivnih događaja. Dakle umjetnici/ce s invaliditetom učestvuju u kulturi i stvaraju kulturne programe.

Prva predstava za osobe s oštećenjem vida, „Da, to su bili dani“, u Srbiji je izvedena 2008. godine. Osnivač Radionice „Integracije“ glumac Predrag Miki Manojlović je tom prilikom rekao: „Mi koji ćemo raditi pozorište za slepe zajedno sa vama, za vas, radićemo ga zato što to želimo, imamo potrebu da radimo“.²⁵⁷ Jedan od osnivača radionice je i glumac Nebojša Dugalić.²⁵⁸

Kreirani programi sa i za osobe s invaliditetom pružaju priliku svima u regionu ne samo da uče, slijede primjer, već i da rastu i razvijaju se kroz planiranje i uključivanje njihovih sadržaja u svoje redovne programe. To je i dodatna šansa za ponovnu kulturnu (re)integraciju regiona.

Navođenje ovog primjera u studiji je i u funkciji promjene paradigme razmišljanja i djelovanja u kulturi. Sve ustanove kulture čiji je osnivač Glavni grad Podgorica u svojim osnivačkim aktima i definisanim izjavama o misiji su prepoznale otvorenost i istakle tvrdnju da kultura pripada svima. Zvuči lijepo, politički snažno. Međutim, kulturu svakog prostora, grada, društva čine ljudi. A fraze u kulturi nijesu dugog vijeka. Često oni koji usmjeravaju razvoj i upravljaju kulturom kažu: „Mi smo otvoreni za sve, nikog ne diskriminišemo“. To smo čuli i tokom rada na studiji. Otud onda činjenica da već decenijama osobe s invaliditetom nemamo u redovnom i stvarnom kulturnom životu? Zašto su osobe s invaliditetom isključene iz kulturnog života? To nije samo posljedica fizičke i drugih vrsta nepristupačnosti objekata kulture. Već i odsustvo, naročito ranijih godina, inicijative, inovacije i spremnosti da se uči, razumije i poštuje identitet osoba s invaliditetom, i uključi ravnopravno sa drugima u redovne kulturne programe i sadržaje.

Nova pozorišna publika: Osobe s invaliditetom „Uključi me kulturno“

Udruga za promicanje stvaralaštva i jednakih mogućnosti „Alternator“ iz Zagreba, Hrvatska, svojom jedinstvenošću zaslužuje mjesto u

257 „Prva predstava za slepe u Srbiji“, portal b92, 23.09.2008, https://www.b92.net/o/vesti/vesti?nav_id=320199 i gostovanje na RTS, <https://www.youtube.com/watch?v=fa84qP3eCTw>; Pristupljeno 15.05.2026.

258 „Istina na pozornici“, Sonja Čirić, Vreme, 11.07.2011. <https://vreme.com/kultura/istina-na-pozornici/>. Pristupljeno 15.05.2026.

studiji.²⁵⁹ U ovoj NVO su svjesni da promjene, pa i manjeg formata i intenziteta, ako su uključive, sistemske i dugoročno zamišljene, mogu „značajno unaprijediti učešće u kulturi“ osobama s oštećenjem vida i sluha. Postignut je značajan napredak (boljitak) kako bi osobe s invaliditetom postale „ravnopravna pozorišna publika“ zahvaljujući audiodeskripciji za osobe s oštećenjem vida i prilagođenim titlovima i prevodom na hrvatski znakovni jezik.²⁶⁰

Inkluzivni ciklus pozorišnih predstava Mijenjati, nabolje, percepcije o kulturnom učešću

U Hrvatskom narodnom kazalištu Ivana pl. Zajca u Rijeci osobe s invaliditetom su, redovno u svim pozorišnim sezonama, uključene kao publika i kao „sagovornici“. Inkluzivni ciklus koji se sastoji od nekoliko predstava je pristupačan, besplatan za osobe s invaliditetom na način što su izvedena sljedeća prilagođavanja: audiodeskripcija za osobe s oštećenjem vida, inkluzivni titlovi te prevodioci, tumači, na hrvatski znakovni jezik za osobe s oštećenjem sluha. Nakon izvedene predstave slijedi razgovor sa glumcima/icama i autorskom ekipom.

U ovom pozorištu su svjesni svog društvenog značaja te širine i dugoročnosti svog djelovanja. Shodno tome prilagođavanje predstava vide načinom da se „opšta publika i javnost senzibilizuje za probleme i prepreke sa kojima su osobe s invaliditetom svakodnevno suočene“.²⁶¹

Podrška kulturno-umjetničkom stvaralaštvu različitih društvenih grupa, kao što su manjinski narodi ili zajednice osoba s invaliditetom, je i u funkciji da se one iznova i još snažnije, povežu sa svojim identitetima.

Rad i na ovoj studiji je pokazao, kod određenih pitanja, i nedovoljno znanje u gradskim ustanovama kulture o tome šta sve mogu biti prepreke za publiku i zaposlene u različitim, heterogenim, životnim situacijama i kako se one i na koje sve načine mogu otklanjati. Evidentirano uključuje i odsustvo dovoljne svijesti (kod onih koji odlučuju) o učešću u kulturnom životu osoba s invaliditetom kao ljudskom pravu koje garantuje i promo-

259 Od 2017. ova nevladina organizacija (NVO) preduzima ozbiljne napore da se konačno zaustavi diskriminacija osoba s oštećenjem vida i sluha u kulturnom životu, www.alternator.hr, pristupljeno 02.06.2026.

260 Za više detalja: <https://ukljucimekulturno.org/wp-content/uploads/2024/08/Ukljuci-me-kulturno-prirucnik-2024.pdf>, 02.06.2026.

261 <https://hmk-zajc.hr/inkluzivna-pretplata-ciklus-predstava-s-prilagodba-ma-za-osobe-s-invaliditetom/> i <https://hmk-zajc.hr/hmk-zajc-i-nova-kazali-sna-publika-osobe-s-invaliditetom/>; Pristupljeno 02.06.2026.

više UNCRPD. Njihova percepcija o kulturnom učešću osoba s invaliditetom nije na zadovoljavajućem nivou. Slijede primjeri dobre prakse iz Crne Gore.

Promjena pristupa prema osobama s invaliditetom: Crnogorsko narodno pozorište

Slijedeći svoju inkluzivnu programsku politiku i Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (UNCRPD), Crnogorsko narodno pozorište (CNP) već nekoliko pozorišnih sezona kontinuirano prilagođava i izvodi predstave za osobe s oštećenjem vida i sluha. Uspostavljena inkluzivna praksa zasnovana na ljudskim pravima podrazumijeva: audiodeskripcije predstava, kataloge predstava na Brajevom pismu i prevode predstava na znakovni jezik. Uprava i osoblje nacionalnog pozorišta iskazuju poštovanje prema osobama s invaliditetom. Odlučni su u namjeri da kroz potrebna prilagođavanja i jačanje sopstvenog znanja i kapaciteta izgrade dostupnost i pristupačnost svojih programa i projekata prema svim građankama i građanima. Nacionalno pozorište ima značajnu ulogu u kulturnom sektoru Crne Gore u promociji i zastupanju jednakosti i različitosti.

Rukovodeći se potrebom da ovoj ciljnoj grupi omogući pristup najaktuelnijim i najgledanijim predstavama iz svog dramskog repertoara, CNP je prilagodilo predstave: „Princeza Ksenija od Crne Gore“, po tekstu i u režiji Radmile Vojvodić, „Šćeri moja“ Maje Todorović, u režiji Ane Vukotić, „Bladi mun“, po tekstu i u režiji Ane Đorđević i „Pokojniki“ Branislava Nušića, u režiji Egona Savina, koja je istovremeno bila prilagođena i osobama s oštećenjem vida i osobama s oštećenjem sluha.

Izuzetnom odzivu i pozitivnim reakcijama publike kojoj su predstave namijenjene doprinijela je uspješna i intenzivna saradnja sa JU Biblioteka pristupačnih formata Crne Gore „Vojislav Minić“ i Savezom gluvih i naglavih Crne Gore.

U cilju jačanja kadrovskih kapaciteta za pripremu programa prilagođenih osobama s oštećenjem vida i sluha, nacionalni teatar je kroz regionalni projekat „Pozorište za sve“, tokom 2025. godine učestvovao u radionicama namijenjenim timovima dramaturga/škinja, glumaca/ica i producenata/kinja.

Kao članica Evropske teatarske konvencije (European Theatre Convention - <https://www.europeantheatre.eu>), najznačajnije panevropske pozorišne mreže, CNP je učestvovalo i na radionici „Od pristupačnosti do pripadnosti – inkluzivna pozorišna praksa“, održanoj u Det Norske

teatru u Oslu, Norveška (<https://www.detnorsketeatret.no>), koja je okupila eminentne evropske pozorišne stručnjake i organizacije iz ove oblasti. Na radionici je detaljno i provokativno provjeren koncept inkluzije koji umjesto deklarativnosti, podrazumijeva promjenu načina razmišljanja, stvaranja i strukturisanja rada.²⁶² Radionicu su zajednički osmislili Kjersti Hora i Jan Grue i organizacija Balansekunst, zajedno sa Europe Beyond Access.²⁶³ Nije slučajno naše zadržavanje na ovoj prestižnoj radionici. Njeni akteri su evropski i globalno reprezentativni izvrsnosti i dobre prakse.

Poseban doprinos razvoju inkluzivne pozorišne prakse predstavljala je i podrška realizaciji inkluzivne predstave „Fleka“, po motivima teksta Aleksandre Vujisić, u režiji Branke Otašević, koja je u martu 2026. godine najprije premijerno, a potom i reprizno izvedena na Sceni Studio Crnogorskog narodnog pozorišta. „Fleka“ je savremena pozorišna priča koja kroz snažan vizuelni izraz, pokret i muziku otvara teme različitosti, pripadanja i vršnjačkog pritiska. Posebnu vrijednost projektu daje njegova autentična inkluzivna postavka na sceni. Uz profesionalne glumce igraju i amateri, uključujući i osobe s invaliditetom. Time iskustvo različitosti postaje sastavni dio umjetničkog izraza i potvrda opredijeljenosti Crnogorskog narodnog pozorišta da inkluziju razvija ne samo kroz dostupnost sadržaja, već i kroz aktivno učešće osoba s invaliditetom u stvaralačkom procesu. Kroz ovu studiju, na primjerima, stalno se zastupa i ističe značaj autentičnosti kod predstavljanja određene vrste invaliditeta.

U nastojanju da se dodatno otvori prema zajednici osoba s invaliditetom kao publici koju zaista i žele u teatru, Uprava Crnogorskog narodnog pozorišta je, internim propisima, omogućila besplatan ulaz na predstave i druge repertoarske programe. I ta afirmativna mjera, koju autor/ke ove studije zastupaju i kod gradske kulturne scene u Podgorici, doprinosi, uz ostala i dalja prilagođavanja, pristupačnosti kulture.²⁶⁴

262 Detaljnije online: <https://www.europeantheatre.eu/news/on-site-workshop-inclusion-accessibility-focus>; Pristupljeno 20.06.2026.

263 Balansekunst je nacionalni resursni centar posvećen izgradnji norveškog kulturnog sektora kao otvorenijeg i pristupačnijeg, kako bi svi imali stvarne i jednake mogućnosti za učešće, stvaranje i rad. Detaljnije online: <https://www.balansekunst.no>. Takođe, Europe Beyond Access preporučuje rad na više polja a za ovu priliku se naglašava doprinos razvoju i angažmanu publike i naporima da povećaju pristupačnost kulture i umjetnosti za publiku s invaliditetom. Detaljnije online: <https://www.europebeyondaccess.com/>. Pristupljeno: 20.06.2026.

264 Autorski tim ove studije pozdravlja napore Uprave CNP i čestita Vasku Raičeviću, Senadu Šahmanoviću, Gojku Berkuljanu, Budimiru Rašoviću (Savjet CNP), Iliju Subotiću (direktor CNP), Mariji Sarap (umjetničkoj direktorici) i ostalom

Kao centralna teatarska institucija, u CNP najavljuju nastavak prilagodavanja predstava iz stalnog repertoara, unapređenje pratećih aktivnosti koje će, ciljano, dodatno animirati osobe s invaliditetom kao pozorišnu publiku i osnaživanje komunikacije i saradnje sa zajednicama osoba s invaliditetom. Sve navedeno neminovno vodi i snaženju pozicije CNP na polju međunarodne pozorišne saradnje i razmjene.

„Slušaj sliku, osjeti priču“

Kao primjer dobre prakse u oblasti pristupačnosti kulture ističe se projekat „Slušaj sliku, osjeti priču“ koji realizuju Kulturni centar Homer i Fakultet dramskih umjetnosti Univerziteta Crne Gore, sa ciljem unapređenja dostupnosti filmskih sadržaja osobama s oštećenjem vida. Projekat je sufinansiran od strane Filmskog centra Crne Gore u okviru Javnog poziva za sufinansiranje komplementarnih djelatnosti za 2025. godinu. Kroz ovaj projekat spojeni su obrazovanje, kultura i društvena inkluzija, uz aktivno učešće studenata i stručnjaka iz oblasti filma i pristupačnosti, kako bi se doprinijelo stvaranju sadržaja dostupnih svima.

U okviru projekta izvršeno je prilagođavanje dugometražnog igranog filma „Živi i zdravi“ reditelja Ivana Marinovića kroz izradu audio deskripcije - zvučnog opisa vizuelnih elemenata filma koji osobama s oštećenjem vida omogućava ravnopravno praćenje sadržaja.

Posebnu vrijednost projektu daje aktivno učešće studenata/kinja Fakulteta dramskih umjetnosti sa Cetinja. Projekat je podrazumijevao da studenti/nje prođu specijalizovane obuke za rad na adaptaciji audiovizuelnih sadržaja. Nakon toga su samostalno učestvovali u svim fazama procesa: od pisanja audio deskripcije, preko interpretacije i snimanja naracije, do montaže i finalizacije prilagođene verzije filma. Cjelokupan proces realizovan je uz povremeno mentorstvo i stručnu podršku predavača angažovanih na projektu, čime je stvorena, što je posebno značajno, nova generacija mladih profesionalaca i profesionalki osposobljenih za rad u oblasti pristupačne kulture.

Kao dodatni rezultat projekta izrađen je i Priručnik za prilagođavanje filmova osobama s invaliditetom, prvi materijal ove vrste u Crnoj Gori. Pored štampanog izdanja, publikacija će biti dostupna i u digitalnoj formi na internet stranici Kulturnog centra Homer, kako bi bila dostupna za interesovanju javnosti: akademskoj zajednici, kulturnim radnicima/ama,

osoblju na posvećenosti zajedništvu i izgrađenoj svijesti da su tu da služe svima u društvu.

producentima/kinjama i institucijama koje namjeravaju da unaprijede svoja znanja iz oblasti pristupačnosti audiovizuelnih sadržaja.

Prilagođena verzija filma „Živi i zdravi“ je premijerno prikazana u Crnogorskoj kinoteci, što ujedno predstavlja i prvo bioskopsko prikazivanje filma sa audio deskripcijom u Crnoj Gori. Takođe, film je emitovan i na Drugom programu nacionalnog javnog servisa radio i televizija Crne Gore (RTCG), sa kojom Kulturni centar Homer ostvaruje dugogodišnju uspješnu saradnju na promociji pristupačnih sadržaja.

Projektni partneri već planiraju nastavak aktivnosti kroz prilagođavanje novih filmskih ostvarenja, ne samo osobama s oštećenjem vida, već i gluvim i nagluvim osobama. Na taj način projekat nastoji da doprinese uključivanju dvije grupe građana/ki koje su među najviše isključenima iz pristupa filmskim i drugim kulturnim sadržajima.

Projekat „Slušaj sliku, osjeti priču“ potvrđuje da saradnja kulturnih institucija, obrazovnog sektora i organizacija civilnog društva doprinosi stvaranju inkluzivnijeg kulturnog prostora i obezbjeđuje da umjetnost bude dostupna svima pod jednakim uslovima.

Filmski centar Crne Gore, javna ustanova osnovana zbog razvoja i unapređenja crnogorske kinematografije, podrškom ovom, nije pretjerano reći, istorijskom projektu, direktno je omogućio osobama s invaliditetom da, na osnovama jednakosti sa drugima, uživaju u pristupu filmu u pristupačnom formatu. Filmski centar Crne Gore se poziva da nastavi sa preduzimanjem sličnih i odgovarajućih mjera kako bi se nastavilo pozitivno legitimisanje države Crna Gora u pogledu obaveza po članu 30 UNCRPD.

Univerzalni umjetnički dizajn - model ključnih principa: Poruka i arhitektama i investitorima u Crnoj Gori

Regionalni kulturni centar u Torunju (Toruń), Poljska bio je domaćin međunarodne konferencije o univerzalnom dizajnu u scenskim umjetnostima sa koje je poslata, saopštena, važna poruka koja treba da se čuje i u Crnoj Gori.²⁶⁵ „Univerzalni dizajn nije „tehnički dodatak“ niti ga tako treba tretirati, već važan politički gest i osnovni umjetnički jezik“ (Katarzyna Pagowska i Magdalena Jasińska). Na ovo nam je tokom rada na

265 Više o ovom multifunkcionalnom centru: <https://jordanki.torun.pl/en/welcome-to-ckk-jordanki/>. Torunj je i rodni grad Nikole Kopernika, revolucionarnog poljskog naučnika. „Astronomija i otkrića: Nikola Kopernik, naučnik koji je preokrenuo pogled na svet“, autorka Jovana Georgievski, BBC, 19.02.2021, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-56116633>, pristupljeno. 21.06.2026.

studiji ljubazno ukazala dr Marija Ošodi (Maria Oshodi), umjetnička direktorka i izvršna direktorka Extant-a iz Londona. Iskazujući zahvalnost na ovo važno usmjerenje, preporučujemo pažnji njen osvrt na taj važan događaj i prateća razmišljanja. To naročito može biti korisno protagonista crnogorske savremene arhitekture i investorima javnih objekata, što naravno uključuje i Glavni grad.²⁶⁶ Dr Ošodi ukazuje na jednu, čini se, jednostavnu potrebu, apelujući i sama da to postane standard koji se podrazumijeva: „Dugo godina, moj ključni prigovor u vezi sa zgradama i njihovim pristupačnošću, je bio zašto arhitekta ne uključuju taktilne podne površine u svoje razmišljanje kao estetsku karakteristiku za orijentaciju, snalaženje, u prostoru? Španski arhitekta Fernando Menis je ovo uključio u svoj dizajn za čuvenu zgradu u Torunju, na moje veliko iznenađenje i oduševljenje, jer mi je to omogućilo da se osjećam nezavisnije, bezbjednije i opuštenije, budući da mogu da pratim taktilne oznake od ulaza do lifta itd“. Dr Ošodi podržava narativ koji univerzalni dizajn vidi prilikom za konačnu promjenu, transformaciju, odnosa moći. Učestvujući i sama u diskusiji podsjetila je da je Extant prepoznat po integrisanom audio opisu koji više nije tehnički detalj, usluga, pitanje kompromisa, „već prirodni, poetski dio dijaloga, dizajna zvuka i performansa koji čuje cijela publika“.²⁶⁷

Pozorište kao pristupačni poslodavac: Nacionalno pozorište Ujedinjenog kraljevstva

Svim ustanovama kulture čiji je osnivač Glavni grad preporučena je proaktivnost kod zapošljavanja osoba s invaliditetom. Odlučili smo da Nacionalno pozorište (National Theatre, NT) u Londonu ne predstavimo po pristupačnosti repertoara ili prostora, već po otvorenosti da bude poslodavac posvećen osobama s invaliditetom. Ističu da su se, kao poslodavac, obavezali na povećanje pristupačnosti na radnom mjestu.

Proces zapošljavanja u NT je inkluzivan. To podrazumijeva, što je dodatno interesantno za naše iskustvo, i oglašavanje slobodnih radnih mjesta u pristupačnim formatima. Prijava za posao odnosno oglašenu slobodnu poziciju takođe se može podnijeti u različitim formatima. Garantuju da će obaviti razgovor, intervju, za posao sa svakom osobom s

266 „Heliocentric Revolutions and Universal Design“, dr Maria Oshodi, Extant, June 2026. Dostupno onlajn: <https://extant.org.uk/heliocentric-revolutions-and-universal-design>; Pristupljeno: 24.06.2026.

267 Isto.

invaliditetom koje ispunjava minimalne kriterijume za taj posao.²⁶⁸ Razgovor za posao je prilagođen zatraženom formatu. Takođe spremni su da radno mjesto razumno prilagode prema svakoj individualnoj potrebi. Vrlo važno, podržavaju svaku zapošljenu osobu koja u međuvremenu stekne invaliditet da zadrži posao.²⁶⁹

Ostvarili smo uvid i u jedan od poziva za audiciju. Polaze od toga da osobu s invaliditetom ne treba da igra glumac/ica bez invaliditeta. Tada je tražen glumac sa fizičkim invaliditetom određene etničke pripadnosti za potencijalnu novu predstavu. Uz ono što se od kandidata zahtijevalo, naglašeno je da može biti iz bilo kojeg dijela Ujedinjenog kraljevstva a uz platu i osiguranje, plaćeni su i troškovi života.²⁷⁰

Pozitivan primjer koji mogu slijediti gradske ustanove kulture, kao i sistem Glavnog grada u cjelini, jeste i način na koji se direktor NT predstavlja široj javnosti i kako govori o pristupačnosti. Vodi računa da se istovremeno obrati i osobama s oštećenjem vida. Pogledati video.²⁷¹

Kako smo na polju ljudskih prava, cijenimo korisnim naglasiti da je NT i poslodavac koji teži stvaranju radnog okruženja prilagođenog porodici.²⁷² Kao prilog diskusiji o sindikalnim pravima je i podatak da NT ponosno ističe i da je poslodavac koji se obavezao na isplatu plata koje prate stvarne troškove života.²⁷³

Konačno, preporučuje se pažnji, za one koji to naravno ne znaju, kako je nastalo Nacionalno pozorište i koliko je bila duga i zahtjevna borba za njegovu institucionalizaciju.²⁷⁴

268 Bitni minimalni kriterijumi su navedeni u opisu ponuđenih poslova. Pruža se i mogućnost dodatnih konsultacija uz navedene kontakte - e-mail i telefon, sa naznačenim vremenom od koliko do koliko je moguće ostvariti telefonsku pomoć.

269 Dostupno online: <https://www.nationaltheatre.org.uk/about-us/diversity/>. Pristupljeno 19.05.2026.

270 Dostupno online: <https://www.nationaltheatre.org.uk/news/open-casting-call-march-2023>. Pristupljeno 19.05.2026.

271 Dostupno online: <https://www.youtube.com/watch?v=jPv3vBo4DBM>; Pristupljeno 19.05.2026.

272 <https://pipacampaign.org>, <https://pipacampaign.org/>. Pristupljeno 19.05.2026.

273 <https://www.livingwage.org.uk/living-wage-employers>. Pristupljeno 19.05.2026.

274 <https://www.nationaltheatre.org.uk/about-us/our-history/>; Pristupljeno 19.05.2026. Zasnovano na istraživanju i tekstovima iz knjige „The National Theatre Guide“ autorke Sare Heming (Sarah Hemming).

Analiza uloge osoba s oštećenjem vida u savremenom srpskom pozorištu

Zadovoljstvo je istaći disertaciju „Analiza uloge slijepih osoba u savremenom srpskom pozorištu“ autorke Luize Sanfej (Louisa Sanfey) iz Londona, Ujedinjeno Kraljevstvo, u kojoj je detaljno ispitan međusobni odnos osoba s oštećenjem vida i pozorišta u Srbiji. Takav, još specifičniji pristup (od ove studije), je neophodan i Crnoj Gori. I pored napretka u normativnom, deklarativnom, usvajanju standarda ljudskih prava, evidentira se praksa društvenog isključenja i nejednakosti. Pokretanje usluga za osobe s oštećenim vidom u Narodnom pozorištu u Beogradu „važan je korak prema poštovanju prava tih osoba da dožive pozorište ravnopravno sa publikom koja vidi“. U radu su analizirane predstave za osobe s oštećenjem vida u smislu prednosti za izvođače koji ne vide, poput povećanja moći i prava na samoreprezentaciju, te njihovog potencijala da utiču na promjene kod publike i odbacivanje društvenih stereotipa. Učinjen je osvrt na razvoj alternativne pozorišne scene čiji uticaj, iako „još uvijek relativno skroman“, sa vremenom bi „slabovidni pozorišni praktičari mogli početi biti poštovani kao ravnopravni sa svojim videćim kolegama, na način na koji se to čini širom Evrope“. Konačno, Sanfej kaže „Ako pozorište zaista odražava društvo, nadamo se da će, kako se Srbija bude mijenjala i razvijala, njena kultura pronaći način da uključi svoje građane/ke koje su osobe s oštećenjem vida“.

Povećanje pristupačnosti kulture

Početkom juna 2026. Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske pokrenulo je ozbiljnu inicijativu kako bi se unaprijedila pristupačnost kulture. Pošli su od toga da je učešće u kulturi osnovno ljudsko pravo. To je pristup koji je koristan za poboljšanje inkluzivnosti crnogorske kulturne prakse. Treba ga slijediti, posebno kod izrade novih programa za razvoj kulture na nacionalnom i lokalnom (opštinskom) nivou.

Ponudeni predlog metodologije podstiče dalja istraživanja pristupa kulturi kroz pružanje jedinstvenog, sistemskog i dugoročnog instrumenta „za praćenje kulturnih navika, digitalnih praksi i nejednakosti u kulturi“.²⁷⁵

²⁷⁵ Autori predložene metodologije su dr Inga Tomić Koludrović i mr Mirko Petrić vođeni iskustvom projekta „Europski popis društvenih vrijednosti kulture kao temelja za inkluzivne kulturne politike u svijetu koji se globalizira“ koji je finansijski podržala EU kroz program „Horizon Europe“ (https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en, pristupljen 05.06.2026).

„Iako uglavnom nijesu bile uključene u rana istraživanja kulturne participacije, prepreke kulturnoj participaciji posljednjih su godina postale važna tema u raspravi o mjerama kulturnih i drugih javnih politika za razvoj publika i povećanje pristupa kulturi“. Misli se na fizičke, ekonomske, socijalne i psihološke barijere, kao i na digitalni kapital. Njihovo prepoznavanje, razumijevanje i uvažavanje predstavlja „direktan putokaz mjerama kulturne, medijske i obrazovne politike, te akcijama koje bi valjalo primjenjivati“ u kulturi.²⁷⁶

Modeli finansijske podrške

Ministarstvo kulture i medija ima razvijenu široku mrežu konkursne podrške za sufinansiranje projekata od značaja za razvoj kulture. Ovo nije prilika, niti postoji intencija, da se zalazi u (pr)ocjenu uspješnosti konkursnih politika podrške i stvarnu svrsishodnost i uticaj odobrenih projekata iako potreba za takvom analizom (po)stoji. Autorke i autor ove studije zastupaju i promovišu pristup da se kod svih konkursa Ministarstva kulture i medija Crne Gore, ali i kod (su)finansiranja kulture na lokalnom nivou, treba osnažiti ciljeve konkursa i konkretnije definisati koji su projekti (programi) i aktivnosti prihvatljivi. Naročito je važno insistirati na njihovoj dugoročnosti i održivosti, posebno u smislu da konkursno podržana inovativna inkluzivna rješenja i aktivnosti (sadržaji) postanu stalni, integralni, dio (buduće) programske prakse javnih ustanova kulture, na svim nivoima. Čini se da se realizuje jako puno sadržaja ali da izostaje ključna očekivana promjena: povećanje ravnopravnog učešća osoba s invaliditetom u kulturnom životu. U konkursima Ministarstva kulture i medija Crne Gore, kriterijumi koji se odnose na osobe s invaliditetom treba da budu osnaženi, intenzivniji, precizn(ij)i i eksplicitnije formulisani. Ključna preporuka Vladi Crne Gore i Ministarstvu kulture i medija, je da se osmisli poseban i jasan program (fond, poziv) za prilagođavanje pristupačnosti crnogorske kulture na državnom i lokalnom nivou osobama s invaliditetom.²⁷⁷

Kod Konkursa za sufinansiranje projekata od značaja za razvoj kreativnih industrija u 2026. prepoznaju se, što je za podršku, osobe s inva-

276 „Prijedlog metodologije za istraživanje pristupa kulturi u Republici Hrvatskoj“, autor/ka dr I.Tomić Koludrović i M.Petrić, Ministarstvo kulture i medija RH, Zagreb, 2025, strane 64, 65 i 70. Dostupno onlajn: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/2026%20Dokumenti/TTK%20MP%20Prijedlog%20metodologije%20FINAL.pdf?vel=1349361>. Pristupljeno 05.06.2026.

277 Inicijativa Službe Gradonačelnika Glavnog grada, broj 01-018/26-1928/65 od 15.06.2026; Dokumentacija GG.

liditytom: „Prilikom vrednovanja projekata, Komisija će se rukovoditi sljedećim kriterijumima ... afirmacija perspektivnih talenata; doprinos afirmaciji stvaralaštva lica s invaliditytom“ (navedeni, tako, grupno, kao sedmi od ukupno osam kriterijuma). Slično je i kod konkursa „Ruksak pun kulture“ (kulturno-umjetničko obrazovanje) sa razlikom da je „doprinos stvaralaštvu osoba s invaliditytom“, kao kriterijum, naveden samostalno. Interesantno, da ne kažemo i diskutabilno, kod konkursa za sufinansiranje projekata/programa u oblasti kulturno-umjetničkog stvaralaštva opet se ponavlja kriterijum „doprinos afirmaciji stvaralaštva lica s invaliditytom“. Isto je i kod konkursa za finansiranje umjetničkih manifestacija i festivala kao i kulturno-umjetničkog stvaralaštva (pozorište, književnost, književno prevođenje, muzička i muzičko-scenska djelatnost...). Kod konkursa Sekretarijata za kulturu Glavnog grada za sufinansiranje projekata iz oblasti kulture (2026) ne samo da se ne prepoznaje podrška uključivanju osoba s invaliditytom u kulturni život, već se osobe s invaliditytom i ne pominju.²⁷⁸

Važno je otvoreno, konstruktivno, stručno, bez političke malicioznosti, diskutovati o tome koliko podržani projekti, godinama unazad, zaista doprinose podsticanju pristupačnosti, društvenom uključivanju i učešću osoba s invaliditytom u kulturnom životu.

U brojnim državama članicama EU po tom pitanju se već godinama, da ne kažemo i decenijama, postižu značajni uspjesi. Razlog(e) za ostvareni napredak, kod njih, treba tražiti i u dobro, bolje i jasnije, postavljanim konkursnim politikama podrške. Insistira se i na programima visokog kvaliteta i profesionalnih standarda (što podstiče povezivanje i saradnju javnog i privatnog sektora kao i civilnog društva u najširem smislu). Precizno se kaže da prihvatljive aktivnosti podrazumijevaju: prilagođavanje kulturnog i umjetničkog sadržaja osobama sa različitim vrstama invaliditeta, povećanje vidljivosti prilagođenih i dostupnih programa za osobe s invaliditytom te unapređenje vrijednosti ravnopravnog pristupa i dostupnosti kulture. Širom EU se više i ne podržavaju projekti i inicijative kod kojih izostaje: inkluzivnost, univerzalna pristupačnost, aktivno učešće osoba s invaliditytom, napori za uklanjanje prepreka za učešće u kulturnom životu. Prevazilaženje prepreka za učešće osoba s invaliditytom je

²⁷⁸ Tekstovi poziva dostupni onlajn: <https://www.gov.me/clanak/konkurs-za-sufinansiranje-projekata-od-znacaja-za-razvoj-kreativnih-industrija-u-2026-godini>, <https://www.gov.me/clanak/javni-konkurs-ruksak-pun-kulture>, <https://www.gov.me/clanak/konkurs-likovna-umjetnost>, <https://podgorica.me/sekretarijat-za-kulturu-glavnog-grada-raspisao-je-konkurs-za-sufinansiranje-projekata-iz-oblasti-kulture-za-2026-godinu/>. Pristupljeno 05.06.2026.

imperativ.²⁷⁹ U državama članicama EU, nacionalna ministarstva kulture, teže tome da se kulturna ponuda učini pristupačnom.²⁸⁰

Ministarka kulture i medija dr Tamara Vujović je prepoznala i pozdravila značaj aktivnosti koje se sprovode u okviru implementacije Povelje o društvenoj koheziji Glavnog grada sa posebnim akcentom na izradu studije „Podgorica i pristupačnost njene kulture“. Ocijenila je da prije eventualnog pokretanja namjenskog programa, konkursa ili fonda za obezbjeđivanje većeg učešća osoba s invaliditetom u kulturnom životu potrebo izraditi sveobuhvatnu sličnu studiju i na nacionalnom nivou kako je to i predviđeno Nacionalnim programom razvoja kulture.²⁸¹

Služba Gradonačelnika Glavnog grada je pozvala niz državnih organa, vladinih resora za kulturu i medije, ljudska i manjinska prava, rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga, prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine, evropskih integracija, saobraćaja, ekologije, održivog razvoja i sjevera, javne uprave, socijalnog staranja, brige o porodici i demografije, sporta i mladih, javnih radova, prosvjete, nauke i inovacija, regionalno investicionog razvoja i saradnje sa nevladinim organizacijama i dr. da kroz svoje javne servise podrške (konkurse) za (sufinansiranje projekata nevladinih organizacija i svih drugih aktera) značajnije integrišu postojanje i rješavanje problema nepristupačnosti kulture u svim jedinicima lokalne samouprave, prevazilaženje prepreka (uključuje i arhitektonske, saobraćajne i sve druge u javnom prostoru) kod pristupa javnim objektima kulturne, medijske, sportske i obrazovno-pedagoške namjene.

279 Obratiti pažnju na iskustvo u Glavnom gradu kod izgradnje nove zgrade gradskog pozorišta, poglavlju JU Gradsko pozorište.

280 <https://www2.fundsforngos.org/arts-culture-2/grants-to-promote-universal-accessibility-for-people-with-disabilities-greece/amp/>; <https://min-kulture.gov.hr/poziv-za-predlaganje-programa-koji-omogucuju-pristup-i-dostupnost-kulturnih-sadrzaja-osobama-s-invaliditetom-te-djeci-i-mladima-s-teskocama-u-razvoju-u-republici-hrvatskoj-u-2026-rok-8-lipnja-2026/30091>; https://www.culture.gouv.fr/catalogue-des-demarches-et-subventions/subvention/fonds-d-accessibilite-des-oeuvres?switch-To=fre-FR&utm_source=chatgpt.com. Pristupljeno 05.06.2026.

281 Odgovor na inicijativu iz Službe Gradonačelnika Glavnog grada broj 13-082/26-2519/2 od 09.07.2026; Dokumentacija Glavnog grada

